

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA JEOPOLİTİĞİ:
ORTA ASYA'DA YAPISAL DÖNÜŞÜM**

Doktora Tezi

ASKHAT KESSİKBAYEV

Danışman: Prof. Dr. Cengiz OKMAN

İstanbul, Haziran 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLAR ARASI İLİŞ. Anabilim Dalı ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalı Doktora öğrencisi ASKHAT KESSIKBAYEV nın SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA JEOPOLİTİĞİ: ORTA ASYA'DA YAPISAL DÖNÜŞÜM adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.06.2007 tarih ve 2007-7/35 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 22.06.2007
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. CENGİZ OKMAN
- 2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. NURAY BOZBORA HEKİMOĞLU
- 3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ARMAĞAN EMRE ÇAKIR
- 4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.ABDULVAHAP KARA
- 5) Jüri Üyesi : YRD.DOÇ.DR.KENAN DAĞCI

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Askhat KESSİKBAYEV
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimleri ve Uluslar arası İlişkiler
Programı	: Uluslar arası İlişkiler
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Cengiz OKMAN
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora, Haziran 2007
Anahtar Kelimeler	: Orta Asya, Jeopolitik, Soğuk Savaş

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AVRASYA JEOPOLİTİĞİ: ORTA ASYA'DA YAPISAL DÖNÜŞÜM

Soğuk Savaş, Avrasya kara gücü olan Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve yeni Cumhuriyetlerin meydana gelmesiyle sonuçlandı. Soğuk Savaş döneminde iki Süper gücün oluşturduğu dengenin Deniz gücü olan Amerika'nın lehine kayması ve Sovyetler Birliği'nin coğrafik olarak içeriye çekilerek günümüz Rusya Federasyonu topraklarıyla sınırlı kalması, Avrasya Bölgesinde jeopolitik boşluk alanların doğmasına neden olmuştur. Batı kaynaklı teorisyenlerin Heartland ve Rimland olarak adlandırdıkları bölgeyi oluşturan Orta Asya devletleri, Soğuk Savaş sonrasında sancılı bir dönemden geçerek hem bağımsızlıklarını pekiştirmeye çalışmaktadırlar hem de Süper ve Bölgesel güçlerle diplomatik oyunlarıyla siyasi ve iktisadi istikrarı korumaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada uluslar arası ekonomi-politik yapılanmada kuzey-güney arasında, uluslar arası jeo-kültürel yapılanmada Doğu-Batı arasında bir geçiş hattı üzerinde bulunan Orta Asya devletleri, söz konusu konunun yapısal dönüşmesiyle jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel parçalanmayı önleyen bir strateji geliştirilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Yazar, Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan ve kendi içinde hem Asya hem de Avrupa medeniyetlerinin sentezini barındıran ve bir o kadar da ne pür Avrupalı ne de pür Asyalı olan Orta Asya medeniyet havzasının öz parametrelerine kavuşmasıyla hem bölgesel hem de evrensel dönüşümlere yol açabilecek kapasiteye sahip olduğunu öne sürmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Askhat KESSİKBAYEV
Field : Political Science and Int. Relation
Programme : Int. Relation
Supervisor : Prof. Dr. Cengiz OKMAN
Degree Awarded and Date : PhD - June 2007
Keywords : Central Asia, Geo-politic, Cold War.

ABSTRACT

THE GEOPOLITICS OF EURASIA IN THE PERIOD AFTER COLD WAR: STRUCTURAL TRANSFORMATION IN CENTRAL ASIA

Disintegration of the Continental Power of Eurasia - Soviet Union - has led to the end of the Cold War. The balance of powers between two blocks has collapsed in favor of Sea Power – USA - , thus the collapsed Soviet Union has reduced the borders up to the present border of the Russian Federation that has led to the formation, the so called geopolitics vacuum in the Eurasian territory. The government elite of the Countries of Central Asia, a territory which has been named by some Western theoretics as Heartland and Rimland, passing through the period of reconstruction of statehood, are compelled to conduct different sorts of diplomatic maneuvers with global and regional actors, establishing thus political and economic stability inside these countries.

In this work, since the countries of the Central Asia are on the North-South crossing point as the economy-politic direction and on the East-West crossing point as a geo-cultural direction, it is emphasized on the necessity of preventing geo-economics, geo-cultural and geo-politic splitting and developing necessary strategic plan for this purpose by structural transformation. The aim of the thesis is to show, that the countries of the Central Asia, which have roots in ancient civilization and comprising in itself the synthesis of European and Asian cultures, which is at the same time not pure European or Asian display of western and eastern civilization, have huge potential on regional and global transformation.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR.....	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ANALİZ.....	5
1.1. Genel	5
1.2. Jeopolitik Ve Mekân Algılaması	7
1.3. Harita Ve Anlamlandırma	10
1.4. Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Yaklaşımın Yeri Ve Tarihsel Gelişimi ..	13
1.5. Uluslararası Sistemler	15
1.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Jeopolitik Boşluk Alanları	20
3. FELSEFİ ARKAPLAN	21
3.1. Asya Ve Avrupa Kültür Diyalogu Kapsamında Avrasyacılık Felsefesi.....	21
3.2. Çokan Valihan Ve Avrasyacılık Yaklaşımı	27

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA'DA JEOPOLİTİĞİ: BÖLGE İÇİ DENGELER VE GÜVENLİK

1. ORTA ASYA’NIN JEOPOLİTİK YAPISI İÇİNDE BÖLGE VE ETNİSİTE	30
1.1. Jeokültürel Düzlemde Tarihi Faktör	31
1.2. Coğrafik Düzlemde Jeopolitik Faktör.....	36
2. HAZAR VEKTÖRÜNÜN JEO-EKONOMİK YÖNÜ: ÜMİT VE GERÇEKLER	45
2.1. Hazar’ın Statü Tartışmaları: Meselenin Hukuki Yönü	46
2.2. Hazar Enerji Kaynaklarının Nakliyesi: Rekabet Noktaları	52
3. BÖLGE İÇİ DENGELER	62
3.1. Gerilim Noktaları.....	62
3.2. İleriye Dönük Projeksiyon.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA DÖNÜŞÜMLER VE BÖLGESEL SENTEZLER

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER SİSTEMİNDE ORTA ASYA ENTEGRASYON SÜRECİ	74
1.1. Orta Asya’da Entegrasyon Dinamiği: Tecrübe Ve Problemleri.....	77
1.2. Jeopolitik Dönüşüm Ve Entegrasyon Süreçlerinin Dinamizmi.....	81
2. “GÜNEY HİLAL” ÜZERİNDEN DÜNYA İLE ENTEGRASYONA DOĞRU	89

3. ENTEGRASYON VE BÖLGESEL GÜVENLİK SİSTEMİ PERSPEKTİFLERİ	96
4. ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNSAĞI: YAKLAŞIMLAR EVRİMİ	103
4.1. Bölgesel Güvenlik - Geo-Stratejik İstikrarın Temeli	103
4.2. Güvenliğin Etnik Parametreleri	109
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	118
KAYNAKÇA.....	123

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1 : Japonya merkezli bir harita örneği	12
Şekil 2 : Uluslararası Sistemler.....	18
Şekil 3 : Orta Asya devletleri, 1922.	32
Şekil 4 : Orta Asya'da yeni oluşumlar, 1936.....	35
Şekil 5: Dünya muvazenesinde Orta Asya bölgesi	41
Şekil 6: Bölge içi Dengeler.....	67
Şekil 7 : Bölge İçi Dengeler.....	68

KISALTMALAR

<i>AAEB</i>	AvrAsya Ekonomik Birliği
<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>ABF</i>	ASEAN Bölgesel Forumu
<i>AET</i>	Avrupa Ekonomik Topluluğu
<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>AGİT</i>	Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
<i>ASEAN</i>	(Association of Southeast Asian Nations)
<i>BAB</i>	Batı Avrupa Birliği
<i>BDT</i>	Birleşik Devletler Topluluğu
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>BM</i>	Birleşmiş Milletler
<i>C</i>	Cilt
<i>ÇHC</i>	Çin Halk Cumhuriyeti
<i>ÇPŞ</i>	Çokuluslu Petrol Şirketleri
<i>EİT</i>	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
<i>GA</i>	Güneydoğu Asya
<i>GUUAM</i>	Gürcistan Ukrayna Özbekistan Ermenistan Moldova'dan oluşan Birlik
<i>HBK</i>	Hazar Boruhattı Konsorsiyumu
<i>İKB</i>	İslam Kalkınma Bankası
<i>İKÖ</i>	İslam konferansı Örgütü
<i>İİC</i>	İran İslam Cumhuriyeti
<i>İTARR-TASS</i>	Rusya Enformasyon Ağı Teşkilatı
<i>KHKG</i>	Kollektif Hızlı Konuşlandırma Güçleri
<i>KP</i>	Komünist Parti
<i>KPSS</i>	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
<i>M.Ö.</i>	Milattan Önce
<i>NATO</i>	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
<i>No</i>	Numara

<i>OAB</i>	Orta Asya Birliği
<i>OAEB</i>	Orta Asya Ekonomik Birliği
<i>OAI</i>	Orta Asya İşbirliği
<i>OPEC</i>	Petrol İhracatçıları Birliği
<i>OSSC</i>	Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
<i>RSFSC</i>	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
<i>s.</i>	Sayfa
<i>SMİK</i>	Sovyetler Merkez İcra Komitesi
<i>SSC</i>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
<i>SSCB</i>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<i>SUOB</i>	Sincan-Uygur Otonom Bölgesi
<i>ŞİT</i>	Şanghay İşbirliği Teşkilatı
<i>TASAM</i>	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
<i>TDV</i>	Türk Dili Vakfı
<i>TİBH</i>	Temel İhracat Boru Hattı
<i>TRACECA</i>	Avrasya Ulaşım Koridoru
<i>YBD</i>	Yeni Bağımsız Devletler
<i>YPI</i>	Yeni Petrol İhracatçıları
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

Geride bıraktığımız 20. yüzyılda, dünya muvazenesinde uluslararası bağlamda üç belirgin kırılma noktası meydana gelmiştir.

Birincisi, I. Dünya Savaşı ile büyük İmparatorlukların dağılımını ve böylece uluslararası dinamik dengelerin değişimini beraberinde getirmiştir: Osmanlı Devleti parçalanarak, Balkanlarda, Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da yeni ulus-devletlerin zuhur etmesine neden olmuştur. Çarlık Rus İmparatorluğu Bolşevik devrimiyle ideolojik bir dönüşüm sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini dünya arenasına çıkartmış; Milletler Cemiyeti gibi uluslar üstü bir kurumu ortaya çıkarmıştır.

İkincisi, II. Dünya Savaşı ile dünya yeni uluslararası düzene şahit olmuştur: Avrasya kıta devletleri tarih sürecinde elinde bulundurdukları dünya deniz hakimiyetini Atlantik ötesi yeni bir güce devretmiş; böylece dünya muvazenesinde iki süper güç iki farklı güvenlik ekseninde güç dengesini oluşturmuşlardır: bir tarafta deniz gücü olarak ABD ve diğer taraftan kıtasal güç olarak SSCB.

Tarihe damgasını vuran *üçüncü* kırılma noktası, 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla Sovyet sisteminin çözülme sürecinin tamamlanmış olmasıdır; böylece dünyada hegemon güç unsuru Amerika Birleşik Devletleri'nin tekeline geçmiştir. Çift kutuplu sistemden tek kutuplu dünya sistemine geçiş süreci beraberinde yeni dinamiklere yol açmış ve bir takım entelektüel çevrelerce "Tarihin Sonu" ilan edilmişti¹.

Üçüncü kırılma noktasının bir uzantısı olarak algıladığım 11 Eylül hadisesi, bir bakıma Yeni Dünya Düzen oluşma mekanizmasını harekete geçirmekle kalmadı, modern dünyada güvenlik kavramının tanımlanmasını kökten değiştirmiştir.

¹ Bkz.: Fukuyama, F. "The End of History?", *The National Interest*, 1989/16 (Summer). Fukuyama Hegel'den hareketle, siyasi kurumsallaştırmada ortaya çıkan rasyonalitenin düzeyiyle insanoğlunun arayışının bittiğini ilan etti. Bu tarihin sonu aynı zamanda modernitenin sonu idi. Tarihin sonuna geldiği noktada modernitenin de hedeflerine ulaştığı belirtiliyor ve bunu da rasyonel mekanizmaların başarısına bağlamışlardı.

Gerek kendi içinde gerekse Avrasya dengeleri içinde Orta Asya'nın sahip olduğu özellikler, söz konusu hat ve havzalar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı etkileşimi arttırmıştır. Bölgenin değişen konumun ana parametrelerinin belirlenmesi Orta Asya ülkelerinin bölgeye ve Avrasya hinterlandına yönelik stratejilerin ana unsurlarının tanımlanmasına da yardımcı olacaktır. Araştırmacı, söz konusu çalışmada Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan ve kendi içinde hem Asya hem de Avrupa medeniyetlerinin sentezini barındıran ve bir o kadar da ne pür Avrupalı ne de pür Asyalı olan Orta Asya medeniyet havzasının jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel öz parametrelerine kavuşmasıyla hem bölgesel hem de evrensel dönüşümlere yol açabilecek kapasiteye sahip olduğunu öne sürmektedir.

Söz konusu bu değişim ve dönüşümler dinamiğın kavramsal analizi metodolojik bir yöntemle yapılır. Tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yönlendirme boyutlarını içermesi gereken analiz, Orta Asya mihver bölgesinin klasik ve modern jeopolitik yaklaşımlar açısından değerlendirilmesinin doğru temeller üzerine oturmasına yardımcı olacaktır. Nitekim “değişik varsayımlardan ve anlamlandırma zeminlerinden hareket eden Mackinder, Spykman, Paul Kennedy ve S.Huntington gibi dönemsel etkilerde bulunmuş teorisyenlerin çoğu, nihai noktada, resmetmeden açıklamaya, açıklamadan anlamaya, anlamadan anlamlandırmaya ve bütün bu zeminlerden hareketle de yönlendirmeye dönük fikirler üretmişlerdir.”²

Tasvir düzleminden tüm parametrelerin prizmasından süzülerek yönlendirme düzlemine hareket ederken “zihniyet parametreleri daha çok müdahil olmakta” ve yönlendirme safhasında ortaya çıkan fikirler bütününü subjektif olguları daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle, *Mackinder*, *Spykman*, *Haushofer* ve modern jeopolitik değerlendirmelerin önde gelen isimlerden Brzezinski gibi aydınların ortaya koydukları analiz ve değerlendirmelerin ait oldukları ulusların *kültürel*, *stratejik*, *tarihsel* ve *jeopolitik* unsurlarını içerecek parametrelere sahip olması neticede hiç te şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, genel olarak Asya ve özel olarak Orta Asya perspektifi dışında ortaya konmuş bu yaklaşımlar bölge jeopolitik dönüşümlerin irdelenmesinde, tasvir-yönlendirme çizgisinde muhtemel subjektif unsurlar göz ardı edilmeye çalışılacak ve bu

² Davutoğlu, A. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslar arası Konumu**. İstanbul: Küre, 2001, s.2.

maksatla teorilerin ortaya konduğu dönemlerin kavramsal analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Birinci Bölümünde, üzerinde araştırılması yapılacak bölgenin tasviri ve sebep-sonuç ilişkisinin açıklanması açısından yardımcı olacak kavramsal çerçeve çizilecektir. Açıklama boyutuna derinlik kazandıracak anlama ve öznenin duruş perspektifini belirleyen anlamlandırma boyutlarının metodolojik hale getirilmesi için kuramsal ve felsefi çerçeveler çizilecektir.

Coğrafik düzlemde Avrasya hinterlandının Avrupa ve Asya kıtasal mekanları birleştiren, öte yandan tarihî düzlemde ise Batı ve Doğu kadîm medeniyetlerin geçiş safhasında yer alan Orta Asya bölgesindeki dönüşümleri irdelerken sadece statik tasvir niteliği taşıyan yüzeysel değerlendirmelerden uzaklaşarak daha derin bir analiz yapılması gerekmektedir. Yüzeysellikten kaçınmak ve bölgenin geleceğe yönelik perspektifleri görebilmek adına günümüzde ön plana çıkan petrol merkezli ekonomi-politiği ve dolayısıyla sadece diplomatik/siyasî düzlem çerçevesinde hareket etmeyip, sözü edilen ekonomi-politiğin daha derinliğine inerek bölgenin tarihî ve sosyo-kültürel parametrelerini ve bölgenin coğrafî yapısı nedeniyle kıtalar arası geçişkenliği kapsayan jeopolitik parametreleri bir bütün içinde analiz edilmelidir.

Birinci bölümde yapılan tasvirler ve sebep-sonuç açıklamasının neticesinde ulaştığımız anlama boyutuyla beraber temel kıtas ve kavramlar elde etmiş olduk ve bunlardan hareketle kuramsal ve felsefi zemin hazırladık. İkinci bölümde ise açıklama ve anlama boyutlarına derinlik kazandıracak ve araştırmacının özgün duruşunu gösterecek anlamlandırma safhasına geçilecek. Böylece, Mackinder'in deyimiyile dünyanın merkezi olarak tasvir edilen Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan Orta Asya kuşağının hem bölgesel hem küresel politikalarında hareket alanları, güvenlik unsurları irdelenecek. Bu analiz sürecine iki boyutta yaklaşmamız mümkün: zaman ve mekân buudlarına dalmak. Buradan hareketle, zaman idraki *tarihî* buudu, mekân idraki de *coğrafik* buudun izdüşümü niteliğindedir.

Üçüncü bölümde ise, tasvirden açıklamaya, anlamadan anlamlandırmaya gelişen süreçte oluşturduğumuz zihinsel (teorik) çabalarımızın somut olaylara yaklaşım

ve yönlendirmeler buudunu teşkil etmektedir. Bu bölüm kendi içinde üç alt başlığı ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisinde yukarıda çerçeveleri çizilen kuramsal ve felsefî altyapılara binaen Orta Asya'da bölgesel *entegrasyon* dinamiği ve jeopolitik süreç ele alınacaktır; müteakip kısımlarda ise entegrasyonların Hazar vektörü ve bölgesel güvenlik sistemleri ve entegrasyon perspektifleri irdelenecek ve ileriye yönelik yönlendirici perspektifler çizilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ANALİZ

1.1. Genel

Vestfalya Barış anlaşması neticesinde dünya arenasında zuhur eden yeni bir gelişme –ulus-devletlerin ortaya çıkışı- Batı toplumunu realist dünya görüşüne sürüklemiş ki Aydınlanma döneminde “pozitivist” dünya görüşü insan “aklı”nı yücelttiği dönemde had safhaya ulaşmıştır ve bugünkü uluslararası ilişkiler sistemi *güç* unsuru üzerinde kurulduğu gibi, pre-modern dönemdeki insanlar ve toplumlar arası ilişkileri düzenleyen (varlığın fitratında saklı olan) evrensel ve “kozmik” değerler *realist* sistemde ikinci plana itilmiştir.

Batı toplumunda cereyan eden sözkonusu gelişmeler, Doğu³ toplumlarında daha farklı boyutta gelişmeler göstermiştir. Batı’nın uluslararası ilişkiler sistemi Mackiavelli’ci anlayış çerçevesinde oluşurken⁴, Mezopotamya’da Kınalızade, Nizam’ül Mülk gibi düşünür ve devlet adamların batı ve doğu toplumların evrensel değerlerini birleştirerek teoride ve pratikte uyguladıkları değerler sistemi, Uzakdoğu’da Konfüçyüscü insan-tabiat dengesini koruyan siyasî sistemler ön plana çıkmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde hakim olan çift kutuplu sistemin dağılmasıyla uluslararası dinamiği belirleyen ekonomi, siyaset ve güvenlikle ilgili parametreler önemli değişikliğe uğramıştır. Uluslararası sistem ve hukukta meydana gelen ve küresel güç merkezleri arasındaki kuvvet dengelerini kaydıran yeni unsurlar genelde Avrasya ve özelde Orta Asya’nın konumunu yeniden yorumlamak zorunluluğu doğrudan yeni bir uluslararası politik konjonktür ortaya çıkarmıştır.

³ Burada Doğuyu Çin, İslam ve Hint medeniyeti olarak bölümlere ayırmak mümkündür.

⁴ Bkz.: Machiavelli, N. **The Prince**, New -York: P.F. Collier & Son, çeviri: N. Thompson, 1910.

Günümüz uluslararası sistem içinde devletleri dört gruba ayırmak mümkündür: *Süper devletler, büyük devletler, bölgesel güçler ve küçük devletler*⁵. Uluslararası sistem dâhilinde hem çok taraflı hem de ikili ilişkilerde karşılıklı etkileşimin karakteristiği bu tablodaki konuma doğrudan bağlantılıdır. *Süper devletlerin* stratejik hareket ve taktik alanları sadece diğer süper gücün hareket ve taktik alanıyla sınırlanabilir. *Büyük devletler* stratejik planlamaları ve taktik hareket alanlarını süper güçlerin strateji ve taktik adımlarını gözetmek zorundadırlar. Öte yandan bölgesel güçler hem süper güçlerin hem de büyük güçlerin stratejik ve taktik hesaplamalarını göz önünde tutmadan sağlam herhangi bir politika oluşturamazlar. Denilebilir ki, sözü edilen hiyerarşik tabloda, süper güçlerden küçük devletlere inildikçe üstekilere göre alttakilerin kabiliyet ve hareket alanları sınırlanarak esnekliğini koruyamamaktadırlar. Küçük ve bölgesel güçler, kendi hareket alanları ve esnekliklerini ancak büyük ve süper güçlerin stratejik planlamalar ve taktiklerin çatıştığı alanlarda genişletmeleri söz konusu olabilir. Bu durumda bölgesel güçler yoğun dinamik bir diplomasi atağı ile esneklik alanlarını genişletme fırsatını yakalayabilir.

Bu çalışmada sık kullanılacak ve tanımlanması gereken kavramlardan biri havzadır. Zaman ve mekân boyutlarıyla bezenmiş olan bu kavram, ekonomik, kültürel, tarihî ve jeopolitik hatların kesiştiği ve stratejik bütünlüğe sahip bölgeler *havza* olarak tanımlamak mümkündür. Orta Asya step havzası, Alman jeopolitik havzası gibi tanımlamalar ilgili ülkelerin stratejik manevra alanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Büyük güçlerin havza algılaması büyük ölçüde kıtalar ve bölgeler arası etkileşimi belirler. Bu tanımın en bariz örneğini Ortadoğu bölgesi oluşturmaktadır. Nitekim Ortadoğu hem kavram olarak ortaya çıkışı hem de çatışma alanı olması Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarını birleştirmekte ve “bir çok havzanın kesiştiği bir etkileşim hattını oluşturmaktadır”⁶.

⁵ Davutoğlu, s.74.

⁶ Davutoğlu.s.22.

1.2. Jeopolitik Ve Mekân Algılaması

Modern zamanın çözmeye yeltendiği en büyük mesele zaman-mekan bütünlüğüdür. Bu arayış sürecinde insanoğlu iletişim ve taşımacılıkta müthiş gelişmeler katetmiştir. Bu alandaki yenilikler mekan ve uzaklık tanımlamaları kökten değiştirerek, devletlerin askerî ve politik hakimiyet alanını farklı boyutlara taşıyabileceğini göstermiştir. Büyük imparatorluk ve hükümlan oluşumların hakimiyet alanlarını genişletmeleri taşımacılıktaki keşiflerle doğru orantılı olduğu söylenebilir⁷.

Türklerin Mesopotamya'ya hakim olmaları nedeniyle Avrupalılar için Hindistan ve Uzakdoğu'ya ulaşmak için tek alternatifleri kalmıştır – o da Atlantik üzerinden yeni yolların keşfidir. Böylece, ticarî yolların Akdeniz'den Atlantik'e kayması beraberinde bir çok Avrupa devletinin ekonomik çöküşe (örneğin, İtalya ve kısmen Almanya) ve bir o kadar da diğerlerinin yükselişine (örneğin, Hollanda ve İngiltere) neden olmuştur. Dahası, coğrafik ticari keşifler Batı Dünyasının yeryüzünün istilâsına, halkların göçlerine, yeni devlet ve ulusların oluşumuna, Avrupa'nın kolonilerin oluşmasına bir başlangıç mahiyetindedir. İletişim ve ulaşım araçlarının başdöndürücü hızla gelişmesi avrupa-merkezli (*eurocentric*) medeniyetin sembol ve parametrelerin yayılmasını hızlandırmıştır⁸.

Böylece, Sanayi Devrimi ve karasal ulaşımındaki başdöndürücü gelişmeler neticesinde –özellikle 19. yüzyılda demiryolunun gelişmesiyle- önceden ulaşılamaz sanılan dünya üzerindeki birçok yerlere insanoğlu varmayı başarabilmiştir. Germen, ABD ve Rusya İmparatorluklarının ortaya çıkmasının en büyük etkenlerden biri işte demiryollarının etkin kullanımı olmuştur. Bu bağlamda, Moğol ve Arap imparatorluklar bir bakıma istisna niteliğindedir. Arap devletlerinin ortaya çıkışları ve sürekliliği devam

⁷ Siyasi örgütlenmenin büyüklüğünün nakil sistemlerindeki gelişmelerde ne kadar bağlı olduğunu görmek için nakil araçlarının gelişim seyrini takip etmek yeterlidir. Tarihte bilinen imparatorluk ve siyasî oluşumların çoğunun deniz ve nehir havzalarında kurulması bu boyutta açıklamak mümkündür (Mezopotamya ve eski Mısır, Hint ve Çin, Karfagen, Roma ve Bizans, Osmanlı Devleti). Deniz taşımacılığının ve genel olarak deniz kullanımının gelişmesiyle deniz gücü kıta gücüne nazaran elde etmiştir. Bu bağlamda 15 – 17 asırlarda gerçekleşen bir dizi keşiflerde bu süreci hızlandırmıştır. Söz konusu coğrafik keşiflerin sebep-sonuçlarını irdelemek asıl işimiz değil, lâkin şunu belirtmek gerekir ki bu keşiflerin en temel saiklerin birisi de şüphesiz jeoekonomik karakterli olup, Avrupa'dan Hindistan ve Doğu Asya'ya ilgili dönemlerin tüccar zümresinin en kısa yolu arayışlarıdır.

⁸ Nisanbayev, Abdumalik. **Filosofiya Vzaimoponimaniya**. Almaty: Kazak Entsiklopediyası Yayınevi:2001, s.66.

ettirmeleri konusunda İbn-Haldun enteresan bir yaklaşım kullanmaktadır. İbn Haldun'a göre bölgenin çölleri topografik engellerin yokluğu bakımından bir nevi deniz rolünü oynamaktaydı. Çöldeki kent ve kervansaraylar bir tür liman niteliğindeydi⁹.

Dünya ökümeninin, tabiri yerindeyse, “kapanmasını” sağlaması açısından bir başka önemli gelişme olarak Süveyiş kanalı ve daha yakın tarihte Panama kanalının inşa edilmeleri olmuştur. Birinci kanal Akdeniz'i Atlas Okyanusuna bağlamış ikincisi ise Atlantik Okyanusundan Atlas Okyanusuna geçişi kat be kat kısaltmıştır.

Sözü edilen gelişmelere rağmen 18. yüzyılın sonunda Herder'in deyimiyle: “İlahi takdir neticesinde insanlar birbirinden orman ve dağlar, deniz ve çöllere, nehir ve iklim şartlarıyla ayrılmış, ancak her şeyden önce O insanları dil, ırk, karakteristik özellik itibarıyla farklılaştırmıştır; insanlığı köleleştirmek isteyen despotluğun önu kesilmiş; dünyanın tüm bölgeleri Truva atının içine saklanmamıştır, dolayısıyla bugüne kadar ne Nemrud'lar ne de Tiran'lar yeryüzündeki insanları kendi kapanları içine alamamışlardır”¹⁰.

İnsanoğlu yeryüzündeki kara ve denizyollarını fethederek yukarıya yönelmiştir – önce hava yolları fethedilmiş sonra da uzaya “ayak basıldı”. Havacılık endüstrisinin gelişmesi hem Herder'in argümanlarına hem de dünya ökümeninin jeopolitik yapısına da bir düzeltici mahiyet taşıyordu. Artık mekân anlamlandırması da dönüşüme uğramıştır. Havacılık endüstrisi bilinen fizikî engelleri (dağ silsileleri, okyanus ve denizler, çöllere ve diğerleri) kolayca aşabileceğini göstermiş reel-politik anlamda deniz ve kara güçleri arasındaki sınırı büyük ölçüde “şeffeleştirerek”, geleneksel milli güvenlik kavramının dönüşmesine yol açmıştır¹¹.

Nükleer bombalar ve onları istenilen hedefe ulaştırma dijital sistemleri artık devletlerin coğrafik yapıları nedeniyle özelliğini de kaybetmiş oldular. Amerika

⁹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: İbn Haldun, **Mukaddime**, Tercüme: Turan Dursun, I.cilt, Ankara: Onur, 1977.

¹⁰ Gadzhiev, K. **Vvedeniye v Geopolitiku**, Moskova: Logos, 1998, s.58.

¹¹ Örneğin, Dover ve Kaale arasında olan 35 kilometrelik İngiliz Kanalı (La-Manche) Napoleon güçleri için İngiltere'yi ele geçirmek için aşılmaz bir engel teşkil ederken, hava endüstrisinin gelişmesiyle İngiltere artık “ele geçirilmez ada” niteliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

Birleşik Devletleri için bir nevi “kalkan” rolü oynayan Atlas ve Atlantik okyanusları da artık onları ulaşılmaz okyanus ötesi güç olmaktan çıkarmıştır. Amerikan toplumu için Birinci ve İkinci Dünya Savaşı muharebeleri onlardan binlerce mil ötede Asya ve Avrupa’da seyir ederken, günümüzde olası bir savaşın hipotetik başlamasının ilk dakikalarında Amerika’nın geniş *heartlandı* direk nükleer menzillerinin içerisine girecektir.

Çağımızda askeri-politik manada *hava* ve *uzay* mekânları da artık *deniz* ve *kıta* mekânlardan daha az öneme sahip değildir. Artık önemli ölçüde *merkez* ve *periferi*, *heartland* ve *rimland*, *kıtasal* ve *deniz devletleri* arasındaki bağımlılık oranları da değişime uğramıştır. Artık *teritory*[coğrafik mekân] üzerindeki *transnasyonel* kontrol mekanizmalar da –ki bunlar ekonomik, teknolojik ve telekomünikasyon ve enformasyon alanları olarak tanımlanabilir- yenilenmektedir. Çağdaş teknolojiler için artık maddesel bir bariyer söz konusu değildir. Bu teknolojileri ne bir duvar ne de kaleler durdurabilir.

Bu bağlamda Mackinder’in ünlü Heartland teorisi “Avrasya heartland’ini kontrol eden –dünyaya hâkim olur” artık günümüz dünyası için geçerliliği tartışılabilir. Söz konusu formüle göre Kuzey Amerika veyahut Asya-Pasifik Merkezleri bir anda *Periferi* durumuna düşme ihtimalleri kuvvetle muhtemeldir.

Günümüzde küresel toplum, içinde farklı altsistemleri barındıran, yegane bir evrensel sisteme doğru gitmektedir. İnsanoğlunun bilinen tarihinde birçok medeniyet ortaya çıkmış ve aynı şekilde kaybolmuştur, fakat son onyıllarda dünyamıza baktığımızda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki bütün dünyayı kapsayan iletişim ağı yegane bir medeniyeti –içinde barındırdığı altmedeniyetlerle beraber- ortaya çıkarmıştır. Önceki dönemlerde Büyük İskender, Roma imparatorları, Napolyon Bonapart, Moğol İmparatorlukları vs. belirli bir toprakla sınırlı idi. Bununla beraber ökümenin geniş alanı Avrupalı medeniyet tarafından keşfedilmeyen ve bir nevi *terra incognita* [keşfedilmemiş topraklar] olarak veyahut *anlaşılmayan barbarlar âlemi* olarak hayatlarını sürmekteydiler.

Avrupa merkezli medeniyetlerin bilinmeyen yerkürenin köşeleri artık coğrafik keşifler ve politik-askeri düzlemdeki kolonileştirmeler neticesinde dünya-sisteminin içine alınmış oldu. 1997 yılında Hong-Kong'un Çin'e iadesi¹² ve 20 Aralık 1999 tarihinde Batı'nın en son anklavı olarak nitelenen Portekiz'in Doğu Çin'deki Mao kolonisi de Çin'e devredilmesi ile Batı'nın Asya'yı 500 yıllık kolonileştirme sürecinin *de-jure* sonuna gelinmiş oldu¹³.

1.3. Harita Ve Anlamlandırma

"Haritalar gerçek öyküyü anlatır"¹⁴ diyor Fernand Braudel ve "Medeniyetler Tarihi" adlı çalışmasında coğrafyanın medeniyetlerin oluşumundaki asli katkısını İslam medeniyeti örneğinde göstermektedir. Gerek bireyler, gerek bu bireylerden oluşan toplumlar, gerekse daha büyük yapıdaki medeniyetlerin dayandığı en önemli dayanaklardan biri, medeniyetlerin ben idraki¹⁵ olarak tanımlanabilen varlık bilinci ile uyumlu olarak geliştirilen zaman-mekân algılamasıdır.

Daha sade ve basit bir coğrafi bilincinden daha karmaşık bir dünya tasavvuruna doğru gelişen bu algılama biçimi en kuvvetli şeklini haritalarda bulur. Coğrafya, objektif bir gerçeklik gibi algılansa da, haritalar bu objektif gerçekliğin ilgili medeniyet algılama süzgecinden geçen sübjektif şeklidir. Babiller, yeryüzündeki mekan algılamalarını gök cisimlerine göre geliştirirken, İranlılar dünyayı her biri eşit yedi daireden oluşan yedi bölgeye (kişver) ayırarak kendi mekanlarını dördüncü ve merkezi konumda göstererek diğer daireleri birbirine değecek şekilde merkezi dairenin etrafına yerleştirmektedir.

Homer'in algıladığı ve çizdiği harita (dünyayı etrafı okyanuslarla çevrili düz bir disk gibi algılaması) Yunan mekan idrakinin sınırını da çiziyordu. Dünyayı bir silindirin yuvarlak uc kısmı olarak çizen Miletli Anaximander de, bir dikdörtgen şeklinde haritaya aksettiren Anaximenes de (M.Ö. 500) aynı algılamayı Yunan şehir

¹² Tsygankov, P.A. **Teoriya Mezhdunarodnyh Otnoshenii**, Moskova: Gardariki, 2004, s.187.

¹³ Tsygankov, s.199.

¹⁴ Braudel, F. **A History of Civilizations**. New York: Penguin, 1993, s.55.

¹⁵ Bu kavramın tanımı ve farklı medeniyetlerle karşılaştırmalı bir uygulaması için bkz: Ahmet Davutoğlu, **Medeniyetlerin Ben İdraki**, Divan İlmî Araştırmaları, 1997/1, S.3, s.1-53.

devletlerinin etki alanını yayıldığı bölgelere doğru genişleterek sürdürmüşlerdir. Bu algılama Sicilya'dan Hazar Denizine kadar uzanan bir dünya öngörüyordu.

İtalya'nın ortalarında bir şehir devleti idraki ile ortaya çıkan Roma da genişledikçe kendisini merkeze alan mekan idrakini hakimiyet alanına yaymıştır. Klasik haritalarda *Mare Interum* olarak adlandırılan Akdeniz Romalılar için *Mare Nostrum* (bizim deniz) dur. Şöyle ki, Batı Avrupa'dan Mezopotamya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e yayılan ve imparatorluğun stratejik eksenini oluşturan yollar ağında bütün yolların Roma'ya çıktığı aslında bir mekan algılamasının merkez tanımlamasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır¹⁶.

Hristiyanlıkla birlikte değişen mekan ve coğrafik algılamının en açık misali 6. yüzyılda yaşayan Cosmas (Indicopleustes)'tir. O dönemde bilinen klasik havzalarının ötesinde Habeşistan, Hint Okyanusu ve Sylan'a kadar seyahatler gerçekleştiren ve Hristiyanlığı kabul ettikten sonra *Topographia Christiana* isimli kitabı yazan Cosmas'ın hedefi kutsal metinlere ve kilise otoritelerinin görüşlerine uygun bir mekan idrakini coğrafi kalıplar içinde ifade edebilmek idi. Comas'a göre, yeryüzünün okyanuslarla çevrili ve bu okyanusların ötesinde de (*Terra ultra Oceanum*) insanın Tufan'dan önce yaşadığı bölgelerle Hz. Âdem'in cenneti bulunmaktadır. Bu çalışmada Cosmas, bir taraftan kendi varlık bilincine uygun bir mekân idrakini, diğer taraftan da Hristyan Dünyasını merkeze alan bir coğrafi tanımlamanın sınırlarını ortaya koyuyordu¹⁷.

Braudel'in de vurguladığı gibi¹⁸, özel coğrafi şartlarla doğrudan ilgilidir. İslam inancı kısa bir süre içinde Büyük İskender döneminde oluşan ve zamanla pekişen medeniyetlerarası ilişkiler alanlarının tümüne hakim olmuş ve İspanya'dan Hind ve Çin medeniyet havzalarına kadar uzanan bir alanda yeni bir mekan idrakini hazırlamıştır. İlk İslam haritacıları Belhî ekol içinde İslam Dünyası eksenli yeni mekan idrakini gösteren özgün bir açılım gerçekleştirmişlerdir. Bu akımın kurucusu Belhî "*memleketü'l-İslam*"ın bölgelerini içeren haritalar üretmiş ve her bir bölgeye *iklim* adını vermiştir. Biruni'nin ilk kez Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında bir bağlantı olduğunu

¹⁶ Antik dönem haritacılığın gelişmesi için bkz. Brown, L. **The Story of Maps**, New York: Dover, 1977, s. 12-81.

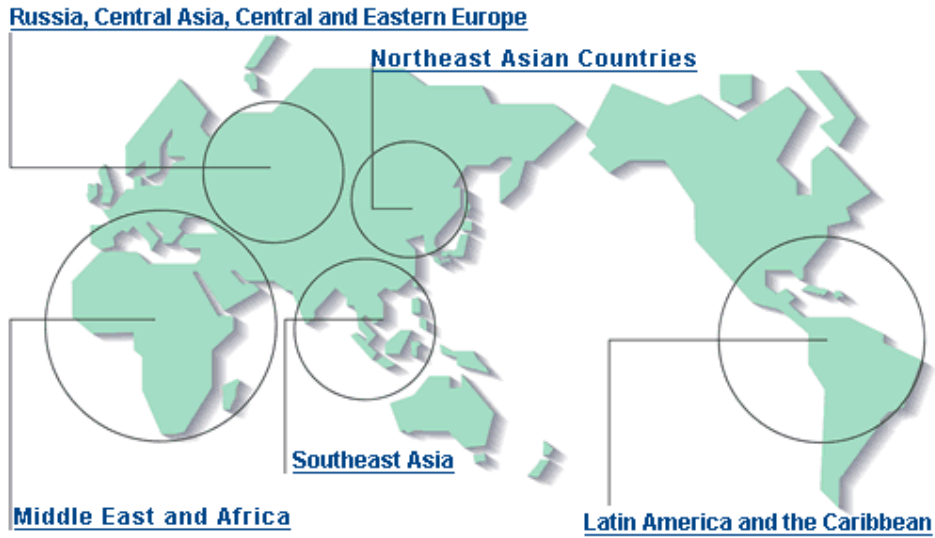
¹⁷ Brown, s.89-91.

¹⁸ Braudel, s.20.

gösteren haritaları geliştirmesi, hem İslam Medeniyetinin yayılım bölgeleri ile mekan idraki arasındaki ilişkiyi göstermesi, hem de daha sonra Avrupalı seyyahlarca geliştirilecek yeni coğrafya anlayışının ilk habercisi olması açısından önemlidir¹⁹.

Toplumların kendi merkezleri etrafında bir mekan algılaması sergilediklerinin bir diğer örneği Türk haritacılığı ile ilgilidir. 1072-1074 yılları arasında *Divan-ü Lugati't Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud'un Türk boylarının dil ve lehçe bakımından tasnifini gösteren dünya haritası Balasagun şehri merkez alınarak yapılmış ve yedi nehir bölgesi Türk kabilelerinin yerleşim alanı olarak ayrılmıştır.

Bir başka örneği de günümüz dünyasında çeşitli kıtalarda harita aracılığıyla toplum idraki sergilenmektedir. Aşağıdaki harita Japonya orijinli bir haritadır. Japonya'da, imparatorluk geçmişine sahip bir devlet olarak, kendini dünyanın merkezinde tasavvur eden bir harita yaygın olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1 : Japonya merkezli bir harita örneği

Yerkürenin bir bütün olarak algılanmasını sağlayan coğrafi keşifler, merkantilizm ve ulus-devlet olgusunu Avrupa düzeninin asıl taşı yapan Westfalya sisteminin birbirini takip eden bir süreç içinde devreye girmeleri, modern Batı medeniyetinin mekân idraki ile ekonomik ve siyasi düzen algılayışları arasındaki yakın

¹⁹ İslam haritacılığı için bkz. S. Maqbul Ahmad, “**Harita**”, İstanbul: TDV, 1997, c.16, s. 205-210.

bağımlılık ilişkisini ortaya koymaktadır. Avrupa'yı yukarıda ve merkezde gösteren Avrupa-eksenli dünya haritalarının doğuşu, Avrupa-eksenli ticaret sisteminin ve Avrupa modeli ulus-devlet formasyonunun yayılması ile paralel gelişmiştir²⁰.

1.4. Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Yaklaşımın Yeri Ve Tarihsel Gelişimi

Geniş anlamda, Kuantum mekaniğinde olduğu gibi, sosyal bilimlerde de çoğu şey “gözlemcinin duruş”una bağlıdır. Herşeyden evvel şunu belirtmemiz gerekir, jeopolitik yöntem tek boyutlu ve tek simetrik bir olgu değildir. “Kara” ve “Deniz” havzaları farklı kurallarla kendilerine özgü şekilde hareket etmekte, farklı amaçlar gütmektedir. Bunlar, özerk mantık ve stratejilerle donatılmış nitel kutuplardır. Diğer nicel disiplinlerden farklı olarak jeopolitik, nitel yaklaşımdan, ara kutupların temel nitel asimetrisinden hareket etmektedir.

Jeopolitik analiz mekânı, sürekli değişim (*anisotropik*) halindedir: aradan denize, denizden karaya bakışlar farklı sonuçlar verir; bunlar, iki farklı mantık grubuna bağlı iki farklı mekândır.

“Kara” ve “deniz” kavramları yalnızca gözlemlerle görünen hali değil, aynı zamanda gözlemcinin içsel mahiyetidir; sadece dışarıda değil içeridedir de. Kara ve Deniz medeniyetlerinin insanları dünyayı, diğer insanları, kültürleri ve inanç sistemlerini kendi jeopolitik gözlükleriyle görürler.

Klasik jeopolitik yaklaşımının amacı, her türlü sistemde “kara” ve “deniz” temel düalizmini ortaya çıkarmaktır. Çin'lilerin “eril ve dişil (yin ve yang) menşe” teorileri veya Marksist emek-sermaye ilişkisi dialektiği, bize jeopolitik yöntem hakkında bazı analogiler sunmaktadır.

Klasik algılamadaki jeopolitik yaklaşımda coğrafi alan sabit ve değişmez bir faktör olarak dünya arenasında devletlerin sosyo-politik hareketlerini etkilemektedir.

²⁰ Batı medeniyetinin mekan idraki ve harita tasavvuru hakkında bilgi için bkz.: Marshall Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Yöneliş, 2001, s.69.

“Jeopolitik” teriminin ortaya çıkması İsveç’li professor ve senatör olan Rudolf Kjellen’e (1864–1922) atfedilmektedir²¹. Güçlü devletin oluşum maksadıyla yönetim sistemini araştırırken aşağıdaki beş politika elementinin organik bağının gerekliliği sonucuna varmıştır: *ekonomopolitik, demopolitik, sosyopolitik ve jeopolitik*.

Daha erken dönemlerde de jeopolitik hakkında Herodot ve Aristo, Mackiavelli ve Charles Montesquieu, J.Boden ve F. Brodel tarafından görüşler ortaya atılmıştı. Bununla beraber “jeopolitik” tanımını sadece Avrupa ilim camiasına atfetmek doğru olmaz. **M.Ö.** VI yy. Çin düşünürü Sun Tsi, stratejistin askeri hareketi başarılı sürdürebilmesi için yerleşim arazileri altı ve mekan algısını dokuz gruba sınıflandırmıştı. XI yy. Ibn-Haldun ünlü “Mukaddime” adlı eserinde toplumdaki birlikteliği oluşturan iç birliklerinin, büyük devleti oluşturabilmek için tabiatın tepkisel gücüyle bir araya gelebilme veya gelememe yeteneğini irdelemiştir²².

Bununla beraber, bilindiği gibi, “jeopolitik” ayrı bir araştırma dalı olarak XIX yy. sonunda Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel (1844—1904) öğrencileri ile beraber devletin bulunduğu coğrafyası ile politikasını birleştiren unsurları araştırmak için ayrı bir disiplin dalı oluşturmuşlardı²³. Ratzel’e göre Büyük halklar mekân algısını iyi hissederler, dolayısıyla, araştırmasını yaptığımız halkın dinamizmine göre devlet sınırları daralmakta veya genişlemektedir. Üçüncü Reich döneminde Ratzel’in hemşehrisi olan Karl Haushofer’in (1869-1946) “hayat alanı (lebensraum)” teorisini dönemin nasist yönetimi kullanmıştır.

Jeopolitik yaklaşımlara büyük katkısı olanların arasında politikacı ve coğrafyacı Halford Jhon Mackinder (1861-1947), Amiral Alfred Mahan (1840-1914) ve Yale üniversitesi profesörü Nicolas Spykman (1893-1943) gibi teorisyenler gösterilebilir. Amiral Mahan’a göre deniz ve kara güçlerine hakim devletlerin rekabetinden söz ederek, deniz gücüne hakim devletlerin dünya hakimiyetini elinde tutacaklarını öne sürmektedir. Özellikle Avrasya kıtasını çevreleyen önemli deniz

²¹ Davutoğlu, s.103.

²² Bkz. Panarin, A.S. **Filosofiya Politiki**, Moskova: Novaya Shkola, 1996.

²³ Panarin, s.130.

kontrol noktalarının hakimiyetini sağlayan gücün dünya hakimiyetini sağlayacağını 1900 yılında bir çalışmasında belirtmektedir²⁴.

H.Mackinder temel görüşleri şu çalışmalarında izah etmiştir: “Tarihin coğrafya eksenini” (1904), “Demokrasi idealleri ve realite” (1919), “Dünya çemberi ve dünya hakimiyeti”(1943). Söz konusu çalışmalarda Makinder iki önemli kavramı irdellemektedir: “Dünya Adası” ve “Merkezi Alan [Heartland]”. Ona göre, “Dünya adası”nı üç kıta unsuru oluşturmaktadır: Avrupa, Asya ve Afrika. Heartland kavramı ise, Kuzey Kutup Denizinden Asya steplerine ve Kuzy Avrupa’ya ulaşan geniş bir coğrafik alanı kapsamakta ve söz konusu Heartland’ın merkezini Rusya oluşturmaktadır²⁵. Söz konusu kuramın yaygın kullanılmasına rağmen, gözden kaçmaması gereken hususlardan biri de K. Haushofer’in bile Makinder’in kuramını eleştirmesidir. Günümüz jeopolitik uzmanları da Heartland kuramına eleştirilerden geri durmuyorlar²⁶.

Nicolas J. Spykman “Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi. Birleşmiş Devletler ve Güçler Dengesi” (1942) adlı çalışmasında stratejik anlam yüklediği “Rimland” (Kenar Kuşak) kavramını izah etmektedir. Kenar Kuşak, merkez bölge ile denizlere kıyısı olan devletlerarasındaki ara bölgedir. Kenar Kuşak kuramının esaslarına göre 'Rimland'e egemen olan, Avrasya'ya hükmeder, Avrasya'yı elinde bulundurursa dünyanın geleceğini belirleyebilir.' Kenar Kuşak kuramı, SSCB'nin yayılmasını önlemek için geliştirilen ABD stratejilerine yön vermiştir.

1.5. Uluslararası Sistemler

Uluslararası ilişkilerde “sistem” yaklaşımı 1950’li yıllarda görülmektedir. Bu olgu, diğer sosyal bilimlere çağın teknolojik unsurların –özellikle bilgisayar teknolojisi– girmesi ile paralel olarak gerçekleşmiştir. Sistemik yaklaşımların fen bilimlerdeki

²⁴ Amiral Alfred Thayer Mahan’ın çalışmaları için bkz.: Mahan, A. **The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783**. Elibron Classics Series, Adamant Media Co., Boston, 2005.

²⁵ Mackinder’in öne sürdüğü ve günümüz jeopolitik literatüründe geniş kullanım alanı bulan ana prensibi 'Doğu Avrupa'ya egemen olan merkez bölgesini (Heartland) kontrol eder, merkez bölgesine egemen olan dünya adasını kontrol eder, dünya adasına egemen olan dünyayı kontrol eder' şeklinde özetlenebilir. (Merkez bölge, batıda Volga Nehri, doğuda Sibiry, güneyde Himalayalar ve kuzeyde Buz Denizi arasında kalan bölgedir. Dünya adası ise Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsar. Bir diğer deyişle dünya adası, Avrasya ile Afrika'yı içine alır.).

²⁶ Günümüz jeopolitikçilerden Yves Lacoste’un çalışması için bkz.: Lacoste, Y. *Questions de géopolitique. L’islam, la mer, l’Afrique*, Paris, Le livre de Poche, Biblio/Essais, 1988.

metodlarla uyumluluk göstermesi sosyal bilimlerde tıpkı fen bilimlerdeki gibi kesinlik, doğrulanabilirlik ve teorik altyapının oluşturulabilme umudunu getirmiştir. Uluslararası sistem düşüncesi, uluslararası ilişkiler teorisi ile dış politika teorileri arasında kesin çizgiyi koyarak, her birinin gelişmesi için önayak olmuştur²⁷.

Uluslararası ilişkileri incelerken söz konusu ilişkilerin öncelikle sosyal bir nitelik taşıdığını belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısı ile uluslararası sistemler de sosyal sistemlerdir.

Uluslararası ilişkilerin sistemik yaklaşımlarında farklı uluslararası sistem tipolojilerinden bahsetmemiz mümkün. Kapsadığı coğrafik alan bakımından *küresel uluslararası sistem* ve onun bölgesel *alt-sistemleri* tipik örnekleridir.

Ph. Braillard ve M. Djalili'ye göre küresel uluslararası sistemin varlığı SSCB ve ABD gibi iki süper gücün rekabetinin ilk dönemlerinde kendini gösterdi ve ileriki yıllarda yeni devlet unsurlarının (eski koloniler) ortaya çıkmasıyla daha belirgin hale gelmiştir²⁸. 1990'lı yıllara kadar küresel uluslararası ilişkiler sistemi iki rekabetçi gücün dengesi ile karakterize edilebilir. Söz konusu iki denge unsurunun çizgisi ile ayrılan küresel sistemi çift yönlü boyutta irdelemek mümkündür. Bir tarafta Batı ve Doğu ilişkileri (ideolojik, siyasi, askeri-stratejik vd.), diğer tarafta ise – Kuzey ve Güney ilişkileri (iktisadi gelişim açıdan geri kalmış ve gelişmiş ülkeler). Braillard ve Djalili'ye göre, küresel uluslararası sistemin bütünlüğüne rağmen, ilgili sistemde kırılmalar da söz konusudur. Nitekim, bölgesel alt sistemlerin varlığı ve otonom etkileşimde bulunmaları uluslararası sistemin tek iki ana aktörden oluşmadığının bir göstergesidir.

“Çağdaş Uluslararası İlişkiler Etkileşiminin Sistemi, Yapısı ve Süreci” adlı çalışmada devletlerin bölgesel (kolektif ve ikili ilişkiler de dahil) etkileşim yaklaşımları devletler arası sistemin yapısal katmanları olarak değerlendirilmiştir²⁹. Ancak bölgesel yaklaşımın önemli eksik tarafı ise herhangi bir bölgesel yapının analiz birimi olarak ele alınabilmesi için kesin kriterlerinin bulunmamasıdır. Söz konusu eksik unsurlar ilgili

²⁷ Hoffmann, S. *Teori Mezhdunarodnyh Otnoshenii*. C.XI. 1961, s. 428.

²⁸ Braillard, Ph., Djalili M.-R. *Mezhdunarodnye Otnosheniya*, 1990.

²⁹ Gantman, V.İ. “*Sistema, Struktura i Process Razvitiya Sovremennyh Mezhdunarodnyh Otnoshenii*”, Moskova: MO, 1984, s.35.

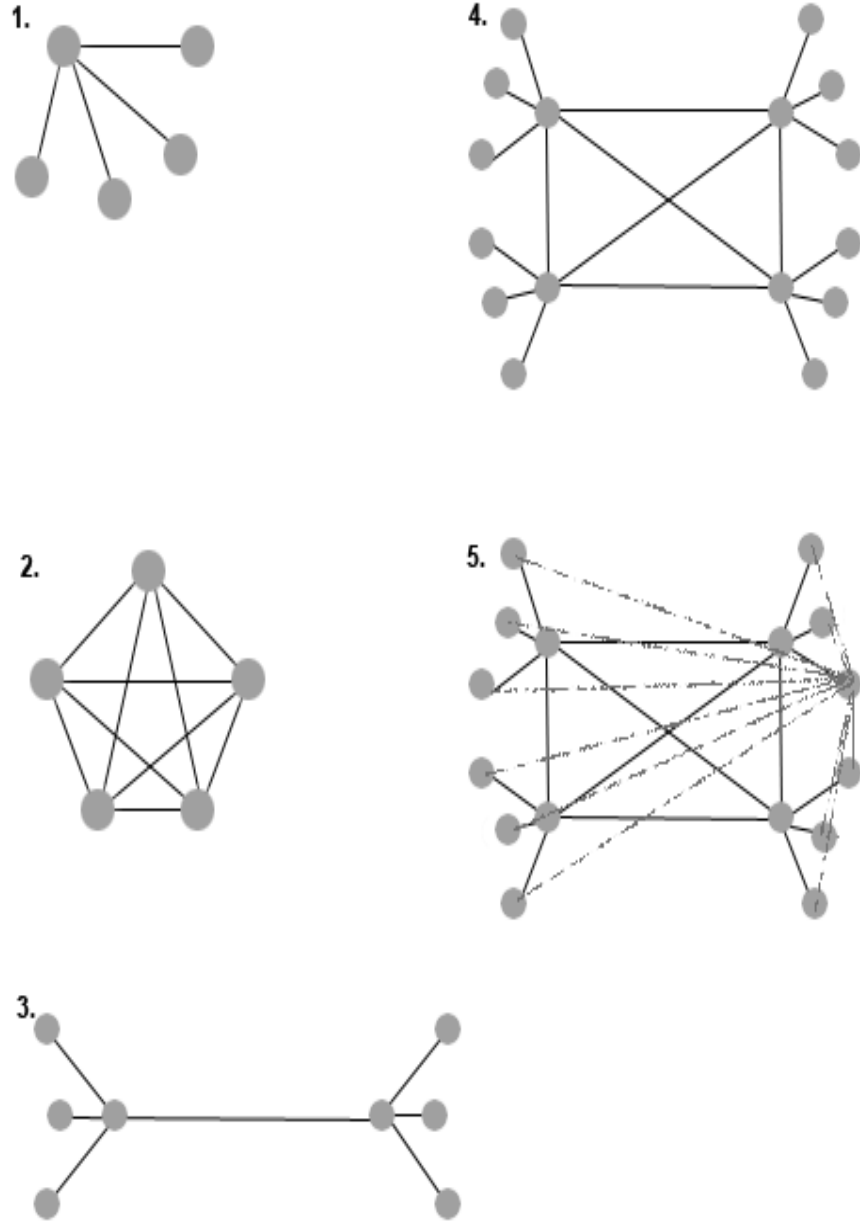
bölgelerde vuku bulan uluslararası siyasi ilişkiler süreçlerini incelerken negatif etkilere yol açabilecektir.

Öte yandan, inceleme objeleri olarak istikrarlı ve istikrarsız, çatışmacı ve işbirlikçi: açık ve kapalı ve saire uluslararası sistemler karşımıza çıkmaktadır. *Açık sistem* olarak adlandırabileceğimiz muğlak sınırlara sahip sistemler somut geometrik sınır çizgisi veya alanlarla belirtilmemiş sistemlerdir (örneğin, basın kuruluşları ağı, siyasi birlik, hidrojen atomu). *Kapalı sistemler* ise daha çok soyut manada kullanılan bir sistem türüdür. Nitekim kavramın tanımı gereği elementler bütünü olan ilgili sistem dış çevre ile bağlantıları mevcut değil ki onun dış çevre ile sürekli etkileşimi varolma şartıdır. Ancak, kapalı sistem unsuruna gerçek dünyamızda en yakın olanı – *otonom sistemlerdir*. Bu tip sistemlerin organizasyon yapısı temel özelliği özerkliliğini koruyarak dış çevre ile bağlantılarını minimuma indirgemesidir. İçerdiği parametrelerin ufak bir değişimine duyarlı olan *kaotik sistem* ise çevredeki şartlara bağlı olarak anlık değişim sergileyebilmektedir. Neticede bu tip sistemde sebep-sonuç ilişkisi tesadüfi karakter taşımaktadır³⁰.

İngiliz bilim adamı M. Nicolson³¹ sistem türlerini hiyerarşik ve etkileşim özelliğine göre beş gruba ayırmaktadır. Ona göre, uluslararası sistemler, 1) *pür hiyerarşik*, 2) *tam etkileşimli*, 3) *basit realistik sistem*, 4) *karma realistik sistem* ve 5) karmaşık (*kompleks*) *sistem* olarak tanımlanabilir. Aşağıdaki çizimde de bu yaklaşımın grafiksel açıklaması gösterilmiştir.

³⁰ Erman, J. **İndividualizm i Sistemnyi Podhod v Analize Mezhdunarodnoj Politiki**, M. Jerar (editör). *İndividy v Mezhdunarodnoj Politike*. Moskova, 1996, s.59.

³¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Nicolson M. **Vliyanie Individa na Mezhdunarodnuyu Sistemu**. **Razmyshleniya o Strukturah**, M.Jerar (editör). *İndividy v Mezhdunarodnoj Politike*. Moskova, 1996.

Şekil 2 : Uluslararası Sistemler

Beşinci sistem tipi, diğer bir deyişle *kompleks sistem*, hükümetin ülkesi ve diğer ülkelerdeki sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkileri etkileme yeteneğini kaybettiği durumlarda ortaya çıkan bir unsurdur. Uluslararası sistemleri karmaşık hale getiren dolaysız etkileşimler çizimimizde kesik çizgilerde gösterilmiştir.

Realizm akımının siyasi temelinde şu unsurlar ön plana çıkmaktadır³²: çift eksenli (*bipolar*), çok eksenli (*multipolar*), dengeli (*balans*) ve imparatorluk uluslararası sistemler. M.Kaplan'a göre uluslararası sistemleri altı başlıkta toplamak mümkündür³³. Birincisi, *Güçler Dengesi Sistemi* diye özetlenen çok eksenli dünya tasavvurudur. Kaplan'a göre bu sistem çerçevesinde sistemde en az beş büyük devlet olmalıdır. İkincisi –Esnek Çift Eksenli Sistem- ki bu sistemde analiz birimi olarak sadece ulus-devletler değil aynı zamanda yeni aktörler de mevcuttur – Birlikler ve Devlet bloklarıdır, bunların dışında bir de uluslararası örgütler de zikredilebilir. Üçüncü dünya sistemi ise Katı Çift Eksenli Sistemdir. Burada bir önceki sistem işleyişi söz konusu olup, katı hiyerarşik yapı öne çıkmaktadır.

Dördüncü sistem olarak zikredebileceğimiz sistem, “Evrensel Sistemdir”. Bu sistemde ağırlık rolü Evrensel aktörün üzerindedir. Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün rolü ulus-devletlerin aleyhine genişletilerek, meydana getirilen bir sistemdir. Bu durumda dünyadaki barışın sağlanması ve gerektiğinde problemler bölgelede sorun çözme yetkisi sadece Birleşmiş Milletler’de olacaktır.

Beşinci sistem – “Hiyerarşik Sistemdir”. Bu sistemde ulus-devlet fonksiyonunu yitirerek yerini yegâne *dünya devleti*'ne bırakmaktadır. Bu durumda, ulus-devletler sadece bölgesel yapılara bürünmektedir.

Uluslararası sistemin altıncı şekli – “Bireysel Veto Sistemi”dir. Bu durumda her bir uluslararası ilişkiler aktörü veto oyunu kullanarak sistemi bloke etme gücüne sahip olmaktadır. Diğer bir deyişle, her aktör veto hakkını kullanarak kendini dünya sisteminde koruyabilmektedir.

Kaplan'ın konseptleri uzmanlarca eleştirel karşılanmaktadır, fakat bununla beraber şu açıkça ifade edilebilir: her ne kadar M.Kaplan'ın görüşleri spekülasyon karaktere sahipse de günümüz itibarıyla bu çalışma ilgili sorunsalın analiz açısından ilk

³² Politik Realizm'in öncül temsilcileri arasında Rainhold Nibur, Frederic Shuman, J.Kennan, Kenet Tompson, Henri Kissinger, Edward Carr, M.Kaplan, Hans Morgentau ve Raimond Aron'u göstermemiz mümkündür.

³³ Kaplan, Morton A. **System and Process in International Politics**, New York: John Wiley, 1957.

kapsamlı çalışma olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Jeopolitik Boşluk Alanları

Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapı, Spykman'ın Rimland Kuşağını daha gelişmiş teorik çerçeveye oturtan Saul Cohen'in ifadesi ile "ticarete dayalı deniz gücü" ile "Avrasya kıtasal güç" arasındaki jeopolitik rasyonaliteye dayanıyordu³⁴. İki Süper güç arasında oluşan rasyonel denetim mekanizmaları, birbirine karşı *ofansif* (hücuma dayalı) tavrı alma konusunda caydırıcı rol oynamıştır. İşte söz konusu bu hassas hatlarda, iki güçten biri kalıcı bir hamle gerçekleştiğinde, yüksek gerilimli çatışma riski ortaya çıkmaktaydı³⁵.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle, denetim rolü oynayan stratejik denge de ortadan kalkmış oldu. Avrasya kıta gücü (Sovyetler) kendi içinde büzülerek geri hatlara çekilmiştir. Boşaltılan alanlarda ise Bölgesel güçleri ve Bölge-içi güçler için manevra alanı oluşmuş oldu. Bir kutbun gücü olan ABD söz konusu boşluk alanlara yönelerek müdahil olma pozisyonunu yakalamış ve artık yegâne güç merkezi haline gelmiştir. Körfez Savaşında meşrulaştırıcı söylemlerden olan "Yeni Dünya Düzeni" de bu çerçevede özel anlam ifade etmiş oldu. Fakat Körfez Savaşı esnasında çok iddialı bir şekilde ortaya atılan söz konusu söylemin temel unsurları Bosna probleminde çelişkiler ve çifte standartların uygulanmasıyla, büyük bir sarsıntı geçirdi ve bir nevi idealist temellere dayanan bu söylem yerini reel-politik güç mücadelesine ve denge arayışlarına yerini terk etmiş oldu.

Böylece, klasik jeopolitik kavram ve tanımlar çerçevesinde Heartland'den Rimland'e inen coğrafik alanda küresel ve bölgesel güçlerin içinde yer aldığı jeo-politik ve jeo-ekonomik boşluklar meydana gelmiştir. Özellikle, Avrasya'nın Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerinde gün yüzüne çıkan söz konusu jeopolitik boşluk alanları, hukuki sınırlar, stratejik geçiş hatları, etkileşim alanları ve

³⁴ Cohen'e göre "ticarete dayalı deniz gücü" alanı olarak Kuzey ve Güney Amerikayı, Batı Avrupa'yı, kuzeydoğu bölgesi hariç bütün Afrika'yı, Asya deniz kıyılarının iç bölgelerini ve Okyanusyayı; "Avrasya kıtasal gücü" ise Doğu Avrupa, Doğu ve İç Asya'yı içine alıyordu. Bkz. Saul Cohen, **Geography and Politics in a World Divided**, New-York: Oxford University Pres, 1973.

³⁵ Mahan'ın ABD deniz stratejisi için özel önem verdiği Karaib bölgesinde vuku bulan Küba krizi ve Spykman'ın Rimland olarak tanımladığı bölgede bulunan Kore, Vietnam ve Afganistan çatışmaları jeopolitik dengenin tehdit edildiği dönemlerde meydana gelmiştir.

havzaların girift bir şekilde birbirine geçtiği son derece dinamik ve çatışmacı bir konjoktür ortaya çıkarmıştır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle, Orta Asya'nın güney kanadı üzerindeki mücadeleyi kaybeden SSCB, söz konusu stratejik kuşakla ilgili coğrafik bir gerileme değil, küresel ölçekte daralma ve küçülme ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz iki süper Güç arasında oluşan stratejik denge de bozulmuş oldu. Bunun sonucunda da, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan bölge güçlerinin devreye girmesiyle karşılıklı dinamik etkileşimlere yol açmıştır. Bu da haliyle, ilgili bölgede jeopolitik boşluk alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla, bölgeden hukuken çekilmek zorunda kalan Rusya'nın, Afganistan-Tacikistan sınırının Rus çıkar sınırı olduğunu iddia ederek Tacikistan'daki iç savaşa müdahalede bulunması; bölgede merkezi güç olarak sivrilmeye çalışan Özbekistan'ın hem Tacikistan'da hem de Afganistan'da dönem dönem çeşitli müdahalelerde bulunması; Afganistan'ın Soğuk Savaş döneminde sadece iki süper gücün etkileşim alanı olmaktan çıkarak, Pakistan, Hindistan ve İran gibi bölgesel güçlerin çatışma alanı haline gelmesi; Hindistan'ın stratejik öneme sahip Keşmir'in, Çin'in de Doğu Türkistan'da denetimlerinin arttırmaları, ortaya çıkan stratejik boşluğun sonuçları olarak gösterilebilir.

2. FELSEFİ ARKAPLAN

2.1. Asya Ve Avrupa Kültür Diyalogu Kapsamında Avrasyacılık Felsefesi

Avrasyacılık kavramının içeriğinde coğrafik, tarihi, sosyal, jeopolitik, etnolojik ve etnopsikolojik unsurları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla, Avrasyacılık terimi bir nevi kozmolojik değerleri barındıran evrensel ve bir bakıma da filozofik temelli bir anlam bütünüdür. Her ne kadar Avrasyacılık kavramı “Avrupa” ve “Asya”³⁶ kelimelerinin bir araya gelişiyle meydana geldiyse de, felsefi özünde daha kapsamlı olan “Batı” ve

³⁶ Avrasyacılık yaklaşımını ortaya atan ilk aydınlardan biri olan P.Savitski'nin “Asya” ve “Avrupa” kavramlarının felsefi arkaplanları için bkz.: “Russkiy Uzel Evraziystva, Avrasyacılık Yaklaşımını Ortaya Atan Aydınların Çalışmaları”, Belovod'ye: Moskova, Savitski, P. “**Evrasiystvo**”, *Evrasiyskiy Vremennik*, Berlin, 1925, s.5-23.

“Doğu” tanımları ile açıklanması daha uygun olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri “Doğu” ve “Batı” kavramları birbiriyle çatışan değil daha ziyade birbirini tamamlayan unsurlardır.

Batı'nın prensip dünya bakış açısı özü itibariyle şöyle tasavvur edilebilir: insanı çevreleyen dünya özü itibariyle eksik ve insanların taleplerine tam cevap veremiyor. Dolayısıyla, dünyayı iyileştirme, değiştirme ve yapılaşmayı tamamlama görevi insanoğluna düşmektedir. Diğer bir deyişle, Batı'nın varlık idrak şuurunda pratik-materyalizm uygulaması yatmakta ve temel amacı dış dünyayı fethederek insanoğlunun hizmetine zorlamaktır.

Öte yandan, doğu idrak şuru ise tam tersi bir temele dayanmakta ve yönelme amaçları da farklılık arz etmektedir. Doğu insanı için evren sonsuzdur ve böylece içinde her şeyi barındırmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir değişiklik yapmaya da ihtiyaç hissedilmez. Bunun sonucunda şu önemli ipucu da ön plana çıkmakta – yapılandırılması ve dönüşmesi gereken dış dünya değil, insanoğlunun kendisidir. Bu bakımdan, insan fiziksel bedenden oluşmadığı gibi, içindeki ruh alemi de söz konusudur Doğu varoluş felsefesine göre. Dolayısıyla, Doğu'nun temel prensibi – kendi psiko-metafizik alemin dönüşüm ve gelişimini sağlayarak insan ruh alemini yüksek mertebelere çıkartabilme çabasıdır³⁷.

Her iki varoluş biçiminin üstün yanları olmasına rağmen, eksiklikleri de söz konusudur. Batı'nın tüketici zihniyeti ile doyumsuzluğu küresel bir felakete sürüklemektedir insanoğlunu, özellikle ekolojik krizler bunun bir göstergesidir. Batı dünya görüşü insanoğlunu kendini yok etme sınırına getirmekle kalmayıp insanı bir tür makineye çevirmektedir. Diğer yandan, Batı, insanlar arası evrensel ortak yaşam alanlarını kendi özgürlük alanını genişletme pahasına daraltmaktadır. Öte yandan Doğu, varoluş anlamlandırmasında dış dünyayı ikinci plana iterek, kendini tamamen spiritüel, doğa ötesi ve ruhban hayata adanarak, dünyadaki gelişmeleri takip etmekten aciz kalmıştır.

³⁷ Doğu ve Batı toplumların tasavvurları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Nisanbayev, A. *Filosofiya Vzaimoponimaniya*. Kazak Ensiklopediyası yayınevi, Almaty, 2001.

Avrasyacılık yaklaşımını ortaya atan ilk aydınlar³⁸ Avrasyacılık konusundaki tüm yönlerini açıkça ifade etmeye çalışmışlardır – coğrafik, tarihi, siyasi v.s. fakat bununla beraber bu yaklaşımla ilgili sorular ve şüpheler henüz giderilmiş değildir. “Avrasya” kavramı değişik tanımlanabilmektedir. Avrupalılar için bu terim ya Avrupa ve Asya’nın dışında “üçüncü” bir dünyayı temsil ediyordu veya Avrupa ve Asya’nın -ki Asyacılık daha ağır basan bir tanımlamayla- sentezini ifade ediyordu. İlk Avrasyacılar da devlet kültürüne açılan meydan okunması zamanla devlet kültürüne dönüşerek, Sovyetler birliği ile tamamen jeopolitik kavrama bürünmeye başlanmıştır.

Sadece 1920.inci yıllarda değil yeni bin yılın başlangıcında da Avrasyacılık konusu sıcak tartışmaların objesi olmuştur³⁹. Söz konusu tartışmalarda her bir taraf konunun sadece bir boyutunu ele alarak, konuya bir bütün olarak yaklaşmamıştır. Örneğin Avrasyacılık yaklaşımı totaliter ideolojiye benzetilmekte fakat bu yaklaşımın çok halklı *superetnos*’un farklı temsilcilerine verilen etno-kültürel kendi kaderini tayin etme hakkının da verildiği unutulmamalı, ayrıca bu yaklaşımda sergilenen ruhani bütünleşme her hangi bir ideoloji ile açıklanamaz.

Avrasyacılık düşüncesinin bazı karşıtları tarafından adı geçen düşünceye gerçekte ilişkisi olmayan ve uydurulmuş bir düşünce gibi bakılıyor. Mesela Rus gazeteci Ksenia Myalo’ya göre Rus Avrasyacı taraftarların seçiminde Turancılık projesinin stratejisi ütöpiktir ve hatta Turancılık âleminin kendisi de gerçekte bağdaşmaz. Bu da çeşitli milletlerin samimi ve akrabalık bağları sayesinde Avrasyacılığa model olan Kazakistan ve onun gibi ülkeleri göz ardı etmektir. Doğrusu kişiler arası iletişim veya bağ ve Avrasya milletlerinin akrabalığı düşüncesi de hayret edilecek şekilde asıl manasından saptırılarak kabullenilmektedir. Yani milletler arası dostluk önerisi devlet egemenliği, millet kültürü ve etnik saflığına olan bir tehdit gibi

³⁸ Avrasyacılık yaklaşımını ortaya atan aydınların çalışmaları ile ilgili bkz.: “*Russkiy Uzel Evraziystva*”, Sbornik Trudov Evraziytssev, Belovod’ye, Moskova:1997.

³⁹ Yeni Avrasyacı düşüncenin siyasal alanda en etkin olduğu iki ülke Rusya Federasyonu ve Kazakistan’dır. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan’daki nüfus yapısını dikkate alarak etnik ve kültürel konulara bakışta çok dikkatli davranırken, Kazakistan’daki durumu şöyle tarif etmektedir: “Gerçek şu ki, büyük kültürel kayıplara rağmen, Kazak halkı Kaazakistan’daki diğer ulusal gruplarla birlikte aynı kültürel medeni düzlemde gelişmiştir. Zira bugün ülke nüfusunun büyük çoğunluğu benzer kültürel yönelimlere sahip insanlarca temsil edilmektedir. Meta etnik anlamda bu temel Türkiler ve Slavlardır. Avrasya’nın bu temel meta etnik gruplarının karşılıklı etkileşiminin konjoktürel plandaki çeşitli kalımlardan arındırılmış tarihi sadece geçmişin değil, geleceğin ışığında da kavranmalıdır.” N.Nazarbayev. **Tarihin Akışında**, İstanbul: Om, 2000.s.s.102-103.

algılanılmakta. Bununla birlikte Avrasyacı kişi de insan bilimcilik konusunda eksikmiş gibi gösterilmekte. Tüm bu bakış açılarının kendine has ayrıcalıkları (özellikleri) ise sıyrılmış bir radikalcilik olmakla beraber Avrasyacılık düşüncesinden kopma çabası olarak nitelendirilebilir. Diğer bir radikal bakış açısı da yayılcı (*ekspansionist*) olarak tarif edilebilecek olandır.

Dugin'in düşüncesine göre Batı'nın tehdidine karşı Rus milletini ilgilendiren konu sadece Rus etnosu veya Rus imparatorluğu ile sınırlı olmamalı. Konu dünya perspektifinde Avrasya imparatorluğu olmalıdır. Burada konuyu özetleyecek olursak, bu çerçeveye sadece eski SSCB ülkeleri değil, Almanya, Hindistan, İran ve Japonya da dâhil olmalıdır. Avrasyacılığın içinde ve etrafında oluşan zıtlıkları ise doğal olgu veya diğer bir deyişle fikrin yüzeysel cilası olarak kabul edilebilir. Yalnız birinciden bu yüzeysel cilalama bazen tehlikeli radikalliğe çekeilmekte, ikiciden çeşitli bakış açıları asıl fikrin ancak ayrı yönlerini yansıtmakla beraber, her biri fikrin özü imiş gibi gösterilmekte. Ayrıca problemin en önemli tarafı imiş gibi sadece göze batan yönü ile ilgilenmek doğru olmadığı gibi, Avrasyacılığın çok yönlülüğünü sadece soyut muhakemelerle de sınırlandırmak doğru değildir.

Tüm tarihi gelişmeleri ile birlikte mantıksal özünden sapmaları değerlendirmek yerinde olacaktır. Önemli olan problemin temelini ve diğer her şeyi tanımlayan kısmını kavramaktır. Felsefi dille ifade edilecek olursa Avrasyacılık anlayışının çok biçimli, soyut kavramların tek bir tanımını yapma zamanı gelmiştir⁴⁰. Henüz Avrasyacılığın her hangi bilimsel tarihi veya jeopolitik öğretilerinden daha önemli bir konu olduğunun farkına varmayanlar az değildir. "Büyük olgu" dediğimiz olay nedir? Diğer bir ifade ile Avrasyacılığın derin anlamı kendi içinde neleri ihtiva eder? Avrasyacılık probleminin kapsamına dikkat edecek olursak bu kapsama coğrafi, tarihi, sosyal, jeopolitik, etnolojik ve etnopsikolojik yönler vardır, yani insanın doğal ortamıyla, toplumsal gelişimi ve manevi iç dünyası ile ilgili her şey diye özetlenebilir. O yüzden Avrasyacılık kişisel veya özel bir anlayıştan ziyade umumi, ortak veya felsefi bir anlayıştır.

⁴⁰ Nisanbayev, s.253.

Diğer bir önemli konuya da değinecek olursak, “Avrasya” kelimesi Avrupa ve Asya kelimelerinden oluşmasına rağmen felsefi manası geniş ve özlü olarak “Batı” ve “Doğu”yu kastetmektedir. Bununla beraber doğu ve batı’nın hem dünyaya bakış açıları, hem de hayat tecrübeleri açısından biri diğerinin zıttı olduğunun da altını çizmek gerekir. Batı’yı ifade eden evrene bakış açısı ise insanın çevreleyen kâinat eksik ve insanların ihtiyacını karşılayamayan derecededir. Bu yüzden kâinatın iyileştirmeye, tekrar kurulmaya veya tamamlanmaya ihtiyacı vardır. Diğer bir deyişle Batı’nın kâinata bakışı maddi boyuttadır ki, amaç olarak dış dünyaya hâkimiyetini eline alma ve kâinatın insana tabi olması gerektiği düşüncesidir⁴¹.

Doğu’nun dünyaya bakış açısı ise tamamen farklı ve başka bir hedefi amaçlamaktadır. Doğu insanı için kâinat sonsuz ve aynı zamanda içerisinde insan ihtiyacı olan her şeyi ihtiva eder. Bu yüzden hiçbir iyileştirme veya tekrar yapılandırmaya ihtiyaç duymaz. Değiştirilmesi gereken kâinat değil, bilhassa insandır. Hem beden olarak fiziksel hem ruhani varlık olması sebebiyle, insan kendini fiziksel olarak aşarak saf ruh haline ulaşması gerektiğine inanırlar. Bundan dolayı doğunun eylemi manevi ve ruhanidir ki amaç olarak kendi kamiliyetidir. Her iki tarafın bakış açısının ayrıcalıklarının bariz olduğu gibi, her iki görüşün dezavantajları da açıktır. Batının zapt edilemeyen tüketicilik mantığının hareketliliği 20.ci yüzyılda küresel krize sebep olmuştur. Batı, toplumsal yaşam tarzların sürekli değiştirmeye kalkışması sonucu zaman zaman sosyal afetlere de yol açmaktadır. Öte yandan, Doğu kültürünün paklığı ve doğallığının yanı sıra özellikle son birkaç asır genel olarak doğaya ve özel olarak bilime verdiği önem gittikçe azalmış ve tabiri yerindeyse kendi kabuğuna çekilerek gerçek dünyadan uzaklaşmıştır. Bunu sonucu olarak, Doğu toplumunda sosyal-tarihsel bir pasiflik söz konusudur.

Avrasyacılık yaklaşımı işte bu iki zıt eksen bünyesinde sentezleyerek Batı ve Doğu toplumlarının birikimlerini ve “ben-idrak”lerini ortak paydaya getirmekte ve sözü edilen iki kültür arasında hoşgörü ve diyaloglarını pekiştirmektedir.

Günümüzün en aktüel ve çözülmesi gereken sorunsalların başında gelen husus: Batı ve Doğu’nun diyalog ve işbirliğinin sağlanmasıdır. *Bu süreçte Avrasyacılık*

⁴¹ **Evraziyskiy Vremennik**, Evraziyskoe knigoizdatelstvo, Berlin, 1923. P.Savitski, “Evraziystvo”, s.76.

yaklaşımın temel katkısı nedir? Genel olarak Doğu ve Batı'yı bir araya getirerek sentezleyebilecek mi ve özel olarak Avrasya bölgesinin jeopolitik merkezi sayılan Merkezi Asya'da bütünleşme (entegrasyon) süreçlerine katkısı nedir?

Her şeyden evvel, Avrasyacılık bir “birlik”(edinstvo) ve “bütünlük”(tselostnost)'tür. En azından bu fikrin idealistik temelinde bunlar olması gereken unsurlardır. Avrasya iç kıtası insanların psikolojik varoluşunu ve ben-idrakini meydana getiren en önemli kavramlardan biri “sobornost”⁴², yani birlik, açıklık olarak tanımlanabilen kavramdır. Sobornost her insana, topluma ve kültüre karşı olan açıklığı, hoşgörüyü ifade etmektedir. Batı'nın sloganı “Dış Dünyayı araştır ve Değiştir” olarak ifade eder ve Doğu toplumunun bu bakışını “İç Dünyayı Araştır ve Değiştir” sloganı ile açıklarsak, Avrasyacılığın yaklaşımını ise “İyi ve Hoşgörülü Ol” sloganı ile tanımlamamız mümkün ve hatta Kazak düşünürü Abay'ın sözleriyle dile getirirsek, “Adam bol” (*Adam ol*) kavramını ortaya atabiliriz.

Batı ve Doğu düşünceleriyle ters düşmemekle beraber Avrasyacılık yaklaşımı kendine has felsefesi ve düşünce ufku içermektedir. Her iki kültürel eksenini sentezleyen bu yaklaşım hem yaşadığımız dünyayı dönüştürme arzusu hem de insanoğlunun ruhani değerlerini de dönüştürerek insanoğlunun bir nevi iç ve dış dengelerine yeniden kavuşmasını amaçlamaktadır.

Avrasya hinterlandında devletler ve toplumlar arası işbirliği ve hoşgörüyü dayanan diyalog ve ortak yaşam gayelerine ulaşmak adına Avrasyacılık felsefesinin özü Avrasya halklarının özlerinde bulunan bir ortak yaşam arzusunun dışa vurmasıdır.

Daha somut olarak olaya yaklaştığımızda, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev inisiyatifiyle ortaya konulan Avrasya Devletler Birliği fikrinin temelinde yatan asıl düşünce siyasi konjonktürden ziyade Slav ve Turan halklarının ortak yaşam tecrübelerine dayanan, kültürler, dinler ve toplumlar arası diyalog ve hoşgörü anlayışını pekiştirmektedir. Böylece, *Sobornost* kavramı ile ifade ettiğimiz Avrasyacılık düşüncesi, ilgili bölgede aslında izolasyonist (izole eden) ve emperyalistik

⁴² Sobor (co6op): Cem etmek, cemiyet, birlik, beraberlik.

düşüncelerini kökten kaldırarak, dostane ve işbirliğine dayalı bir ilişki yumağını öngörmektedir.

Orta Asya Bölgesinde başlayan ve devam eden entegrasyon süreçlerin temelinde Avrasyacılık perspektifinin yattığı artık kesinlikle savunulabilir bir olgudur. Günümüz dünyasında artık çözümlenmesi gereken sorunsalların başında istikrar ve güvenlik konuları, Batı ve Doğu toplumlarının birbirine yakınlaşma ve birbirlerin din ve kültürlerini daha iyi tanıyarak hoşgörülü ve diyaloga açık olmaları gelmektedir.

İnsan ve doğa, teknoloji ve ahlak, atlantizm ve kontinentalizm (kıtacılık), İslam ve Hıristiyanlık, ulusal ve küresel yaklaşımların arasındaki dengesizliğin devam etmesi üzerinde yaşadığımız yegâne Dünyamızı yok etme potansiyeline sahiptir.

İşte bu dengesizliklerin üstesinden gelebilmek için yeni bir felsefeye ve yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Diyalog, entegrasyon ve birlikte yaşama sanatını icra edebilecek; kültürleri birbirine kaynaştırarak anlayış farkı uçurumları kapatacak olan ve özünde kompleksif olarak kültürel, siyasal, ekonomik ve teknolojik manaları içeren yeni bir yaklaşım olarak Avrasyacılık yaklaşımını Orta Asya Bölgesindeki dönüşümleri açıklayabilecek yegane kavram – Avrasyacılık kavramıdır.

2.2. Çokan Valihan Ve Avrasyacılık Yaklaşımı

Bilindiği gibi, Avrasyacılık yaklaşımı yazılı olarak ilk ortaya atan Rusya'nın Avrupa'daki göçmen aydınlarıydı⁴³. Fakat Orta Asya'lı aydın ve düşünürlerin bu konuda daha erken dönemlerde Avrasyacılığın temelleri olarak sayılan Avrasya halklarının birliği, ortak tarih ile yoğrulmuş halkların ortak tutumları ile ilgili çok değerli ve analiz edilmeye değer düşünceler de söz konusudur. Bunların içinde en çok göze çarpan Kazak entelektüel ve düşünürlerinden biri olan Çokan Valihan'ın çalışmalarıdır.

⁴³ Rusya'daki Avrasyacılık akımının doğuşu Rus göçmenlerinden evvel, ihtilal öncesi (1917 öncesi) döneme rastlamaktadır. İlgili dönemi "Avrasyacılık öncesi" eski kuşak [*starshee pokolenie*] Avrasyacıları ve genç kuşak [*mladshie pokolenie*] Avrasyacıları olarak ikiye bölmemiz mümkündür: "eski kuşak" Avrasyacıları arasında G.Vernadski, L.Karsavin, N.Trubetskoy olarak gösterebildiğimiz gibi, "genç kuşak" temsilcileri olarak P.Savitski, P.Suvçinski, G.Florovski gibi aydınlar gösterilebilir.

Çokan Valihan, Kazak düşünürü ve bilim adamıdır. Kazak bozkırlarında doğup büyüyen ve genç çağlarda Rusya Çarlığının Petersburg şehrine okumaya giden Çokan, Çarlık Rusya'sının başkenti olan Pettersburg'da devlet kademelerinde yükselerek Rusya aydınları ve Çarlık Yönetiminde Orta Asya halklarının yılmaz savunucusu olmuştur. Etnografya, Dilbilimi, Coğrafya, Tarih ve Felsefe ilimlerinde çok sayıda ilmi makaleleri ve değişik çalışmaları mevcuttur. Orta Asya steplerinden okumaya gittiği Rusya'nın başkentinde Genelkurmay'daki kadrolarına girmeye başarmıştır. 1864 yılında Rusya İmparatorluğu Generali Çernyayev tarafından Kazakistan'ın güney bölgesi olan Evliya-Ata yerleşimine yapılan işgal harekâtına karşı büyük mücadeleye girişmiş ve Çarlık Askeriyesinden istifa etmiştir. Bir yıldan az bir süre sonra otuz beş yaşında vefat etmiştir.

Çokan Valihan'ın Çarlık Rusya yöneticilerine yaptığı önermeler o dönemlerde henüz ismi konulmasa da Avrasyacılık prensipleri yansıtıldığını söyleyebiliriz. İki halkın entegrasyon sürecini ve birbirini daha iyi tanımaları için uğraş veren aydın adamı ve düşünür Valihan, Bozkır halkların göçebe kültürünü Rus aydın ve devlet çevresine tanıtmayı ve söz konusu kültürün içerdiği tüm zenginlikleri neredeyse tek başına kabul ettirmeyi başarmıştır. Valihan'ın yakın dostlarından Panarin onu şöyle tarif ediyor: “Halkının huzuru ve geleceği için canını ortaya koyarak hizmet etmek onun gayeyi hayalidir. Her şeyden evvel, o Kırgız (Kazak) halkını sevmiş, sonra Sibirya'yı, daha sonra Rusya'yı ve bunları kuşatıcı olarak tüm insanoğlunu sevmiştir.”⁴⁴ İşte Avrasyacılık düşüncesine parlak bir örnektir: Halkına hizmet etmek ve tüm insanoğlunu sevmek.

Dönemin Rus düşünürü N.N. Viselovski'nin dediği gibi: “Rus doğu bilimcileri Çokan Valihan'ı olağan dışı bir fenomen olarak algılamakta ve ondan Türk halkları ile ilgili doyurucu ve tanıtıcı bilgiler almaktadırlar”⁴⁵.

Her şeyden evvel, Valihan'ın Avrasyacılık ruhunu belirleyen kıstaslardan biride, “öteki” halk ve kültürlerin tecrübelerine açık olmasıdır. Dönemin Kazak halkının geleceğinin Rusya'ya ve Ruslara rağmen değil Rusya ve Rus halkıyla beraberliğinde ve entegrasyonunda yattığında inancını açıkça ifade etmekteydi. Sadece Kazakları Rus

⁴⁴ Çokan Valihan, “**Eserlerin Toplamı**”, Almaty: 1985, C.:4, s.366.

⁴⁵ Çokan Valihan, C:1, s.79.

kültürüyle tanıştırmakla kalmayıp, Rus halkı ve özellikle aydın kesimini Kazak göçebe kültürü hakkında geniş bilgi sunarak onlara gözlerini Kazak bozkırlara çevirmelerini sağlayarak Orta Asya toplulukların engin tarihi ve kültürüne dikkat çekmeye çalışmıştır.

Çokan Valihan tümüyle Avrasyacılık ruhuna has bir haliyle kendini bu düşünceye adanmıştır. Orta Asya bozkırından kalkıp Rus entelijans çevresinde saygın yer edinen nadir Kazak aydınlardan biri olarak, Valihan iki kültür, iki farklı dünya, iki buut'ta yaşayarak "ulus sınırı" kavramını aşarak her iki halkın gönlünde taht kurmuştur.

Yakın dostu Potanin'in beklediği gibi, Çokan Valihan tam "Avrupalı" olamamıştır. Bununla beraber, kendinden sonra genel olarak Orta Asya'lı ve özel olarak Kazak gençlerin Rusya'nın saygın üniversitelerinde okumak ve engin ilim kaynağından faydalanabilmeleri için onlara yol açmış oldu. Fakat onlara, doğup büyüdüğü bozkırdan ve çadır evlerinden ayrılarak başka kültürde, başka diyarlarda ilim tahsilini yaparken, kendi kültürüne ve halkına aşık olma ruhunu kaybetmeme reçetesini de bırakmamıştır. Bu problemin çözümünü sonraki yüzyılların Avrasyacılarına bırakmıştır anlaşılır.

Böylece, Avrasya coğrafyasında, 21. asrın meydan okuduğu tehlikelere karşı büyük hinterlandın topluluk ve halklarını bir arada tutabilecek ve söz konusu halkları arasında diyalog ve hoşgörü tohumlarını birleştirici ve entegre edici yaklaşımlar ön plana çıkacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA'DA JEOPOLİTİĞİ: BÖLGE İÇİ DENGELER VE GÜVENLİK

1. ORTA ASYA'NIN JEOPOLİTİK YAPISI İÇİNDE BÖLGE VE ETNİSİTE

Orta Asya'daki dönüşüm süreçlerinin etnik ve toprak faktörlerinin tahlili; medeniyet (*jeokültür*) derinlemesi ve tarihi düzlemi incelenmezse, eksik ve yetersiz kalır. Orta Asya'nın yerli uluslarının yerleşiminin coğrafi, bölge-iklimsel şartları, günümüzde bölgenin jeopolitik sınırlarının oluşturulmasında hareket unsuru olmamışlardır. Genelde Asya devletlerine, kısmen de Orta Asya bölgesine, sınır çizgisinin yüksek düzeyde hareketliliğin özgü olması bilinmektedir.

Ulus oluşumu meselelerini bir yana bırakarak, şu anda diyebiliriz ki, Orta Asya devletleri, Sovyet sistemindeki yönetici elit tarafından oluşturulan supranasyonalist kimlik olan Sovyetler kimliğini güçlendirerek, bölge halkları bütünleştirici rolü oynayan İslam kimliği ve dine dayanan Türk kimliği yok edilmeye çalışılmasının sonucu bölge ülkeleri cari durumda etnik paydada bölünmüş durumdadır⁴⁶. Uluslararası arenada bağımsız devletler sayısındaki artış genel olarak etnik meselelerden dolayı olmaktadır; öyleyse parçalanma da devlet güvenliğini tehdit eden temel etkenlerden biri olmaktadır. Siyasi odaklanmada etnik sorunlar, bu şekilde, stratejik nitelik kazanmaktadır. Orta Asya milletlerinin sınır ötesi yerleşimi, kendine özgü etno-jeopolitik alan oluşturarak ve siyasi-coğrafi bölünmeyle aynı olmayarak, gelecekte bölgede entegrasyon süreçlerini

⁴⁶ Ulusçuluk paradigması, *İradeci (voluntaristic) ulusçuluk* ve *Romantik/Kültürel ulusçuluk* türleri çerçevesinde değerlendirilebilir. İradeci ulusçuluk ile romantic kültürel ulusçuluk türleri (ya da Hans Kohn'un tipolojisinde kullandığı terimlerle, Avrupa ulusların farklı tarihsel gelişimlerden kaynaklanan "batı" ile "doğu" ulusçulukları) arasındaki ayırım, genel olarak ulusçuluğu ele alan birçok eserde dile getirilmiştir. Hans Kohn, **The Idea of Nationalism**, New York: Mac Millan, 1944; Elie Kedourie, **Nationalism**, Londra: Hutchinson University Library, 1966; Kenneth Minogue, **Nationalism**, Londra: B.T. Batsford, 1967; Anthony Smith, **Theories of Nationalism**, Londra: Duckworth, 1971.

sınırlayan faktör olabilir. Bölge ülkelerin şeffaflığının artması durumunda ise bu faktör, entegrasyon potansiyelini daha çok güçlendirir ve derinleştirebilir⁴⁷.

Dünya pratiği, politonimin farklı algılanan yorumu bile entegrasyon eğilimlerini sınırlayıcısı olarak ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Örneğin, sınırlarında aynı adlı eyalet bulunan Makedonya Cumhuriyeti ve Yunanistan ilişkilerinde çatışma durumu bilinmektedir⁴⁸.

1.1. Jeokültürel Düzlemde Tarihi Faktör

Coğrafi anlamda Asya'nın okyanus ve deniz havzalarından en uzak bölgesi için kullanılan *Orta Asya* tabiri, Sibiry'a'dan Himalayalara kadar ve Ural Hazar hattından Moğolistan ve Çin bölgesine kadar uzanan alanı kapsamaktadır. Söz konusu bölge tarihin çeşitli dönemlerinde büyük ölçekli imparatorlukların yayılma alanlarına merkezlik etmiştir. Cengiz Han ve Timur imparatorlukları bunlara en çarpıcı örneklerindendir.

Büyük güçler, bölgenin coğrafi sınırları ve tanımlamaları ile ilgili farklı bakış açılarını gerçekleştirdiklerini söylememiz mümkündür. İlk defa 1829 yılında Alexander von Humbold tarafından kullanılan ve Alman ve Fransız literatüründe yaygın kullanım alanı bulan *Merkezi Asya* tabiri (Rusça'da *Tsentral'naya Aziya* olarak kullanılmaktadır) denize irtibatı olmayan bütün Asya için kullanılmış ki bunun da jeopolitik karşılığı Avrasya mihveri *Heartland'*dır. Bu arada, 19.yy'ın ikinci yarısından başlayarak, Asyadaki devletlerin sınırlarının kesinleşmesi ve düzenlenmesiyle birlikte, "Merkez Asya" kavramının yorumu, üzerinde siyasi baskı, yani rekabet halindeki devletlerin gayelerini, önceliklerini, kurgulamalarını hissetmeye başladı.

Başlangıçta bu kavram coğrafi tanım içeriyordu ve modern Sincan, Tibet, Dış ve İç Moğolistan, Altay, Sayanlar, Baykal, Tyan-Şan, Pamir, Turan ovası ve Kazakistan

⁴⁷ ASEAN ülkelerinde yerleşimin ve sınırsızlığın etnik çeşitliliği, belli ölçüde, onlar arasındaki ilişkileri sağlamlaştırma yöntemi olmuştur. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, burada esas tehdit toprağın yönetilememesinden, etnik irredentizmden ve ayrılıkçılıktan gelmektedir. Bir organizasyona üye olmaları, etnik ve toprak konusunda çıkan Malezya ve Filipinler arasındaki çatışmayı çözememiştir. Topluluğun bu iki büyük devleti eskimiş sorunu çözmek oldukça zor olmuştur. Orta Asya konusunda, devletlerarası ilişkilerde etnik temelde resmi sorun olduğunu söyleyemeyiz. Söz konusu durumda bu sorundan sadece farazi olarak bahsedebiliriz.

⁴⁸ Bkz. Panarin, A.,S. **Filosofiya Politikı**, Moskova: Novaya Şkola, 2001.

topraklarını kastediyordu. Sonrasında bilgi birikimiyle birlikte kavramın kendisi şekilleniyor ve tarihi kültürel anlam kazanmaya başlıyordu. Birçok Rus ve batılı araştırmacılar için bu kavram Turkestan kavramını çağrıştırıyordu. Bu kavramın en son, daha çok siyasi-coğrafi yorumu 20.yy'ın ortasında daha çok eski SSCB'nin 5 Asyalı devletini-Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan- ifade etmede kullanılmıştır. Sovyet geleneğinde, bilindiği gibi, bu bölgenin adı Merkezi Asya ve Kazakistan'dı⁴⁹.

Örneğin, 19.yy'da Rusya İmparatorluğu bağlamında Kazakistan'ın idari-topraksal bölünmesi, kazakların yerleştiği toprakların coğrafi farklılıklarını yansıtmaktaydı. Güney kısmı Orta Asya ile birlikte Turkestan vilayetine girmekteydi, merkez ve kuzey-doğu toprakları- Batı Sibirya ve Kuzey-Batı ise Orenburg vilayetine girmekteydi, Mangışlak ise bir zamanlar Kafkasya vilayetine girmekteydi⁵⁰.

Şekil 3 : Orta Asya devletleri, 1922.

⁴⁹ Roy, O. *Yeni Orta Asya Yada Ulusların İmal Edilişi*, İstanbul: Metis, Tercüme: Mehmet Morali, 2000. s.36.

⁵⁰ Abuseitova, M. *Kazakhstan I Centralnaya Aziya v XV-XVIIvv. Istoriya, Politika, Diplomatiya*. Almaty: Daik-Press, Almaty, 1998, s.93.

Şu aşamada “Orta Asya” kavramının kesin netleştirilmesi çok önemlidir. Geçmişteki ve zamanımız örnekleri, kavramların yanlış veya eksik yorumlanması çatışmalara götürdüklerini, potansiyel tartışma durumuna temel hazırladıklarını göstermektedir. Eğer şu aşamada “Orta Asya’nın” yukarıda bahsi geçen iki yorumunu yeniden ortaya çıkarır ve onlara siyasi anlam katarsak, büyük ihtimalle bu, Çin, Rusya, Afganistan hatta belki de İran ile de (kuzey ve kuzey-batıdaki türk nüfusunu dikkate alırsak) sorunlu hale getirir. Bundan dolayı, “Orta Asya” tanımının birisi ya da ötekisi, çeşitli siyasi güçler tarafından kullanmaları kuvvetle ihtimaldir. Burada da, esas olarak, Orta Asya topraklarında yaşanan tarihi çatışmaları çözme gereksinimi vardır.

17-19.yy’da Rus ve Tsin İmparatorluklarının topraklarının genişlemesi, bu şekilde Orta Asya topraklarını azaltıyordu. 1920’lerde Orta Asya hanlıklarının düşmesiyle, Orta Asya milletlerinin tarihi devletleri kaybolmuştur. Bu bölgenin Sovyet öncesi dönemi, modern zamana kadar mevcut devlet oluşumlarında siyasi sınırlar etnik yerleşimin toprakları ile aynı değildir⁵¹.

19.yy’ın ilk yarısında, daha önce bahsedildiği gibi, Orta Asya’nın büyük bir kısmının Rusya egemenliği altında olduğu zaman, çarlık yönetimi bölgenin önemli bir kısmını Turkestan vilayetinde birleştirdi. Toprakların yeniden düzenleme çabaları Rus araştırmacı Zamiatin⁵² tarafından doğru ifade edilmiştir: “Jeokültür alanının aşırı çeşitliliği ve jeoekonomik alanın açık bir şekilde kutuplaşması şartlarında, Orta Asya nehirleri – Sırderya, Amuderya, Zeravşan, İli, Tedcen, Murgab-aslında büyük toprakların coğrafi ve kültürel -coğrafi “dayanakları”, gerçek anlamda iç jeopolitik sınır olamazlardı. Rus ve Britanya imparatorluklarının kuzeyden ve güneyden baskısıyla 19.yy içinde geleneksel jeopolitik alanın kısaltılması (kısmen hatta yok edilmesi), bölgenin yeni, bir çeşit avrupai yapılandırmaya götürmüştür. Büyük nehirlerin olası siyasi sınırlar için doğal olduğu yeni jeopolitik çizgiler belirlemiştir.”

⁵¹ Örneğin, Hiva Hanlığı farklı ulus topluluklarının - modern türkmen, özbek, kazak ve karakalpakların ataları- yerleştiği toprakları ihtiva ediyordu. Kokand Hanlığı da çokuluslu idi ve modern Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan’ın komşu topraklarından oluşuyordu. Buhara Emirliği, modern Özbekistan’ın güneyini, Türkmenistan’ın doğusunu, Tacikistan topraklarının dışında Kuzey Afganistan topraklarını bir kısmını da içeriyordu.

⁵² Zamyatin, D. **Modelirovaniye Geopoliticheskikh Situacii (Na Primere Centralnoy Azii vo Vtoroy Polovine XIX Veka)**. Moskova: Police, 1998, s. 45.

Rusya Bolşevik devriminden sonra sovyet yönetimi, eski vilayetin idari sınırları içinde Turkestan'ı bir otonom cumhuriyette birleştirmeye çalıştı (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti -RSFSC- çerçevesinde). Nisan 1918'de "Turkestan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hakkında" karar kabul edildi. Bu karara göre "Turkestan Cumhuriyeti içine coğrafi sınırları ile bütün Turkestan girmektedir, Hiva ve Buhara hariç." Bu tertip, yeni sovyet elit yönetiminin, bölgenin siyasi coğrafyası hakkındaki resmi görüşlerini yansıtıyordu ve yeniden kurulan yapının etnikdışı özelliğini tasdik etmekteydi⁵³.

Ağustos 1920'de eski Orenburg ve Batı Sibirya Vilayetlerinin topraklarında Kırgız SSC kuruldu, aynı şekilde RSFSC içinde.

1920-1921 yıllarında Buhara ve Hiva'da "devrim" düzenleyerek, Sovyet yönetimi hanlıklar yerine Horezm ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyetleri kurdu. Bu oluşumlar formalite olarak bağımsız devletlerdi ve RSFSC hükümeti söz konusu yeni cumhuriyetlerle "dost ülkeler" olarak anlaşma imzaladı⁵⁴.

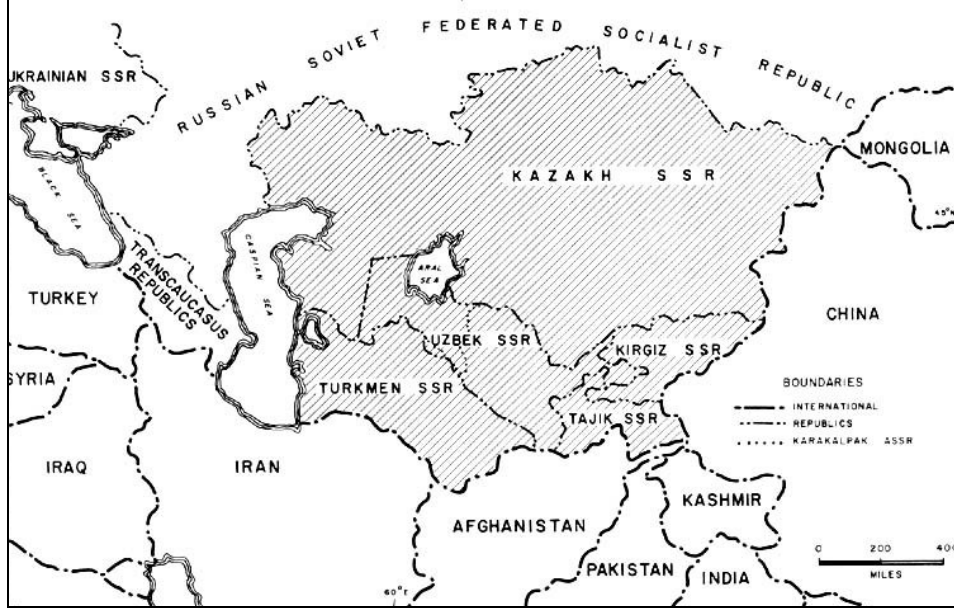
Sivil savaşın sona ermesiyle Sovyet yönetimi aktif bir şekilde ulus-devlet kurmaya girişti ve Nisan 1921'de Sovyetler Merkezi İcra Komitesi (SMİK) kararnamesile Turkestan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) kuruldu. Söz konusu kararnamede cumhuriyete giren topraklar daha net açıklanmaktaydı. Bunlar "Sırderya, Maveraunnehir, Fergana, Semerkand, Hazar ve Amuderya bölgeleridir."⁵⁵

1924'te SSCB'nin kurumsallaşması ile başlayan yeni ulus-devlet sınırları oluşturma süreci başlamıştır. Orta Asya'daki bölünmelerin temeline daha önce baskın olmayan devlet kurmanın etnik prensipleri konmuştu. Turkestan Otonom SSC Merkez İcra Kurulu'nun Eylül 1924'te kabul edilen "Bölünme hakkında" kararı ile, 5 modern Orta Asya devletinin toprak sınırları genel olarak çizilmiştir. Bölgenin 6 büyük etnik topluluklarına-Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tacik ve Karakalpaklara- milli devlet oluşumlarını kurma hakkı verilmiştir.

⁵³ Kıdırbekuli, D.B. **Kazakhstan v Sisteme Regionalnoy Integracii. Kazakhstan: Realii I Perspektivy Nezavisimogo Razvitiya.** Moskova: RISI, 1995. s.56.

⁵⁴ Kıdırbekuli, s.65.

⁵⁵ Kıdırbekuli, s.76.

Şekil 4 : Orta Asya'da yeni oluşumlar, 1936.

Bölge halkına bir çeşit “etnik kimlik” kazandırılmış, sonuç olarak birçok etnik topluluk “milli kimlikten” yoksun kalmış ve daha büyük etnos içine katılmıştır. Bununla birlikte, birlik ve otonom cumhuriyetlerden, ayrıca otonom bölgelerden bir çeşit hiyerarşi oluşturulmuştur. Kazakların yerleşik olduğu eski Turkestan Otonom Sovyet sosyalist Cumhuriyeti (OSSC) bölgeleri, Kazakistanın kalan kısmıyla birleşiyor ve otonom cumhuriyet statüsünde RSFSC içine giriyordu. Özbekistan ve Türkmenistan Birlik Cumhuriyeti statüsü almışlardı, Kırgızistan otonom bölge olmuştu ve RSFSC içine giriyordu, Tacikistan otonom bölgesi ise Özbekistan cumhuriyeti içinde kurulmuştu. Bilindiği gibi, yerel yönetimler, daha önceden Ural, Orenburg ve Sibirya kazak birliklerine (don kazakları) giren kuzey Kazakistan'ın bir çok toprağını RSFSC'nin komşu ülkelerine dahil etmeye çalışıyorlardı, fakat bu eğilim merkez yönetim tarafından destek görmedi⁵⁶.

⁵⁶ 1925'te, belki de bir taraftan rusça konuşulan bölgelerin yerel yönetimlerinin memnuniyetsizliğini gidermek, diğer taraftan etnik olarak birbirine yakın cumhuriyetleri ortak sınırlardan yoksun bırakmak için, Kazakistan'ın idari başkenti- Orenburg şehri- büyük toprak parçası ile birlikte Kazak SSC içinden çıkarılarak Rusya Federasyonu'na dahil edilmiştir. Aralık 1929'da Tacikistan Birlik Cumhuriyeti statüsü kazandı. 1936'da Kazakistan ve Kırgızistan'a Birlik Cumhuriyetleri statüsü verildi. İleride, Karakalpak Otonom Sovyet Cumhuriyeti, Kazakistan'dan ayrılarak Özbekistana dahil edilmiştir. Birçok uzmana göre bu adım, SSCB'de mevcut olan toprak-üretim işbölümünün gereksinimiydi, yani daha efektif pamuk üretimi için nehirlerin bir cumhuriyet içinde olması gerektiği idi. Böylece, Karakalpakistan, SSCB'nin

Öyleyse, milli oluşumların Sovyet dönemi, Orta Asya'yi etnik olarak düzenlemede başlangıç noktası olmaktadır. Sovyet yönetimi tarafından gerçekleştirilen milli oluşumların sonucunda, “otohton ve milli” statüsü bölgenin 6 etnik grubuna, milli devlet toprağı verilerek, zimmetlendi.

“Gelecekteki milletlerarası çatışmalarının merkezleri, Sovyet toplumunun milli devlet yapısına ve gerçekleştirilen milli politikalar içine konmuştu ki, eşit haklara sahip ve bağımsız cumhuriyetlerin yerine ülkede, esas maksadının maksimum merkezileştirme olduğu devlet yapısının Stalin modeli gerçekleştirilmişti” fikri gayet açıktır.

Orta Asya bölgesinde etnik alanlar genellikle ülkenin ismiyle aynıdır, fakat onu tamamıyla yansıtmamaktadır. Zamanında durumun karmaşıklığı etnik yerleşimin, daha önce bahsedildiği gibi, kültürel ve coğrafi alanlar ile sıkıca bağlıydı ve bu durumda, sadece etnik coğrafyayı yansıtan ülke sınırları tüm anlamını yitiriyordu. Modern Orta Asya devletlerinin, ayrıca ona sınırdaş ülkelerin topraklarında otohton milletlerin tüm temsilcileri, büyük ya da küçük diaspora, irrident oluşturarak, yaşamaktadır. Bu gayet kabul edilebilir bir durumdur, çünkü aslında, siyasi sınırları etnik sınırları ile aynı olan (genelde bu kıta ülkeleridir) çok az ülke vardır.

1.2. Coğrafi Düzlemde Jeopolitik Faktör

Orta Asya'nın, Çin, Afganistan, İran ile olan sınırları boyunca, dış sınırları daha çarlık Rusya ve Sovyet birliği zamanında çekilmişti ve büyük ölçüde tabii sınırlarla -sıradağlar, sular- aynıydı, fakat yine de hukuki açıdan tam olarak kesinleştirilmemiş bölgeler vardır, özellikle girilmesi zor dağlık bölgelerde. Bu sınırlar (Kazakistan-Rusya sınırı hariç) Orta Asya devletlerine tarihi gereklilik olarak, ülkelerin jeopolitik rekabet döneminin, toprağın ve nüfuz alanlarının bölünmesinin, mirası olarak kalmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, jeopolitik sınır siyasi sınırla her zaman aynı olmamaktadır. Bu şartlar altında 19 ve 20.yy'ın ilk yarısında rekabet halindeki devletler, siyasi sınırları sembolik olarak algıladıkları için, sınır ve nüfuz alanını belirlemede ılımlı davranıyorlardı. Ünlü Alman jeopolitik K.Hausehofer'in ifadeleri de bu durumu

pamuk tarlası haline geldi. Bilindiği gibi, 50'lerde güney Kazakistan'ın bazı bölgelerinin Özbekistan'a dahil edilmesi de aynı nedenlere dayanmaktaydı. Fakat daha sonra bunlar Kazakistan'a iade edildi.

yansıtmaktadır: “Sınırlar, hukuki olarak sabitlenmiş normlar değil, daha çok çatışma alanıdır.”⁵⁷ Zamiatin’in belirttiği gibi: “1870-1880’lerde kuzey Afgan sınırlarının belirlenmesi - Orta Asya’nın en büyük iki devletinin nüfuz alanına bölünmesi - Avrupa sınırlarının Asya topraklarına, aslında boş bir yerde uyarlanmasıdır.”⁵⁸ Böylece, şimdiki Afganistan’daki durumun gelişmesi, ülkenin sosyo-politik, kültürel ve ekonomik hayatın daha fazla geriye gitmesi ile Orta Asya’nın güney sınırlarında oluşan jeopolitik ve toprak dengesinin bozulma tehlikesi söz konusudur. Tarihi bağlamda Afgan jeopolitik yapısı sömürgeci devletler tarafından direk olarak yönlendirilmemiş, uzun zaman jeostratejik tampon olmuştur. Afgan ve Orta Asya jeopolitik sistemlerinin farklı zamanlarda gelişmesi, öyle bir durum oluşturmuştur ki, Afganistan ile olan sınırlar daha çok Orta Asya ve Rusya devletleri tarafından korunmaktadır⁵⁹.

Şunu diyebiliriz ki, bölge içinde jeopolitik süreklilik sonuna kadar kurulamamıştır. Etnik toprak boşlukları potansiyel istikrar bozucu faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu alandaki zahiri sükûnet ise aldatıcıdır.

Oş’taki 1990 Çatışmaları anlamlıdır. Bölgedeki esas etnik grupların ilişkilerindeki gizli buhran açığa çıkmaktadır. Kötü şartlardaki sosyal-demografik durum içinde önemli pozisyonlar için mücadelelerde ortaya çıkan etnisiteler arası rekabet, tekrar yeraltına çekilmiştir. Devletler bağımsızlığını kazandıktan sonra bu sorunun yeniden ortaya çıkarılması yalnız etnisiteler arası değil, devletlerarası çatışma haline de dönüşme riski yüksektir.⁶⁰

⁵⁷ K.Haushofer’in görüşleri için bkz.: Haushofer, K. **Baustine zur Geopolitik**, Berlin, 1928. Rusça tercümesi : Haushofer, K. **Geopolitika**, Moskova: MO, 2000.

⁵⁸ Zamiatin, s.79.

⁵⁹ Örneğin, Orta Asya ülkelerindeki soydaşlarla etnik entegrasyon çabaları, sadece jeokültürel değil, herşeyden önce, süregelen istikrarsız dengenin yenilenmesi, dolayısıyla da mevcut sınırların jeopolitik oynamaları söz konusu olabilecektir. Bunun dışında, etnik reentegrasyon çabaları, modernleşme krizinin derinleşmesine hatta Orta Asya’daki reform süreçlerinin durmasına neden olabilecektir. Mesele şudur ki, Orta Asya’nın çeşitli yerel etnisiteleri sadece sınırın iki tarafına ayrılmış değil, iki farklı zaman buduna da parçalanmış oldular.

⁶⁰ Tacikistan’ın Fergana bölgesinde 1989’daki bir diğer çatışma, çiftçilerle yarı göçebeler arasında tarımsal toprakları paylaşma konusunda olmuştur. Toprak paylaşımı konusunda benzer çatışmalar Tacikler ve Kırgızlar arasında Sovyet döneminde de meydana gelmiştir. 1989-1990 yy’da Kırgızistan ve Tacikistan sınır bölgelerini etkileyen büyük çatışmada Fergana bölgesinde meydana gelmiştir. Olanlar, 20-30’lu yıllarda Orta Asya’da gerçekleştirilen milli- devlet sınır çekimlerinin yanlış olması, sonuçta bu durum bölge cumhuriyetlerinin tarımsal ekonomik ve sosyal gelişiminde keskin milli-devlet sınırlar çekmiştir. Milli - devlet paylaşımını sırasında Fergana vadisi Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölünmüş ve bu devletlerin 5 ayrı bölgesini kapsamaktadır. Bölgedeki nüfus patlaması aşırı nüfus yoğunluğu oluşturdu. Günümüzde, vadedeki nüfus yoğunluğu 1 km kareye 100 kişi düşmektedir,

Bunların yanısıra, Orta Asya topraklarında, bir kaç tane daha toprak paylaşımına dayalı devletlerarası çıkar çatışmaların kaynağı tespit etmek mümkündür. Bizim konumuzda, Sovyetler Birliği bağlamında bölgede hukuki olarak oluşturulan cumhuriyet sınırları değişimiyle ilgili olası fikir ayrılıklarının ortaya çıkma ihtimalinden söz edilebilir.

Resmi olarak, bu fikir ayrılıkları SSCB döneminde oluşturulan sınırlar üzerinden yapılan değişimler zemininde olabilir. Sovyet sonrası alanda bunun benzer örnekleri mevcuttur.

Orta Asya'da olası çatışmaları tahlil ederken Karakalpakistan'ın Özbekistan'a ve Karaboğaz Gölü çevresinin Türkmenistan'a verilmesi gibi büyük değişimleri hesaba katmayabiliriz.

Fakat, bunun dışında, Birlik cumhuriyetleri arasındaki idari sınırlarında birkaç ilginç değişim vardır. Kısaca, bunlar:

1. SSCB Yüksek Kurulu Yönetiminin 8 Eylül 1953'te aldığı kararnameye göre, Özbek SSC ve Tacik SSC arasındaki sınırları Dalverzin bozkırı ve Aşt bölgesinde kısmi değişikliğe uğramıştır.
2. 13 Şubat 1956 tarihli kararnameye göre, Kazak SSC içinden Bostandık bölgesi ve Golodny bozkır bölgesinin bir kısmı Özbek SSC'ye verilmiştir.
3. Sonraki 1 Temmuz 1959 tarihli kararname, Golodny bozkırın bir kısım toprağın Özbek SSC'den alınıp Tacik SSC'ye verilmesi ile ilgiliydi.
4. 19 Eylül 1963 tarihli kararname yine Kazak SSC ile Özbek SSC arasındaki sınırları kısmi değişime uğratiyordu.

Bununla ilgili, Kazakistan-Rusya arasındaki idari sınırların da aynı şekilde değişime uğradığını belirtmemiz gerekmektedir.

Özbekistan kısmında ise 300 kişi civarında. Burada, ülkelerarası ilişkilerde tansiyonu yükseltebilecek büyük çatışmalar kaynağın varlığı ortadadır.

Günümüz Kazakistan-Rusya sınırının başlangıcı, bilindiği gibi, 1920’li yıllarında yürütülen milli-devlet paylaşımına dayanmaktadır. Ağustos 1920’de Kırgız OSSC’nin (Kazak OSSC) oluşturulmasından itibaren, otonom cumhuriyetin kuzeyinde yer alan birçok bölgenin idari statüsü, bahsedildiği gibi, RSFSC’nin Sibiryaya yerel yönetim organlarının tartışma ve iddialar konusu olmuştur. Moskova’ya hitaben Kırgız ASSC’nin kuzey bölgesi yöneticileri ve onların RSFSC’deki meslektaşları tarafından, Rus ve Kazakların yaşadığı bölgelerin RSFSC’ye bağlanması için, yazılan dilekçe ve talepler bilinmektedir. Doğu Kazakistan, Kuzey Kazakistan, Pavlodar, Batı Kazakistan, Kökçatay, Kustanay’ın bir kısmı, Akmolâ, Aktöbe, Atırâu bölgeleri tartışmalı topraklardı, yani talepler, toplamında Kazakistan’ın modern 9 bölgesini kapsamaktaydı. O zamanın şartlarıyla Moskova bu tür eğilimleri mevcut durumu koruyarak sert bir şekilde engelliyordu⁶¹.

1.1925’te, bilindiği gibi, cumhuriyet topraklarında yeni idari değişimler oldu. Dağıtılan Turkestan OSSC’nin kazakların yerleşik olduğu bölgelerin Kazak OSSC’ye bağlanmasından sonra Moskova, cumhuriyetin idari başkentini Kızıl-Orda⁶²’ya taşıdı, eski idari merkezi Orenburg’u ve onu çevreleyen toprakları Rusya Federasyonu’na dahil etti.

Bundan sonra uzun bir süre Kazakistan-Rusya sınırları değişime uğramadı. 1936’da Kazakistan birlik cumhuriyeti statüsü kazandı ve bu dönemden sonraki değişimlerin çoğu, cumhuriyet içinde idari ve toprak düzenlemeleri, ayrıca Orta Asya’daki komşularla olan sınırlamalar ile ilgili olarak yapılmıştır.

2. 20 Nisan 1956’da, SSCB Yüksek Kurulu Yönetimi’nin, “Kazak SSC ve RSFSC arasındaki sınırların kısmi değişimi hakkında” olan ve iki cumhuriyetin benzer kararlarını tasdikleyen kararnamesi ile, Kazak SSC’nin Batı Kazakistan Eyaleti Canıbek bölgesinin güney kısmı RSFSC’nin Astrırhan Eyaleti Vladimir bölgesine verilmiştir.

⁶¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Khrustalev, M. **Tsentralnaya Aziya vo Vneshney Politike Rossii**. Moskova: MGIMO University Press, 1994; Abuseitova, M.H. **Kazakhstan i Tsentralnaya Aziya v XV-XVII vv. Istorıya, Politika, Diplomatiya**. Almaty: Daik-Press, 1998.

⁶² Burada, “Orda” kelimesi Merkez, Otağ, Direk, Saray manalarına gelmektedir.

3. 50'li yıllarda RSFSC'nin Dağlık Altay Otonom eyaletinden çıkarılarak Kazak SSC'nin Doğu Kazakistan eyaletine, Kazakistan topraklarında maral besleme bölgesi olan, Yukarı Katun verilmiştir.

4. 24 Kasım 1962'de SSCB Yüksek Kurulu Yönetimi'nin "Kazak SSC ve RSFSC arasındaki sınırların kısmi değişimi hakkında" olan ve aynı şekilde iki cumhuriyetin benzer kararlarını tasdikleyen kararnamesi yayınlanmıştı. Bu kararnameye göre karşılıklı toprak değişimi gerçekleşmiştir. RSFSC'nin Çeljabinsk eyaleti Varnen bölgesinden Kazak SSC'nin Kustanay eyaleti Karabalık bölgesine 381 hektar tarımsal toprak ve aynı büyüklükte alan da Kustanay eyaleti Karabalık bölgesinden Çeljabinsk eyaleti Varnen bölgesine verilmiştir.

5. 6 Aralık 1965'te SSCB Yüksek Kurulu Yönetimi'nin "Kazak SSC'nin Kustanay eyaleti Komsomol bölgesinden RSFSC'nin Çeljabinsk eyaleti Troitski bölgesine bir kısım toprağın verilmesi ve bununla ilgili olarak Kazak SSC ve RSFSC arasındaki sınırların kısmi değişimi hakkında" bir başka kararname imzalanmıştır. Genel toplamda, bu kararnameye göre Kustanay eyaletinin 1833 hektarlık toprağı Rusya'ya verilmiştir.

Sözde federatif devlet çerçevesinde verilen topraklar doğal olarak merkezi yönetim tarafından başlatılıyordu ve yukarıda bahsi geçen idari statü değişimleri, genel olarak, tarımsal uzmanlaşma ile ve tarımsal ihtiyaçları karşılamak için sınır toprakların sınırlara ayrılması ile bağlantılıydı. Bu sınırın başlangıcı, bölgenin güney sınırlarında olduğu gibi sert koşullarda olmadı. Aslında sınır, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinin ne coğrafi ne de topraksal özelliklerini yansıtmıyordu. Bu gerçek, Rus bilim adamları Kolosov ve Krındaç'ın verileriyle de tasdiklenmektedir. Onlar, Rus-Kazak sınırındaki toprak kullanım çeşitleri sınırlarıyla aynı olan, siyasi-idari sınırların payının 0 olduğunu belirtiyorlar. Bunun dışında, ilerisinde, Kazakistan ve Rusya arasında 4 adet daha potansiyel etnik toprak çatışma ihtimalinin olduğunu belirtmektedirler.

SSCB'nin dağılmasından sonra her iki taraf resmi olarak sınırların ihlal edilmezliği pozisyonunu koruyorlar. Bu, Ağustos 1993'te imzalanan Sınırların İhlal Edilmezliği Bildirimi (katılımcılar listesi-Kazakistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan) ile sabitlenmiştir. Bildiriyi imzalayanlar, 3.ülkelerle olan

sınırların ihlal edilmezliği konusunda kollektif sorumluluklarını ve hayati öneme sahip çıkar alanı olarak, tarafların devlet sınırlarını ihlal edilmezliğini sağlama konusunu gözden geçirmelerini bildirdiler.

Şekil 5: Dünya muvazenesinde Orta Asya bölgesi

Kazakistan ve Rusya arasında resmi düzeyde şu anda herhangi bir toprak sorunları bulunmamaktadır. Toprak sorunu ile bu durumda iki ülke arasındaki sorunlar kastediliyorsa, bu sorunun muhatapları sadece bu iki devlet olabilir.

Tabi, tek taraflı toprak taleplerinin olmayacağı garantisi yoktur. Uzmanlara göre, bu durumda devlet, hukuki olarak toprağın başka devlete ait olduğunu kabul edebilir, fakat her nasılsa toprağın ona ait olması gerektiğini düşünebilir. Şu an Kazak-Rus sınırında herhangi fikir ayrılıkların olmaması, Baburin'e göre "hiç de toprak sorunun çözülmüş olmasını"⁶³ gerektirmez.

Kazakistan'da yaşayan ve kendilerini Rus Kossak'ların bir parçası sayan birçok Kossak (Don Kozakları⁶⁴) topluluk lideri bu düşüncüyü desteklemektedirler.

⁶³ Baburin, S.N. **Territoriya Gosudarstva: Pravoye i Geopoliticheskie Problemy**. MGU yayınları, Moskova, 1997. s. 35.

⁶⁴ Rus Kossak askeri birlikleri isim benzerliği nedeniyle Kazakistan halkından olan Kazak'larla karıştırılmaktadır. Bazı Türkçe literatür kaynaklarında Rus Kossak birliklerini yanlış tercüme sonucu Kazak olarak adlandırılmaktadır, ki Kazak halkıyla bu tip askeri birliklerin herhangi bir tarihi, siyasi, kültürel bağları söz konusu değildir.

Örneğin, Rus jeopolitik teorisyeni Dugin “50. paralelin kuzeyine düşen Kazakistan’ı” “Rus doğusu” dediği bir bölgeye yerleştirmektedir⁶⁵.

Bu durumda önemli olan Rusya ve Kazakistan ilişkilerini etkileyecek olan iç siyasi konjoktürdür. 2000 yılında başlayan iki ülke sınırın yeniden düzenlenmesi süreci, görünüşe göre, çok uzun zaman alacak ve bu sorunun, çıkar çevreleri tarafından jeopolitik enstrüman olarak iki ülke ilişkilerinde kullanmaları kuvvetle muhtemeldir.

Günümüzde, her iki taraf farkında olarak, birçok devletlerarası ilişkiler konusundaki tutumları, özellikle entegrasyon yapılarını güçlendirmede, birleştirmeye gitmejtendirler.

Orta Asya ülkelerinde büyük rusça konuşan topluluların mevcudiyeti kendi başına entegrasyon perspektiflerine olumlu yansımaktadır. Tabi, bütün Orta Asya ülkeleri için söz konusu diasporanın önemli ölçüde ülkeyi terketmesi istenilen bir durum değildir. Rusya’nın bölgedeki uzun süreli aktif mevcudiyeti döneminde, bölgeye taşınanlar Orta Asya ülkelerinin hızlı modernleşmesine yardım ettikleri de aşıkardır; ve kendince etnik işbölümünde sonuncular bazı kıstaslara göre kilit rol oynamaktadırlar. Orta Asya’nın her ülkesinde Ruslar, tabi ki, belirli niteliklere sahiptir, fakat genel olarak Rusya’daki soydaşlarından farklıdır. Rusça konuşan nüfus faktörüne fazla anlam yüklemek olmaz, fakat onun entegrasyon süreçlerini etkilemesi tartışılmaz. Bölge nüfusunun çoğunluğu Türk lehçelerini konuşuyor olmasına rağmen, entegrasyon kurumlarının çalışma dili, ayrıca Orta Asya elitlerinin olduğu gibi bölgenin çeşitli ülke nüfusunun konuşma dili Rusçadır.

Zamanla, Rus nüfusun azalmasına bağlı olarak, Orta Asya ülkelerinde büyük ihtimalle bu faktörün etkisi zayıflayacaktır. Bu, Orta Asya alanının bulunacağı kültürel ve jeopolitik duruma bağlı olacaktır.

Mezheb olarak, bölgede yerleşik olan milletler çoğunlukla İslam’ın Sünni koluna bağlıdır. Söz konusu jeokültürel stimül ilk bakışta sadece dış görünüş olarak görünebilir, fakat Orta Asya ülkelerinin çoğunda İslam’ın sosyal hayata etkisinin belli ölçülerde arttığı da ihtimal dahilindedir. İslam’ın hipopetik rönesansını çabalarken, bazı

⁶⁵ Dugin, A. Osnovy Geopolitiki, Moskova: Arktogeya, 2000.

araştırmacılar, söz konusu bölgeyi “müslüman kuzey” diye adlandırdıkları bölgeye dahil ederek, bu ülkeler topluluğunu şekil olarak ayırdetmeye çalışmaktadırlar. Fakat araştırmacıya göre, jeokültürel stimullar bütün bölgede baskın olamaz, sadece bazı bölgelerden söz etmek mümkün.

19-20.yy başlarında Orta Asya halklarında milli aydınların ortaya çıkmasıyla ancak nüfusun tarihi geçmişi, onun kökenleri, kültürel ve dil kökenleri meseleleri tartışılmaya başlanmıştır.

Ruşça konuşan nüfus faktörüne dönecek olursak, bu topluluklar geçiş dönemlerinde etnik içi ve arası çekişmelerde arabulucu rolü oynadıkları bir gerçektir. Tarafsız güç olarak, belirli memnuniyetsizlikleri üzerine çekmeleri dışında, rus nüfusu temsilcileri çoğu zaman arabuluculuk yapmışlardır veya yönetim kaynakları için boyların elitleri arasındaki mücadelelerde olmuşlardır. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Rus nüfusunun Tacikistan'dan aşırı çıkışları, rakip bölgesel grupların direk olarak karşı karşıya gelmesine ve devamında da sivil çatışmaların çıkmasına neden olmuştur.

Tacikistan'daki sivil çatışmalar aynı şekilde bölgedeki entegrasyon sürecini büyük ölçüde etkilemiştir. Tacikistan'daki durumu kontrol altına almayı, ilk önce bütün Orta Asya ülkeleri istemektedir. Bir çok uzmanın değerlendirmesine göre, 1990 yılından başlayarak Tacik mülteci sayısı 1.5 milyona yaklaşmış, silahlı çatışmalar sonucu 300 bin civarında insan ölmüştür⁶⁶. Genel olarak, bütün Orta Asya bölgesi için bu durum tehlike arz etmektedir. İlk önce, bu ihtimal komşu Özbekistan'ın Fergana Vadisi ve Buhara ve Semerkand bölgeleri için söz konusudur. Tacikistan'da muhalif gruplar birçok kez Özbekistan'daki Tacik azınlıkların durumu meselesini ortaya atmışlardır. Fergana, ki, İslami temellerin derinleştiği geleneksel bölgedir, radikal grupların ülkeye sızdığı jeopolitik köprü haline gelmiştir. Taşkent'in bir zamanlar, komşu ülke durumunun Özbekistan'daki durumu da olumsuz etkileyeceğinden endişe ederek, çeşitli Orta Asya entegrasyon projelerine Tacikistan'ın katılmasını kabul etmemesinin sebebi de budur. Fergana, aslında, sadece Orta Asya'da radikal İslamcı gibi muhalif grupların değil, fakat Batı Çin'deki bağımsızlık eğilimlerini de hesaba

⁶⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Kushkumbayev, S. **Centralnaya Aziya na Putyah Integracii**. Almaty: Kazakhstan Yayınları, 2002.

katarsak, Orta Asya halklarına etnik olarak yakın olan uygurların da faaliyet alanı haline gelebilecektir. Bilindiği gibi, Uygur bağımsızlık hareketlerin tarihi doğrudan Fergana vadisi (Kokand Hanlığı) tarihiyle bağlantılıdır. Doğu Türkistan'ın dini ve ruhani eliti (hocalar sınıfı) genelde Fergana kökenliydi, ve 19.yy'ın ilk yarısındaki uygur isyanı ve devletinin lideri Fergana kökenli Yakub Bey'di.

Sonraki dönemlerde, Doğu Türkistan ve SSCB ilişkileri Çin sivil savaşı sırasında pekişti ve Moskova'nın desteği ile Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla (1944-1946) gelişti. Fakat Çin KP'sinin galibiyeti ve Çin iç siyaset durumunun az çok istikrara kavuşması ile Sincan (Sinzyan Uygur otonom Bölgesi) tamamen ÇHC'e girdi.

Orta Asya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması Çin için birkaç anlam ifade etmektedir. *Bir yandan*, kuzey komşu ile ilişkilerde tansiyonun düşmesidir (miras hakkı Rusya'da kalmıştır). Pekin'in bölgedeki pozisyonunu güçlendirmek için bu önemli bir faktördür. *Diğer yandan*, komşu çokuluslu devletin (SSCB) dağılması, ÇHC yöneticilerinde, istikrarsızlığın oluşabileceği ve bunun sınır bölgelerine etkileri konusunda haklı endişeler doğurmuştur. Bu endişeler belli ölçüde gerçekleşmiştir, fakat ÇHC'deki ayrılıkçı meseleler SSCB'de 80 sonu-90ların başında geçen süreçlerden kökten ayrılmaktadır. Çin, bu bölgeyi askeri kuvvetle tutabilse bile, kuvvetin geniş alanda kullanımı büyük ihtimalle uygulanmaz. Sincan bağımsızlık hareketleri homojen yapıda olmaması dışında, ÇHC'de milletlerin kuruluşu SSCB'de olduğu gibi sözde federatif oluşumu bile öngörmüyordu.

Çin yönetimin, SUOB'a (Sincan Uygur Otonom Bölgesi) yoğun şekilde göçleri sonucunda, buradaki etnodemografik durumu kökten değişmiş oldu. Çinliler, bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. ÇHC yönetimi ise, batı sınırlarında yeni devletlerin ortaya çıkmasından sonra, onlarla karşılıklı olarak yararlı siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirme stratejisi izlemiştir. Sovyet sonrası Orta Asya ülkelerinin siyasi elitleri de aynı şekilde doğu komşusunda durumun istikrarsızlaşmasını istememektedir. Bu durum, yeni devletlerarası sorunlar doğurabileceği ve bölgeyi ekonomik olarak daha çok parçalayacağı gibi, (Afganistan konusunda olduğu gibi), Orta Asya'nın kendisinde sosyal hayatın geriye gitme ihtimali büyüktür. Sincan ve Orta Asya arasındaki tarihi, etnik ve mezheb karşılıklı ilişkilerine rağmen, uzun zaman bu alanlar farklı zaman

dilimlerinde geliştiler. Orta Asya'daki sosyo-ekonomik gelişmeler kıyas edilmeyecek kadar Sincan'dan daha büyüktü.

Öyleyse, bölgenin jeopolitik ağı, etnik çeşitlilik bağlamda, Orta Asya alanı yapısının en önemli yapıtaşı olarak ortaya çıkmaktadır. Burada, entegrasyon süreçlerini öyle ya da böyle teşvik eden ya da sınırlayan etnik, tarihi, mezheb ve kültürel faktörlerin karmaşık yapısı ortaya çıkmaktadır. Bölgedeki iç devlet sınırlarının başlangıcı sovyet milli toprak bölünmesine kadar gitmektedir. Sonuç olarak sınır, etnik yerleşim çelişkilerinden etnik milliyetçiliğin canlanması durumunda, Orta Asya devletlerin ilişkilerinde tansiyonun yükselmesine neden olabilecektir.

Meselenin diğer yönü, siyasi Orta Asya'nın sınırları boyunca, bölgedişi ülkelerle oluşabilecek gerilim ihtimalidir. Gerilim, Orta Asya jeopolitik yapısının objektif daralma eğilimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimlerin artması perspektifte bölgeyi parçalayabilir, onu etkileyebilir ve bölgenin şekilsizlenmesini tetikleyebilir. Olayların bu şekilde gelişmesi bölge devletlerinden, entegrasyon süreçleri planlayarak, karşı eğilimlerini güçlendirmeye gitmelidir.

2. HAZAR VEKTÖRÜNÜN JEO-EKONOMİK YÖNÜ: ÜMİT VE GERÇEKLER

Uluslararası ekonomi-politik dengeleri bakımından Sovyetler döneminde statik bir yapı sergileyen ve uluslararası paylaşım mücadelesine sahne olmayan bölgeler, uluslararası ekonomi-politik rekabete açılmasına müteakip yeni paylaşım subjeleri haline gelmişlerdir.

İşte, söz konusu bölgelerin başında Orta Asya gelmektedir. Soğuk Savaş süresince Doğu Bloku ve SSCB içinde yer alan ve Sovyet ekonomisi kapasitesi ölçüsünde kaynakları kullanılan Orta Asya devletleri, o dönemde dinamik bir yapıya sahip olan kapitalist ekonomi-politik alanın dışında kalıyordu. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası ekonomi-politik alanın büyük oyuncularını Orta Asya'da özellikle Hazar havzası enerji paylaşımında söz sahibi olmak istemeleri, bölgeyi hassas bir çıkar çatışması alanı haline dönüştürmüştür.

Genelleyici bir isim alan Hazar sorunu birçok sorunlar yumağı ihtiva etmekte ve büyük ölçüde jeopolitik, jeoekonomik ve uluslararası hukuki öğelerden oluşmaktadır. Hazar bölgesine ilişkin bir çeşit iki taraflı, çok taraflı, bölgesel ve küresel nitelikte yönleri olan belirli bir sorunlar hiyerarşisi ve onların çözüm yolları dizini oluşmuştur. Bilindiği gibi, havza bölgesindeki olayların bugünkü gelişimini belirleyen temel etken bölgede büyük miktarda stratejik enerji hammadde rezervlerinin- petrol ve gaz- bulunmasıdır, ki onlar Hazar meselesine dolayısıyla da Hazar bölgesine jeostratejik önem yüklemektedir⁶⁷.

Tartışmasız birleştirici nokta enerji kaynakların üretimi ve uluslar arası paylaşım hatlarına aktarma stratejileri olmuştur. Ekonomide gelişen kriz durumları koşullarında yeni bağımsız Hazar havzası ülkeleri, enerji kaynaklarının satışından elde edecekleri finansal gelirlerin hesabını yapmaktadırlar. Hazar kayaları ve kıyısındaki petrol rezervleri tahminleri haberleri arttıkça ortaya daha fazla sayıda oyuncu çıkmaktaydı. Böylece, 1993 sonrası dönemi, genişleyen coğrafya ve artan katılımcı ile gelişen jeopolitik oyun olarak tanımlamamız mümkündür.

2.1. Hazar'ın Statü Tartışmaları: Meselenin Hukuki Yönü

Bilindiği gibi, Kazakistan ve Azerbaycan'ın başından beri Hazar meselesi konusunda çeşitli konferansların yapılması ve havza statüsü verilmesi konusunda Konvansiyonun bir an önce kabul edilmesi için aktif girişimlerde bulunmuşlardır. 1993'te Kazakistan bir anlaşma tasarısı önermiş, bu anlaşmaya göre Hazar orta çizgi yöntemiyle sektörlere bölünmeliydi⁶⁸. Azerbaycan söz konusu projenin birçok maddesini desteklemekteydi, fakat Rusya ve İran kabul etmediler. Türkmenistan beklemeyi tercih etmiştir. 1994'te Kazakistan tarafından anlaşma tasarısının modifiye edilmiş hali sunuldu, buna göre BM'in 1982 Konvansiyonu'nun deniz hukuku temel

⁶⁷ 1991- 2001 dönemi için Hazar enerji kaynakları etrafındaki jeopolitik ve jeoekonomik hareketliliğin belirli (tabi, nihai değil) neticesini şimdiden ortaya koymak mümkündür. 1991-1993 dönemi aslında hazırlık dönemi idi; o zaman taraflar- Orta Asya, Kafkas ülkeleri, Rusya, Türkiye, İran, ABD ayrıca bir dizi ülke daha - gözlemliyor ve kurulmakta olan jeopolitik oyun alanındaki kendi imkanlarını değerlendirmekteydiler. Doğal olarak, farklı ülkelere gözetilen çıkarlar doğrultusunda tutumların oluşturulması ve ortaya konması süreci yaşanmıştır. Yeni Hazar havzası devletlerinin tercihleri nihai olarak belirlenememiştir. Bu sırada Astana, Bakü ve Aşkabat mevcut ve oluşmakta olan oyun alanını gözlemektedirler.

⁶⁸ Sas B. **Kaspiyskoe more: Spornie Pravovie Voprosi i Praktičeskie Posledstvija**, Almaty: Caspian, 1997. s.39.

alınıyor, hususen vurgu kapalı ve yarı açık denizler hakkındaki Konvansiyon'un 122.maddesine yapılmaktadır⁶⁹. Kazakistan projesinde Rusya ve İran'ı tedrigin eden Konvansiyon'un 10.maddesine atıf olmuştur⁷⁰. Kazakistan'nın uluslararası hukukta bu kadar aktif olması Hazar'daki partnerlerine anlaşılır geliyordu; sektörel bölünme durumunda bu ülke havzanın en büyük kısmına sahip olacaktı.

Rusya ve İran'ın stratejik çıkarlarını, onların Hazar'a başka devletlerin girmesi ve ekolojik sorunlar konusundaki endişelerini göz önünde bulundurarak Kazakistan, bu iki ülkenin bazı girişimlerini destekledi. İran, Rusya ve Kazakistan liderlerinin konuya ilişkin açıklamalarında Hazar'da sadece ona çıkışı olan ülke bandıralı gemiler yüzebilecekler denmektedir. Astana'nın resmi bildirimlerine göre Kazakistan, Hazar'daki doğal kaynakların kullanımında, ayrıca çevre koruma alanında, balıkçılık ve gemicilikte Hazar havzası ülkelerinin özel çıkarlarını gözönünde bulundurmaya hazır. Kazakistan için Hazar'ın deniz ya da göl statüsü elde etmesi prensip olarak çok önemli değildir⁷¹. Kazakistan'ın tutumundaki temel etken, Hazar'ın ihtiva ettiği doğal kaynaklarını kendi sektöründe özerk ekonomik kullanım haklarıdır.

Azerbaycan'ın ilk görüşü, Hazar'ın bir çeşit "katı ayırım" biçimidir. Bakü'nün çıkış noktasını havzanın sınır gölü olması oluşturmakta ve uluslararası pratikten hareketle havza milli sektörlere ayrılmalı, ülke sınırı orta çizgiden geçmelidir. Azerbaycan aslında "kapalı deniz" seçeneğini de görüşmüştür, bu durumda ülke sınırı kıta sahanlığının 12 milinde çizilecektir. Fakat deniz, Azerbaycan'ın açıklamalarında, her ülkenin kendi sektöründe deniziçi kayalık ve kaynakları kullanmada ayrıcalıklı kullanım hakları ile deniz aynı orta çizgiden ayrılacaktır.

Rusya ilk projesinde Hazar'ın deniz değil iç göl olduğundan, kıyı ülkeleri arasında paylaşırılamaz, fakat Hazar havzası ülkeleri tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğinden hareket etmekteydi. Projede, Hazar doğal kaynakları çalışmalarında

⁶⁹ Ülke sınırları 12 mil karasular genişliğinde çizilmekte, havzanın kalan kısmı ise her ülkenin kendi su dibindeki kaynaklarda özel ekonomik haklar ile sektörlere bölünecektir. Bkz.: Gizzatov B. **Kaspiy doljen stat'morem mira, dobrososedstva I sotrudniçestva. Vneşnjaja politika Kazahstana.** Almatı-Moskva, 1995. S.188-189,

⁷⁰ Söz konusu madde Rusya'daki Volga-Baltik ve Volga-Don kanalları ve İran'ın iletişim sistemleri üzerinden Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın açık denize serbest çıkışlarını öngörmektedir.

⁷¹ Kasenov, U. **Kaspiyskaya neft I Mejdunarodnaya Bezopasnost**, Tsentralnaja Azija Dergisi, 1997, No:5, s.60.

yabancıların katılımı meselesinde özel kaygı vardı. Moskova da Hazar kıyı ülkeleri olmayan devletlerin görüşme sürecine karışmalarına kesinlikle karşıydı. 1995-1997 yıllarındaki Rusya Dışişleri Bakanlığının açıklamalarına göre denizin içi ve doğal kaynakları tüm Hazar kıyı ülkelerine aittir; Hazar, Hazar kıyı ülkelerinin stratejik çıkarlar bölgesidir. Moskova'nın bu açıklamaları ile açıkça Rusya'nın öncelikle jeostratejik çıkarları gözetilmekteydi. 1991-1996 yılları arasından Çeçenistan'daki askeri hareketlerini bitimine kadar Moskova aslında yeni bağımsız devletler konusunda, büyük ihtimalle onların elverişsiz jeopolitik durumlarının ona kendi durumunu koruma ve güçlendirme imkanı vereceğini varsayarak sert tutum içindeydi.

Moskova uzun süre Tahran'ın ortağıydı; fakat 1998'de Rus yaklaşımında bir dönüşüm yaşanmıştır. Rusya'nın tutumu uzun süre ikililikle tanımlanıyordu, bir taraftan Dışişleri Bakanlığı havzanın sektörel bölünmesine sert bir şekilde karşı çıkıyordu, diğer taraftan ise çeşitli Hazar konsorsiyumlarına katılan büyük Rus petrol şirketlerinin temsilcileri diplomatların pozisyonlarını tekzip ettiler. Öyle ya da böyle, Moskova kendi dış siyaset platformunu reel ekonomik duruma götürerek, Astana'nın sunduğu seçeneği kabul etti. Buna uygun ikili anlaşmalara varılmıştır. Anlaşmaların özü aslında resmi Bakü'nün yaklaşımlarını tam yansıtmasa da, Azerbaycan yine de bu tutuma eğilmektedir.

Aşgabad pratikte sektörel ayırım prensiplerini gerçekleştirmektedir. Onun tutumu şaşkınlık uyandıran “doğrulukla” dikkat çekmektedir. Bunun anlamı, sunulan projelerin hangisi daha üstünse Türkmenistan ona katılacaktır⁷².

Moskova'da imzalanan Azeri-Rus “Kapaz” petrol madeni ortak çalışmalarını anlaşmasından sonra Temmuz 1997'de Türkmen – Azeri ilişkilerinde gerilim yaşanmıştır. 5 Temmuz 1997'de Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı maden yataklarının Türkmenistan'a ait olduğunu sebep göstererek bu anlaşmaya karşı çıktı⁷³. Daha öncesinde 1997 Mayısında EİT (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) ülkeleri liderleri

⁷² Tarafsızlık statüsü dışında Aşgabad'ın tutumunu Türkmenistan'ın, üzerinden doğalgaz ihraç ettiği Rus ulaşım sistemine bağımlı olması gerektirmiş olabilir; Tehran ile ise Aşgabad'ın İran toprakları üzerinden ihraç petrol boru hatları inşaatı anlaşmaları vardı. Bunun dışında, bağımsızlığının başlangıç dönemlerinde Aşgabad ihracat stratejilerinde genel olarak karada çıkarılan doğalgazın satışına yönelmiş durumdaydı. Ayrıca, Astana ve Bakü'nün aktif jeolojik araştırmalar ve havza içinde sondaj çalışmaları yapığını gözönünde bulundurarak Aşgabad da bu sürece dâhil olmayı gerekli gördü.

⁷³ Ukaz soç.S.62-63

toplantısında Turkmenbaşı Azerbaycan lideriyle “sınır” bölgesindeki diğer iki maden yataklarının aidiyeti konusunda tartışmıştı. Söz konusu tartışma Hazar havzasında toprak ilişkilerine petrolün etkilerinin birinci büyük emsali olmuştur. Fakat bu olay gösteriyor ki, Aşkabad’ın esnek tutumu pratikte yine de sektörel ayırım seçeneğine meyletmektedir⁷⁴.

Şu anda sektörel ayırımı karşı çıkan tek Hazar kıyı ülkesi İran’dır. Tahran, Hazar ve kaynaklarının ortak kullanıma açık olmasında, ancak 12 millik bölgenin balıkçılık ve deniz dibindeki kaynaklar üzerinde haklarla kıyı ülkelerin kullanımına verilmesinde, havzanın ortasında kalan kısmın ise kıyı ülkelerinin ek anlaşmalarıyla kullanılmasında ısrar ediyor. İran özellikle Hazar’ın ekolojik sisteminin korunmasında durmaktadır. İran’ın Hazar statüsü projesinde ekolojik yön şeffaf çizgilerle ortaya çıkmaktadır.

Düşünülür ki, Hazar’ın hukuki meselelerinin düzenlenmesi Tahran için Hazar jeopolitiğinde stratejik anlamda öncelikli mesele değildir. Prensip olarak bu tutum anlaşılabilir, hukuki rejimin şeffaflığı ve dolayısıyla Hazar’a üçüncü devletlerin sızması İran’ın çıkarlarına uymamaktadır, Tehran ilk sırada Orta Asya ve Kafkas bölgesinde kendi rekabet imkanlarını sınamaktadır. Orta Asya ülkelerinin ve Azerbaycan’ın Hazar konusunda Konvansiyon’un bir an önce kabul edilmesi istediklerini gözönünde bulunduran İran ekonomik enstrümanları ve hukuki ayrılıkları kullanarak söz konusu bölgede kendi siyasi ve jeopolitik nüfuzunu azami ölçüde genişletmeye çalışmaktadır⁷⁵.

Bilindiği gibi, 23 Temmuz 2001’de Azeri ve İran sektörünün şekli ayırım çizgisinde İİC’nin (İran İslam Cumhuriyeti) silahlı güvenlik botlarının karıştığı ve Azerbaycan jeolojik araştırmalar gemisini engelleyen bir olay meydana gelmişti. Tahran’ın son yıllarda şeklini değiştiren stratejilerini gözönünde tutarsak (eski Cumhurbaşkanı Hatemi’nin medeniyetler diyalogu konsepti ve aslında İİC’nin uluslararası tecritten çıkmak için çok büyük propogandist, diplomatik ve diğer faaliyetleri) bu olay bir kere daha İran için Hazar bölgesinin önem derecesini

⁷⁴ **Status Kaspıja. İntervju s Ministrom inostrannih del Turmenistana B.Şahmuradovim**, Caspian Ashgabad dergisi, 1997.

⁷⁵ 1998’de Tehran, varılan Kazak-Rus anlaşmaları konusunda memnuniyetsizlik gösterdi. Astana’nın tepkisi resmi görevliler tarafından yapılan Kazakistan’ın bununla çok ilgilenmediğini, çünkü onun milli sektörü İran sektörüyle kesişmemekte ve bu anlaşma iki ülke arasındadır, açıklamalarına ortaya kondu.

göstermektedir. Tehran'ın daha sonra askeri "gücünü" göstermesi- İran Hava güçlerinin Azerbaycan toprakları üzerinde uçması- koruma amacıyla İİC için bu problemi engelleme çabalarından dolayı olmuştur. Objektif olarak Hazar havzası dışındaki oyuncular arasından Ankara ve Washington'un sert tepkilerini çeken bu hareketler aslında onların yaklaşımlarına karşı yapılmıştı. Bu kesit, ilk olarak oyunun kuvvet mekanizmalarını pratikte deneyen Tehran'ın Hazar stratejisinin yeni daha aktif etabını bildirmektedir.

Yukarıda bahsedilen Azeri-Türkmen tartışmasından sonra İran-Azeri vakası, havzanın diğer sorunlu bölgelerin aidiyeti meselesindeki anlaşmazlıkların çözümü sürecinde tehlikeli emsal olabilecektir.

Böylece, birçok kombinasyonu deneyen bütün Hazar ülkeleri şu anda de-facto olarak, isteseler de istemeseler de havzanın sektörel bölünmesini herkes kendince anlamaktadır. Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan, orta çizgi prensibinde karar kıldılar. İran ise, her ülkeye %20'den 5 eşit kısma bölünmesi taraftarı. 12 mil kıyı bölgesine yanı sıra 25 millik şeridi ülkelerin ekonomik çıkarlarına tahsis edilmesini teklif eden Türkmenistan, aslında "üçlü"nün tutumu ile İran arasında tereddüt etmekte, aynı zamanda Azerbaycan'dan petrol ve doğalgaz boru hattına hak iddia etmektedir (Azeri versiyonu Kapaz, Türkmen versiyonu ise Serdar).

Rusya ve İran, potansiyel "büyük Hazar petrolünün" dünya pazarlarına ihracata objektif olarak ikili bakmaktadırlar. İkilinin pozisyonların taktik meselelerde ayrılmasına karşın stratejik meselelerde – bölgede üçüncü ülkelerin, özellikle Washington'un, artan nüfuzunu sınırlandırma - korunmuştur. Teorik olarak, İran pozisyonunun kabul edilmesi durumunda Moskova ve Tehran, Hazar hammedelerinin önemli kısmının kullanımına erişimleri olurdu ve böylece bölgede jeoekonomik ve jeostratejik konularını güçlendirebilirdi. Kıyaslanamayacak kadar büyük ekonomik potansiyele ve enerji kaynaklarını işleme deneyimine sahip olan Rusya ve İran, Hazar havzasının diğer ülkelerinden daha erken zamanda gölün altındakileri işleyebilecek kapasiteye sahiptir.

Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan için Hazar'ın milli sektörlere paylaştırılması, sahil kıyısına sahip olmaktan yakın gelecekte somut getiriler

sunmaktadır. Bu ülkelerin özsermayeleri ve modern teknolojileri yoktur, bundan dolayı onlar çalışmalara diğer ülkeleri, özellikle ABD başta olmak üzere batılı ülkeleri, katmak istemektedirler. Söz konusu strateji, güç dengesi oluşturma ve bağımlılık faktörlerinin azaltılmasında doğal eğilimdir.

Moskova ve Astana arasındaki anlaşmalara gelince, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'da modifiye edilmiş orta çizgi çekilmesi konusundaki ön anlaşmaları daha pratiğe geçirilmeli ki, bunu gerçekleştirmek oldukça zordur, çünkü deniz dibinde özel ekonomik bölge sınırlarının çizilmesi doğal zorluklara bağlıdır.

İleride daha, diğer Hazar havzası ülkeleri ile anlaşmak gerekmektedir. Belli ki, Bakü, Hazar havzasında uluslararası ilişkilerin düzenlemelerinin harfiyyen yerine getirilmesi konusunda ısrar edecektir. Azerbaycan, Hazar'ın mineral kaynaklarının ilk ve aktif üreticilerinden biridir ve onun için denizin işlenmesinin nispeten "şeffaf" rejimi en az istediği şeydir.

Çıkarılan enerji kaynaklarının rezervlerinin bulunması durumunda (Azerbaycan ve Türkmenistan örneğinde olduğu gibi) onların bağımsızlığı konusunda sınırda yine anlaşmazlıkların çıkacağını göz ardı etmemek lazım. Tabii, 3 Hazar ülkesinin kabul ettiği modifiye orta çizgi, havzanın hukuki statüsü meselesinin ideal çözüm yolu değildir. Örneğin, Hazar altından 12 mil sınırının ilerisinde çıkarılan enerji kaynakları, onun nakliyesi öyle ya da böyle ortak hukuki alanda bulunan suda yapılacaktır ve burada yine Hazar ülkeleri arasında anlaşmazlıklar çıkabilir. Yine de, Hazar ülkeleri diplomasi kurumlarının yaptığı çalışmalar, orta vadede Hazar'ın uluslararası ve hukuki statüsü meselesini bütün taraflar için kabul edilir şartlarda çözüleceği umudu vermektedir. Fakat, petrol odaklı büyük devletlerin çıkarlarında Hazar jeopolitiğinin zikzaklar çizmesi gösteriyor ki, potansiyel enerji kaynaklarının dünya pazarlarına sunulması aşamasında daha büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Hukuki sorunların yanında Temel İhracat Boru Hattı (TİBH) seçimi meselesi de çözüme kavuşturulmuş değildir. Orta Asya ve Kafkas uzmanları ve siyasilerinin dikkati gitgide "petrol borusu sorununa" odaklanmaktadır. Bu durum, hukuki konvansiyonunun çıkarılmasında doğrudan ilgili oyuncuların, bunu kendi stratejik meseleler bütünü ile sıkı bağladıkları konusunda şüphe bırakmamaktadır.

2.2. Hazar Enerji Kaynaklarının Nakliyesi: Rekabet Noktaları

Post-sovyet Orta Asya ülkeleri için, bölge ulaşım altyapısının eski SSCB ulaşım ağı ile sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu için, nakliye yolları sorunu en zayıf noktalardan biridir.

Bölgenin ana ulaşım yolları, iletişim hatları ve diğer komunikasyonlar, galiba, doğrudan toprak sorunları ve çatışmalar ile bağlantılı olamaz. Sınırı geçen iletişim hattının sahipliği meselesi, bir ülke için kendi sınırları ile sınırlıdır. Devlet sınırlarından geçen yolların, doğal gaz ve petrol borularının değişik kısımları hangi ülkenin topraklarındaysa hukuki olarak o ülkeye aittir. Sözüm ona “ulaşım koridorları”, transit nakliyeler, devlet sularının geçilmesi ve diğer meseleler ikili, çok taraflı ve uluslararası anlaşmalarla düzenlenmektedir.

Diğer bir soru, toprak, kanal, demir veya karayolunun kiralanmasının şu anda geçerli olan uluslararası pratiğini ilgilendirmektedir⁷⁶.

Modern dünyada ulaşım yolları için mücadele büyük ölçüde “jeopolitik oyun” alanında yapılmaktadır. Toprak sorunları ulaşım yolları mücadelesi ile ortaya çıksa bile bu doğrudan ilgili değildir.

Orta Asya ve Hazar bölgesinde ana ulaşım yolları şu anda sıklıkla yeni bağımsız devletleri etkileme enstrümanı omaktadır. Bölge devletlerinin deniz ulaşımına doğrudan çıkışlarının olmamasını kullanarak, dış oyuncular, uluslararası ilişkiler alanında manipüle etmek için kendi transit imkanlarını kullanmak istemektedirler.

Transit yollarının seçimi büyük ölçüde Hazar havzası ülkelerinin reel enerji kaynaklarının rezervleri ile bağlantılıdır.

⁷⁶ Örneğin, dünya ekonomisi için çok önemli olan Panama ve Süveyş kanalları, her zaman içi büyük devletlerin kendi aralarında olduğu kadar, kanalın geçtiği toprakların sahipleri ülkeler ile anlaşmazlıkların konusu olmuştur. Şu anda Panama kanalı Panama'dan kiralanmış ve bu önemli kanalın stratejik kontrolü Washington tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kanalın öneminin açık delili, Panama'nın bazı yöneticileri tarafından kiralama anlaşmasının bitirilmesine ilişkin yapılan bir dizi açıklamalardan sonra Beyaz Sarayın anında kanal bölgesine deniz kuvvetlerini ve müdahale timlerini göndererek, Panama yönetimini her seferinde kiralama süresini uzatmaya mecbur bırakmıştır. Öte yandan, Mısır'ın Süveyş kanalının kamulaştıracağı açıklamasından sonra bu meselenin silah yoluyla çözümü başlamıştır. Konu ilir ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Muhammed Heykel, **3. Petrol Savaşı: Körfez Savaşının Perde Arkası**, Çeviri: Ahmet Asrar, İstanbul: Pınar, 1993.

Kazak petrolü rezervlerine gelince, onun kaynakları tespit etmek oldukça zordur, çünkü onun büyük bir kısmı Hazar denizi kayalıklarında toplanmıştır. Hükümet ve yerel uzmaların saptamasına göre, Kazakistan'da toplam petrol ve doğalgaz rezervleri 23 milyar tondur, bunun 13 milyar tonu Hazar kayalıklarında toplanmıştır.

Tespit edilmiş rezervlerin mevcudiyeti ülkeyi dünyada 13. sıraya çıkarmaktadır. Elde etme miktarı açısından ise ancak 26. sıradadır. En iyimser tahminlerle ülkenin kaynak potansiyeli yıllık 120-140 milyon ton petrol çıkarımını mümkün kılmaktadır. Kazakistan, BDT'de Rusya'dan sonra en büyük ikinci ve Orta Asya ülkeleri arasında birinci petrol üreticisidir. Batılı uzmanların değerlendirmelerine göre Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan 100 milyar varil petrole sahiptir ki, bu durum Hazar havzasını Körfez ve Sibirya'dan sonra global ekonominin üçüncü büyük petrol rezervuarı yapmaktadır⁷⁷.

Bugün, yabancı sermaye, Kazakistan'ın hammadde yatakları işleme, arama-keşif çalışmaları, rafine fabrikalarının yeniden yapılandırılması, petrol ve doğalgaz nakliyesi ile ilgili 27 büyük ölçekli projelerinde çekilmiştir. Sektörde 19 ortak kuruluşlar oluşturulmuştur. Petrol ve doğal gaz sanayisinde ortak yabancı yatırımlar 1996 yılı itibariyle 1.88 milyar \$ (ABD)dır. Halihazırda yabancıların katılımıyla yürütülmekte olan projelere potansiyel yatırım 40 milyar \$(ABD)'dan fazla olarak hesaplanmaktadır⁷⁸.

Yine de, dünyanın bütün önde gelen petrol ihracatçılarını etkileyen aşırı üretim krizi, Kazak petrol ve doğalgaz kompleksi için ağır darbe olmuştur. 1997'de Kazakistan, Milli İstatistik Ajansı verilerine göre, ülke için önemli sayılacak üretim miktarına ulaşmıştır – yaklaşık 25 milyon ton petrol. OPEC'in Kazakistan'a baskı yapmaya çalışmamasına rağmen, 1998'de petrol şirketleri petrol miktarını azaltmak zorunda kalmışlardır. Oluşan durum Kazak petrol ihracatçılarının büyük ölçüde zayıf teknolojik temele ve yüksek maliyetlere bağlı rekabet yeteneğinin düşük olduğunu açıkça göstermiştir. Kriz aynı zamanda, yüksek teknoloji kullanan birkaç yabancı kuruluş dışında (nispeten olumlu örnek –Shevron), ülkenin petrol ve doğalgaz

⁷⁷ *Republic of Kazakhstan / Emerging Markets Research*. – Merrill Lynch, March 1998

⁷⁸ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Kessikbayev, A. **Orta Asya'da Jeoekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü ve Aktau-Bakü-Ceyhan İhracat Güzergahı**. Stratejik Öngörü Dergisi, TASAM yayınları, Sayı:6, 2005.

kompleksinde üretim kuruluşlarının büyük çoğunluğu aslında çok eskimiştir. Yabancı şirketlerin çoğunluğu, yönettikleri kuruluşların üretim altyapısının kalite düzeyini yükseltmede etkili olamamışlar, mevcut donanımı işletmeye yöneltmişlerdir.

Genel olarak dünya konjoktürü BDT'nin bağımsızlık yolunun başlangıcından beri uygundu. Irak ve Lübnan'ın batıyla çatışması, İran'ın Washington ile gergin ilişkilerde olması, Yakın ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerindeki çatışmalar, gelişmiş sanayi ülkelerini değişik enerji kaynakları rezervleri ve onları nakliye yolları arayışına itmektedir.

Petrol boru hatları hakkındaki haberlerin yanında petrolün piyasa değerleri ve üretim miktarları, yeni anlaşmaların imzalanması vs ile ilgili bilgiler flaş haber olmuştur ve yeni Hazar havzası ülkeleri kamuoyu sözkonusu mesele ile yakından ilgilenmektedir. Enerji kaynakları potansiyel büyük ihracatçı ülke sakinlerinin çoğunluğu teklif edilen projelerin artı ve eksilerini anlamaya başladılar. Fakat, galiba dünya realitesinin sertliğini herkes idrak edebilmiş değil henüz. Ulaşım imkanlarının dış etkilere karşı hassas oluşu - jeopolitik faktördür ve bununla ilgili maliyetlere katlanmak gerekir.

Batılı kuruluşların petrol yataklarının işlemedeki aktif katılımları petrol boru hatları inşaatı ile eşzamanlı değildir. Nedir bu, Çokuluslu Petrol Şirketleri (ÇPŞ)'nin basiretsizliği mi? Yoksa, hammadde yatağını gelecekte kullanmak için dondurmanın bir yolu mu? Dünya petrol fiyatlarının ani artışını göz önüne alarak, gelişmiş ülkelerin, yeni petrol ihracatçılarının (YPI) dünya piyasalarına sunmayı planladıkları enerji kaynakları miktarını tüketemeyecekleri çıkarımını yapabiliriz. Amerikan enerji ajansına göre 2015 yılına doğru petrol tüketimi %50 artacaktır. Birçok Avrupalı uzmana göre, "Arap petrolüne alternatif olarak Hazar denizi hammaddesi Avrupa için büyük önem taşır, fakat bu, Kuzey Denizi'nden elde edilen petrol miktarı azalınca ve Eski Kıta'nın ihracatı artırması gerektiği 2010 yılına doğru olur. Ama, bunun gerçekleşmesi için, o zamana kadar Körfez ülkelerinden, dahası Rusya'dan bağımsız nakliye ulaşım yolları

kurulmuş olmalıdır”⁷⁹. Fakat, hiçkimse yeni Hazar enerji ihracatçılarına, oluşmakta olan niş talebin aslan payını onların malı olacağını garanti edemez⁸⁰.

Kazakistan, Hazar kayalıklarındaki petrol çıkarma çalışmalarında başta gelenlerden biridir ve şu anda ülkenin en önemli meselelerinden biri enerji kaynaklarının tüketici piyasasına ulaşım hatlarıdır. Boru hatlarının tespiti nusunda şu ya da bu projeye onay vermeden önce, OrtaDoğu, Rusya, ABD, batılı ülkeler hatta son zamanlarda Uzakdoğu ülkelerinin de çeşitli çıkarlarını ve tezatlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Hazar havzasındaki her oyuncu, stratejik figürleri konumlandırmada rakibini geçmeye çalışarak, kendi oldukça karmaşık jeopolitik kombinasyonunu oluşturmaya çalışmaktadır. Rusya’nın, Orta Asya bölgesine ve Kazakistan’a etkisi şu anda oldukça güçlü, ve bunun nedenlerinden biri de bölgenin nakliye bakımından hala Rus ulaşım yolları ağına bağlı olmasıdır.

Hazar petrolünün nakliyesi projelerinin zikzakları yeterince açıktır, ve şu anda iktisadi fayda mı jeopolitik çıkar mı olduğunu bilmek büyük ölçüde zordur. Türk proje planlamacıları, rakiplerinin karşı argüman getirmelerine karşın, her seferinde proje maliyetini düşürmektedirler. 1997-1998 yıllarında dünya petrol fiyatlarının düşüşü Amerikan yönetimini, batılı ÇPŞ arasında söz konusu projedeki reklam giderlerini kısmak zorunda bıraktı. 1999’da ters süreç başladı- bu projeyi destekleyen yeni lobi faaliyetlerini. Belli ki, ne kısa ne de uzun vadede Hazar petrolünün çıkarılması ve taşınması dünya siyasetinin etkisinden kurtulamayacaktır.

Araştırmacıya göre, büyük petrol konsorsiyumları, potansiyel tüketici ve ihracatçı ülkeler arasında stratejik ortaklıkların kurulmasıyla ilgili Hazar nakliye jeopolitiğinin ilk devresi, şartlı olarak batılı petrol konsorsiyumların lehine sonuçlanmıştır. Yeni bağımsız devletler (YBD) sahil sınırları boyunca direklerde batılı petrol ve doğalgaz şirketlerinin bayrakları dalgalanmaktadır. Enerji hammaddesini projelendirmeye, zondaj tetkiklerine ve çıkarmaya nispeten büyük finansal yatırımlar yapılmıştır.

⁷⁹ Cichoki Jacek. **Nie wszystko zależy od ropy**, RZECZPOSPOLITA ,1998. s.5

⁸⁰ Bununla birlikte, Merkez Asya ülkeleri ve Azerbaycan’ın yeni ulaşım yollarına olan özel ilgiyi dikkate alırsak, bölgesel ve küresel çaptaki devletler “boru hatları oyunları”nı kendi taktik ve stratejik meseleleri ile sıkıca bağlayarak aktif bir şekilde kullanılmaktadırlar. Bu durumda Yeni Petrol Üretici Ülkeleri (YPÜ) enerji kaynakları, planlanan petrol boru hatları dolayısıyla çatışma konusu olabilecek bölge oluşturabilir.

Batılı şirketlerin tekif ettiği ve Washington'un lobi desteği sağladığı neredeyse bütün büyük boru hatları döşeme projeleri Astana, Bakü ve Aşkabat'ta desteklenmektedir. Aslında, topografik koşulları, ekonomik maliyetleri ve en önemlisi jeopolitik gerçekleri dikkate alırsak, fazla seçenek yoktur. Batılı şirketlerin sunduğu potansiyel büyük boru hatlarının yönleri, genelde Rusya ve İran topraklarını es geçmektedir. Yine de, Hazar Boruhattı Konsorsiyumu (HBK) Tengiz-Novorossiysk Ekim 2001'de faaliyete sokuldu. HBK'da aslan payı Rusya ve Rus petrol şirketlerindedir⁸¹. Bu şekilde, Moskova boru hattı üzerinde stratejik kontrolü elinde bulundurmaktadır. Bu durum, belli ki, ne Hazar ihracatçılarına ne de Washington'a güvenlik garantisi vermektedir.

Hazar konsorsiyumları katılımcıları arasında mevcut olan belirgin tezatlarla rağmen, birçok kilit nokta konusunda Washington, Ankara, Astana, Bakü ve Aşkabad'ın tutumlarını birbirine yakındır. Bunu büyük ölçüde etkileyen, büyük hazar petrolünü taşımak isteyen aday ülkelerin coğrafyası gittikçe genişlemekte olmasıdır. Petrol ihracatından büyük finansal getiri elde etme planlarını sadece mineral hammaddenin ihracatçıları değil, aynı zamanda hammadde üreticisi ve tüketicisi arasında bir çeşit köprü oluşturan ülke grupları (transit ülkeler) da kurmaktadır.

“Büyük oyunun” ikinci devresi, transit ülke gruplarının jeopolitik konumlandırmaları üzerinde oynanmaktadır. Öyle ya da böyle, yukarıda bahsi geçen büyük oyuncuların dışında, Hazar petrol jeopolitiği etki alanına değişik şekillerde Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Afganistan, Pakistan çekilmektedir. Bütün bu ülkeler büyük miktardaki hidrokarbonun nakliyesine adaydır. Nakliye jeopolitiğinde, oluşabilecek ulaşım ağlarındaki güvenlik ortaklığı sistemlerine özellikle onların tutuları büyük etkisini göstereceği düşünülmektedir.

Batı Kazakistan'dan Bakü'ye Hazar altından petrol boru hattı döşenmesi projesi görüşülmektedir. Kasım 1997'deki Cumhurbaşkanı Nazarbaev'in ABD ziyareti sırasında söz konusu proje ve aynı zamanda Bakü-Ceyhan projesi desteklenmiştir. Bununla ilgili olarak, Bakü-Ceyhan petrol boru hattının siyasi çıkış yolunun

⁸¹ Kazahstanskaya pravda. 1996. 30 Nisan. s.1

Azerbaycan ve Kazakistan'ın tutumlarının yaklaşması durumunda artacağı yolundaki düşünceye katılabiliriz. Amerikalı lider ise, "Hazar denizi statüsü konusunda Kazakistan'ın tutumu bizim de tutumumuzdur" diye beyan etmiştir. Esasında, iki ülke arasında karşılıklı taviz verme gerçekleşmiştir⁸².

Hazar jeopolitiği alanında Ukrayna gibi bir oyuncunun ortaya çıkması, Araştırmacıya göre Orta Asya'dan nakliye akışına kayda değer etki edebilecektir. Bu bir taraftan Moskova ve Kiev arasındaki ilişkilerin ilerki gelişmelerine, diğer taraftan da gelişmiş sanayi ülkelerinin, özellikle AB üye ülkeleri, tutumlarından büyük ölçüde etkilenecektir. Ukraynalı planlamacılar, Hazar ülkelerininin dikatini çekebilmek için, hararetle Hazar petrolünün kendi topraklarından nakliyesi konusunda değişik seçenekler üzerinde çalışmaktadırlar. Bir ihtimal Kiev, Batı Avrupa ve ABD arasındaki oldukça "ince" uyuşmazlıklar üzerinde oynamaya çalışabilir. Hazar konsorsiyumlarında söz sahipleri Amerikan petrol şirketleri olmasına rağmen, Hazar'ın batısında en büyük tüketiciler perspektifte Avrupa ülkeleri olabilir. Batı Avrupa ülkeleri gelecekteki boru hatlarının güvenlik meselelerini daha bağımsız bir şekilde çözmek isteyebilirler. Bunun dışında, Beyaz Saray'ın desteklediği "Türk güzergahları" birçok AB ülkesini tatmin etmeyebilir. Birçok AB ülkesi Türkiye'yi henüz kendi aralarında görmek istemiyor ve Ankara'nın, enerji kaynakları nakliyesi ile Avrupa işlerine katılarak pozisyonlarını güçlendirmesi, bu ülkeler tarafından ters karşılanabilir.

Gürcistan, Moldavya, Ukrayna, ve Azerbaycan' bir araya getiren GUAM örgütünü kurulması büyük ölçüde nakliye meselelerini çözmeye yöneliktir. Bilindiği gibi bu örgüt kurulduğundan beri Rusya'nın bu eski SSCB bölgeleri üzerindeki jeopolitik nüfuzun kırılmasına yöneliktir. Bu örgüt sadece ekonomik anlam taşımamakta,

⁸² Bilindiği gibi, 1996'da Gürcistan toprakları boyunca Bakü-Batum-Supsa petrol boru hattının inşaatı anlaşması imzalanmıştı. Tiflis, boru hattının kendi topraklarından geçmesi konusuna özel ilgi göstermekte çünkü Hazar petrolünün nakliyesinden alınması tahmin edilen gelirler, ayrıca Gürcistan'a enerji kaynaklarının kesintisiz sağlanacak olması, ülkenin yıkılan ekonomisini kalkındırılmasında önemli rol oynayacağı düşünülmekteydi. Bu proje, ne Ankara ne de Bakü tarafından esas proje olarak ele alınmamakta, fakat böyle bir ara güzergâh Moskova'yı tatmin etmektedir. Bu durumda petrol Karadeniz limanlarına gelerek ya "Türk boğazlarından" ya da Balkanlar üzerinden nakliye edilecektir, ki bu Novorossiysk limanının ve HBK-1 (Tengiz-Novorossiysk) projesinin pozisyonlarını güçlendirmektedir. Bazı hesaplamalara göre büyük miktardaki petrol akışı Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan üzerinden hidrokarbon nakliyesini daha hesaplı kılmaktadır. Moskova'nın planlarına göre bu yolla Hazar petrolünün bir kısmı Batıya ve Ukrayna'ya ihraç edilebilirdi. Petrol çıkarma işlemlerine katılmak, enerji kaynağını kullanmak ve kendi topraklarından onun nakliyesini sağlamak isteyen Ukrayna, Hazar petrolüyle yakından ilgilenmektedir.

katılımcıların büyük siyasi hedefleri onu sıkı tutmaktadır. Grubun bütün üye ülkeleri BDT ve kurumlarının etkisizliğinden dolayı memnuniyetsizliklerini bildirmektedir. Söz konusu ülkeler, Moskova'nın nüfuz enstrumanları olarak gördüğü bazı BDT kurumlarından uzak durmaya çalışmaktadır. Buna örnek Özbekistan'ın BDT ülkeleri Kollektif Güvenlik Anlaşması'ndan çıkmış olması ve Azerbacan'ın da üyeliğini askıya almış olmasıdır. Daha da ötesi, 1999 yazında GUAM üye ülkeleri Savunma Bakanları bir araya gelerek nakliye ağının güvenliğini ortaklaşa sağama meselesini görüşmüşlerdir. Bu örgütün hedefleri, AB ve NATO'nun destek verdikleri Batı projesi Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Kilit noktasını petrol boru hatlarının oluşturduğu trans-Avrasya ulaşım ağına büyük ilgi gösteren Beyaz Saray da benzer jeostratejik hedeflerin peşindedir. 1999 başında ABD Kongresi'nde Washington'un Kafkasya, Orta Asya ve Hazar havzası bölgelerindeki hedefler kompleksini içeren "İpekyolu Hakkında" özel kanun kabul edilmişti. Enerji kaynaklarına ulaşma Beyaz Saray'ın yegane stratejik hedefi değildir. Enerji kaynaklarından doğacak temettüleri, SSCB dağılmadan önce ABD için tamamen kapalı olan Avrasya'nın uzak iç bölgelerindeki jeostratejik dinamikleri yönetme aracı olarak kullanılmaktadır.

Amerikalı jeopolitik Zbigniew Brzezinski bütün Avrasya'yı ifade ettiği Büyük Satranç Tahtası kitabında Amerikan stratejisini açıkça göstermiştir. Orta Asya, Kafkas, onlara sınırı olan Rusya toprakları, Yakın ve Ortadoğu ülkeleri Amerikan analistine göre "Avrasya Balkanları"dır ve bu geniş coğrafyaya nüfuz etmek global denetimin anahtarıdır. Burada en önemlilerinden biri Hazar bölgesidir. "Barış adına işbirliği" programı, NATO'nun yeni Doğu Avrupa üyelerinin GUAM'a olan ilgileri, periyodik olarak ortaya çıkan NATO barış birliklerinin Azerbaycan Hazarı'nda konumlandırılması bir bütün olan maksatlı stratejinin-bu geniş coğrafyanın global yapıya askeri ve siyasi olarak yeniden yönlendirilmesi ve ekonomik entegrasyonu-zincirleridir. Petrol faktörünü yeni post-sovyet devletlerinin kendi bağımsızlıklarını güçlendirme isteklerini kullanarak, ustalıklı değişik yaklaşımları kombine ederek Washington emin adımlarla kendi hedefleri doğrultusunda ilerlemektedir. Bu geniş coğrafyanın etnik çeşitliliği potansiyel bölgesel ve uluslararası çatışmaların, ayrıkçılığın ve irredentizmin tetikleyicisi olacak niteliktedir. Öyle ya da böyle, Kürt ve Çeçen ayrıkçılığı, Abhazya ve Dağlık Karabağ sorunu, Afganistan'da uzayan iç savaşın

petrole bakan yönleri vardır, bu da bir kere daha yeni ihracatçıların bağımsız petrol politikalarının göreceliğini ispatlamaktadır. Değişik petrol boru hatlarının söz konusu sorunlu bölgelerin topraklarında kurulması planlanmaktadır. “Avrasya Balkanları” denmesinin bir diğer nedeni de hem ülkeler arası hem de bölgede bulunan etnikler arası büyük düzeydeki uzlaşmazlıklardır.

Ayrıca buradaki sorun, dış devletlerin, bölgesel ve etnik sorunları yönetme yetenekleri olduğu kuruntusu oluşabilir. Perspektifte ise bu süreçlerin kontrolünün kaybedilmesi ancak büyük ulaşım ağlarının çoğunluğunun hidrokarbon çiftliklerinden bloke edilmesini getirebilir⁸³.

Gerçekten de, Beyaz Saray’ın tutumu- İran üzerinden herhangi bir büyük nakliye yolundan kaçınmak- çok serttir. Tehran ise, Hazar petrolünün nakliyesi konusunda birçok değişik seçenek sunmaktadır. Şöyle bir seçenek vardı: Hazar petrolünün belirli bir miktarı İran’ın kuzey limanlarında kabul ediliyor ve lokal fabrikalarda işleniyor, buna karşın aynı miktardaki petrol Basra körfezindeki limanlardan ihracatçıya verilecektir. Aslına bakılırsa Kazakistan bu şekilde hareket etmektedir, fakat İran; Hazar’da elde edilmesi planlanan potansiyel ihraç hidrokarbon miktarını sağlamakta yetersizdir. Faraza, Wahington’un İran güzergahına olan tutumu değişse bile, İran’ın ihraç hattının kurulmasında aktif rol alacağını düşünmek için elimizde bir şey yok. Tahran, İran ve Azerbaycan arasındaki nakliye akımını büyütmek ve geliştirmek için acele etmiyor. Bu tür karşılıklı duhuller, Tehran’a göre, büyük ihtimalle zamanla Güney Azerbaycan’da ayrılıkçı eğilimlerin artmasına neden olabilir. Yine de, düşünülür ki, yeni bağımsız devletler için dünya pazarlarına ulaşmada İran perspektifte en önemli kapılardan birisidir.

Bir diğer önemli güzergah Batı Kazakistan-Batı Çin boru hattı da benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Dev petrol hattı inşaatının müthiş planı başlangıçta birçok uzmanlar tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. Eylül 1997’de Çin Milli Petrol Şirketi ve Kazakistan’ın hükümet uzmanları tarafından imzalanan anlaşmadan sonra iki sene boyuca projenin teknik ekpertzileri gerçekleştirildi. 1999 ortalarına doğru Çin tarafı

⁸³ Örneğin, Hazar petrolünün İran topraklarından nakliyesi seçeneği her zaman uzmanlar tarafından ele alınmıştır. Ekonomikliği, göreceli siyasi stabilite bu söz konusu güzergah için önemli faktörlerdir, fakat, bilindiği gibi, uzmanların çoğunluğu bu rotanın Washington tarafından bloke edildiği yönünde düşünme eğilimindedir.

projenin kısa vadede ekonomik olarak rentabl olmadığına karar verdi. Bir taraftan Asya krizinin bu kararı etkilemiş olması muhtemel. Diğer taraftan ise, petrol hatlarının geçeceği topraklarda, özellikle de Çin'in kendisinde, güvenlik ve istikrarın sağlanamamış olmasıdır. Petrol hattının, Sincan'ın bağımsızlığı taraftarlarının elinde Pekin ile mücadelede siyasi enstrüman ve oldukça etkili araç olarak kullanılması da ihtimal dahilindedir.

1995'ten beri geliştirilmekte olan bir diğer potansiyel büyük Orta Asya- Hint okyanusu güzergahının faaliyete geçirilmesi, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov ve Pakistan eski Başbakanı Benazir Bhutto tarafından imzalanması gününden itibaren, gittikçe uzamaktadır. Bilindiği gibi, petrol hattı üç ülke topraklarından geçecekti- Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan. Afganistan'daki askeri hareketlerin petrol ile bağlantısı artık herkes tarafından bilinmektedir; sorun başkadır. Acaba, gelecekteki Afganistan hükümeti uluslararası ulaşım ağının güvenliğini sağlayabilecek mi?

Sorunun etnik boyuta indirgenmesi⁸⁴ ve ülkenin sürekli jeopolitik bölünmesi merkez hükümetin dayanıklılığını belirli perspektifte geçici kılmaktadır. En iyi ihtimalle konfederatif prensipler üzerinde istikrarsız barış sağlanabilir. Bu durumda, petrol boru hatları konusunda anlaşan taraflar sayısı artacaktır. Buna ihtiyac olacaksa bile, büyük ihtimalle kısa vadede bile değil.

Bu örnek, çatışmaları yönetmenin ne kadar hassas bir konu olduğunu bir kere daha ispat etmektedir. Görünen o ki, Hazar havzası ülkeleri inşaatı bitmiş ya da bloke edilmiş petrol boru hatları ağı ve "etnik mayınlar ve kapanlar" kuşağı perspektifleri ile ilgilenmezlik edemezler. Küçük devletler daha çok jeopolitik yönlendirmenin araçları olarak ortaya çıkmakta, sorumluluğun büyük kısmını ise büyük devletler taşımaktadır – ABD, Rusya, İran, Çin vs.

Grupların karşı koyması durumunda Hazar bölgesi rekabetin en büyük merkezlerinden biri olacaktır.

⁸⁴ Laumulin M. **Tsentral'naya Aziya i situatsiya v Afganistane**. Almaty: Tsentral'naya Azia, 1997.No:1. S. 46-47.

Büyük Hazar petrolünün nakliyesinden Rusya'yı uzak tutmaya çalışırlarsa, büyük ihtimalle Moskova daha ileri adımlar atacak ve ona karşı uygulanan yöntemlerle diğer güzergahları bloke etmeye çalışacaktır. Bu konuda anlaşmaya varmak oldukça zordur ve mesele, daha önce bahsedildiği gibi, sadece transit geçişlerden ya da potansiyel tüketicilerden elde edilecek gelirlerle ilgili değildir, fakat Hazar alanında rakip tarafların önlerine koydukları global ve bölgesel meselelerle ilgilidir.

Yeni Hazar devletlerinin bağımsızlığı stratejik mineral hammaddelerin mevcudiyeti kontekstinde her zaman için sağlamlık testlerinden geçecektir. Enerji kaynakları üreticileri ülkeler için bu şartlar altında; dünya ekonomik kojoctürü değışikliklerinin darbelerini optimal bir şekilde azaltmaya çalışmak, eskimiş ve yeni ideolojik ve siyasi uzlaşmazlıkların içine çekilmekten azami şekilde kaçınmaktan başka çareleri yoktur. Ancak, geniş ve yaygın iç ve dış petrol boru hattı nakliyesinin ihraç sistemini kurarak nispeten bağımsızlık kazanılabilir.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda karara varmak gerekiyor. Ayrıca, tüm elverişli dış şartlar altında bile en büyük sorun galiba elde edilen finansal kaynakların rasyonel kullanımı olacaktır. Kesin olarak, onlar petrol buhranı zamanında olduğu kadar olmayacaktır. Tek bir ürünün düz ihracından da kurtulmak gerekir. Bölgenin bağımsızlığı ve refahı, sanayi üretimin çeşitlenmesi, optimal ekonomik (dolayısıyla siyasi) kendi kendine yeterliliği durumunda güçlenecek ve daha istikrarlı olacaktır.

Diyebiliriz ki, farklı olayların gelişme ihtimallerini hesaba katan çok seçenekli planlar henüz geliştirilmemiş ve petrol, global ekonominin ve siyasetin en büyük faktörü olarak, 21.yy'da da etkili jeopolitik araç olarak kalacaktır. Burada en öncelikli meselelerden biri, bölgenin bütün devletlerinin dünya deniz yollarına direk çıkışlarının olmamasından yola çıkarsak, uluslararası nakliye ve iletişim ağlarının azami çeşitlendirilmesi stratejisidir. Nakliye ve iletişim alanında entegrasyon, düşünülür ki, ilgili oyuncuların bölge devletlerine jeopolitik baskı olanaklarını ortadan kaldırmaya bile büyük ölçüde azaltacaktır.

Bu strateji, Hazar'ın hukuki statüsü ve bütün bölge için Aral denizi felaketinin sonuçlarını yumuşatma gibi iki büyük bölgesel meselelerin sonuçlanmasına ortak tesir etme olanakları ile sıkı bir şekilde örtüşmektedir. Siyasi açıdan bu faktörler Orta Asya

devletlerini ayırt etse bile, yine de her iki havza Araştırmacıya göre Orta Asya devletlerinin önemli doğal (coğrafi) bütünleştiricisidir.

3. BÖLGE İÇİ DENGELER

3.1. Gerilim Noktaları

Orta Asya Mihver Bölgesinden Kenar kuşağa doğru inen stratejik öneme haiz koridor ve geçiş yolları ile Avrasyayı doğu-batı istikametinde kesen enerji, ulaşım ve ticaret hatları söz konusu kıta ve bölge güçlerini karşı karşıya getirmekte ve genelde kısa dönemli çıkar-temelli olan ittifak arayışlarına yöneltmiştir.

Orta Asya alanı Sovyetler Birliğinin dağılmasının hemen ardından bölge güçlerinin jeopolitik ve jeoekonomik bağımlılıklarıyla belirlenen merkezkaç kutupların artan dezente etkisini hissetmeye başladı. Bölgesel entegrasyon eğilimlerin resmi, kıtanın iç bölgelerindeki jeopolitik ve jeoekonomik dinamiklerin geniş çaplı analiziyle tam olarak ortaya çıkacaktır.

Analizin ana kriterleri olarak bölge devletlerinin, kendi aralarında ve dış çevre ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerin nitelikleri ele alınabilir. İlginç olan, bölgenin daha büyük ülkeleri Kazakistan ve Özbekistan için önde gelen dış ekonomik partner olarak bölge dışı devletler ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim şimdilik Türkmenistan için de geçerlidir. Bölge devletleri arasındaki dış ticaret hacmi toplam cironun %10'luk bariyeri geçmemektedir ki, bu miktar bölge devletlerinin entegrasyonunu genişletme için yetersizdir⁸⁵.

Kazakistan için önde gelen dış partnerler Rusya, Çin ve ABD'dir. Türkmenistan'la benzer şekilde büyük ihrac istikametlerini Astana özellikle adı geçen iki Avrasya ülkesi ile bağlamak istemektedir. Onlarla rakip bir çok ülkenin (özellikle ABD) baskısına ve önemli siyasi ve ekonomik destek alan diğer projelere rağmen, kayda değer şekilde Kazakistan için objektif jeopolitik ve ekonomik şartların üstesinden

⁸⁵ Örneğin, Tacikistan'ın komşu Kırgızistan'ın dış ticaretindeki payı yok denecek kadar azdır. Örneğin, ABD veya Çin'in payından çok daha azdır. Bu vaziyet, büyük ölçüde bir dizi jeopolitik faktörlerin üzerinde temellenen bölgedeki entegrasyon eğilimlerin spesifik niteliklerini göstermektedir. Bu faktörler hem baskın olmakta hem de belli bir ölçüde birleştirici süreçleri kısıtlamaktadır. Kısıtlayıcı olarak, dış oyuncuları tarafından bölme ya da baskı enstrümanı olarak kullanıldığında ortaya çıkmaktadır.

gelmeyi başaramadılar. Bunun delili ise, “rus” enerji kaynakları nakliyesinin güzergahını gerçekleştirme ve ÇHC ile enerji kaynakları ticaretini genişletme planlarının ilerlemesidir.

Özbekistan’ın Rusya ile nispeten daha sağlam ilişkileri vardır, fakat ekonomik zayıf düşmeden ötürü Moskova ekonomik nüfuzun yetersizliğini askeri ve stratejik mekanizmalarla telafi etmeye çalışmaktadır ki bu durum Özbekistan’ın BDT’den uzaklaşmasına neden olmaktadır. BDT Kollektif Güvenlik Anlaşması’ndan çıkması Taşkent’in daha bağımsız oyun yürüteceğini gösteren büyük göstergedir. Araştırmacıya göre Taşkent’in başka ikinci büyük partneri yoktur, bu da tabii olarak bölgesel dengede istikrarsızlık oluşturmaktadır. Büyük ihtimalle, Taşkent’in kendi stratejik çıkarlarına dönmesi için Washington, Tehran ve Pekin rekabet edeceklerdir.

Kırgızistan’ın, bahsedildiği gibi, 5 önelikli yönü vardır, bunlar Kazak, Özbek, Çin, Rus ve batı (Amerikan). Son yön Bişkek’in teknolojik ortaklık ve Washington üzerinden daha fazla denge noktası oluşturma umutlarıyla bağlantılıdır. Gelecekte bu dengenin değişme ihtimali Araştırmacıya göre çok azdır.

Tacikistan’ın BDT’de en önemli partneri Rusya’dır. Ülkenin istikrarlı gelişimi için tabii ki bu yeterli değildir. Düşanbe’nin diğer devletlerle olan ilişkilerini oldukça genişleteceği ihtimali vardır. Tacikistan’ın daha bir ya da iki büyük partneri ortaya çıkabilir. Bu yer için büyük ihtimalle İran, Çin ve bir ölçüde ABD mücadele edeceklerdir.

Türkmenistan öncelikli partnerleri olarak Tehran ve Moskova’yı saymaktadır. Altkıta düzeyinde onların pozisyonlarını azaltmaya, dolayısıyla kendi pozisyonunu genişletmeyi, büyük ölçüde bunun için bir çok imkanı olan Taşkent, daha az ihtimalle Astana deneyecektir. Öyle ya da böyle, Türkmen ekonomisinin enerji alanındaki büyük yatırım paketleri aracılığıyla Washington da Aşkabat’ın dış siyasi stratejisini etkilemeye çalışacaktır.

Yani, Rusya jeopolitik üstünlükte lider olarak kalacaktır. “Rus” faktörü bütün beş Orta Asya devletleri için önemini korumaktadır.

Avrasya'nın bu bölgesinde tamamenamamış jeopolitik konfigürasyonlara rağmen, “Çin” faktörünün ikinci olacağı düşünülebilir ve bu mesele Kırgızistan ve Kazakistan'da kesin olarak ortaya konmuştur. “Çin yönünün” potansiyeli kendi etkisini artırma eğilimi vardır. Pekin Tacikistan'daki çatışma ortamından endişe duymaktadır. Örneğin, Türkmenistan'dan Çin'e yapılacak dev doğalgaz borusu anlaşması Pekin'in bölgedeki jeopolitik imkanlarını genişletecektir. Özbekistan şu anda Doğu Asya'dan Avrupa'ya “Lyanyungan-Rotterdam” adındaki “demir İpekyolu” projesine dahil edilmiş durumdadır. Çin büyük ihtimalle ikinciliği almak için Özbekistan'da mücadele edecek ya da baş partneri olan Taşkent'i çıkarmaya çalışacaktır.

Bölge için üçüncü merkezkaç kutup olarak kıta devletlerinden İran olabilir. Tehran önceki iki oyuncudan oldukça geridedir, fakat faaliyetlerini belirgin bir şekilde hızlandırmış durumdadır. İran'ın Türkmenistan'da sağlam temelleri var ve ayrıca Tacikistan'ın önce gelen partneri olma şansı vardır. Etnik akrabalığı faktörü burada önemli rol oynasa bile, Araştırmacıya göre Orta Doğu fars devletleri ve milletlerinden dil temelli birliğin kurulması ihtimali çok zayıftır. Taşkent ve Tehran'ın zaman zaman düşmanca ilişkilerine rağmen her iki devlette iç siyasi rejimlerin gelişimi sürecinde gelecekte iki ülkenin pozisyonlarının yakınlaşması ve hatta Taşkent'in Tehran'ın hakimiyet alanına girmesi ihtimalini göz ardı etmemek lazım. Bu durumda, İran'ın anahtarlığında bölgenin bir başka etkili jeopolitik anahtarı daha olacaktır.

Bilindiği gibi, İran ve Özbekistan uzun süre Tacik ve Afgan meselesinde bir çok önemli konuda karşı pozisyonlarda bulunmuşlardır. Zaman zaman barış sürecini baltalama girişimleri suçlamaları karşılıklı ortaya atılmıştır. Fakat Afganistan ve Tacikistan'daki iç siyasi durumundaki değişiklikler Taşken ve Tehran'ın pozisyonlarını yakınlaştırmıştır. Yine de Taşkent, Tehran tarafından ortaya konan birçok girişimlere soğuk bakmaya devam etmektedir. Örneğin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) üye ülkelerinin zirvelerinde Özbekistan temsilcileri Tehran'ın söz konusu teşkilat çerçevesinde EİT'ni siyasi nüfuz kanalı olarak kullanma ile ilgili her türlü girişimlerini kuşkuyla karşılamıştır.

Gelecekte bölgesel bağlamda İran'ın yerinin önemli olacağı düşünülmektedir. Bu durum Orta Asya devletleri ve İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hızlanmasıyla ilgilidir. Tehran aktif bir şekilde kendi ekonomik potansiyelini

geliştirmekte ve bölgesel liderliğe adaydır. İran'ın ekonomik potansiyeli ve buna bağlı olarak siyasi mekanizmalar İran'ı bütün Orta Asya ülkeleri için güçlü çekim merkezi yapabilir. Washington'ın Tehran konusunda yürüttüğü izolasyon uygulaması Araştırmacıya göre gelecekte bölgesel dengedeki İran'ın gerçek jeoekonomik ve jeopolitik ağırlığı ile belirlenen işbirliğinden doğacak gelirleri Orta Asya devletlerine telafi etmesi mümkün değildir.

Bununla ilgili olarak Ankara tabii ki bu teşebbüslere karşı koymaya aktif bir şekilde çabalamaktadır. Fakat eğer Türkiye "tarihi ve kültürel" bağlar stratejisini etkili ekonomik mekanizmalar ile tamamlayamazsa bölgede jeopolitik dışadüşen olacaktır.

İslamabad'ın transit iletişim imkanları vardır ve Pakistan, ülke ağırlığına ve etkisine uygun niş pozisyona yerleşmeye çalışmaktadır. Bu stratejinin gerçekleşmesi "Afgan" faktörünün frenleyici etkisine ve daha da önemlisi, Pakistan-Hindistan ilişkilerindeki sorunlara maruz kalacaktır.

Bu şekilde, Orta Asya entegrasyonu gelecekte Rusya, Çin, İran ayrıca ABD gibi büyük devletlerin Avrasya kıta içi bölgeleri üzerinde jeostratejik kontrol için mücadelelerinden dolayı büyük baskı ve sürekli tehditler hissedecektir. Moskova, Pekin, Tehran ve Washington arasındaki ilişkiler orta vadede Orta Asya'da uluslararası ilişkilerin niteliği belirleyeceği düşünülmektedir. Burada bölgede entegrasyon eğilimlerini kısıtlayıcı faktörler olduğu kadar onları hızlandırıcı faktörler de mevcuttur.

Moskova'nın Orta Asya bölgesinde asimetrik olan jeopolitik alanının daralması haklı olarak başka katılımcılar tarafından doldurulmaktadır. Ortak entegrasyon politikası olan Orta Asya ülkeleri bu sürecin sürekli, kesiksiz, ilerleyici olmasını etkileyebilirler. Bölgenin jeopolitik ikliminde iniş çıkışların ve ani değişimlerin olmaması daha çok istikrarlı ve daha az çatışmacı bölgesel gelişimin temeli olabilir. Zamanla bu durum, Orta Asya ülkeleri, bölgesel ve dünya devletlerinin jeopolitik çıkarlarının daha istikrarlı hiyerarşik denge yapısına götürecektir.

Yine de Tehran ve Pekin'in bölgeye ekonomik ve siyasi nüfuz düzeylerinde dengesizlik olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz. Bu eğilimin derinleşmesi zamanla Araştırmacıya göre, Çin ve İran'ın bölgede kendi siyasi nüfuzlarını aniden artırması

tehlikesini doğurabilir. Daha şimdiden Astana ve Pekin, ayrıca Tehran ve Orta Asya'nın diğer ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin eşzamanlı gelişmemesi gözlenmektedir. Bu ülkelerle olan zoraki ekonomik ilişkilerin gelişimi zamanla siyasi alanda “yıkılan baraj” etkisini gösterebilir yani ekonomik ilişkilerin niteliği kısa zaman aralığında Orta Asya'nın dış siyaset yönelimlerinin niteliğini de değiştirdiği zaman. Bu durum doğal olarak endişeler, belki üçüncü ülkelerin karşı koyma girişimlerini doğuracaktır ki bu ortamı gelecek ve bölgede istikrarı sarsacaktır. Bu eğilim Araştırmacıya göre Güney'in bir çok ülkesi için geçerlidir, ve bunun nedenleri de entegre süreçlerinin ahenksiz gelişimi ve uluslararası ilişkiler alanındaki artan çatışmacılık eğilimleridir.

3.2. İleriye Dönük Projeksiyon

Perspektifte, Orta Asya'nın jeopolitik durumunu modellemek Araştırmacıya göre gelecekte bölgesel gelişmeyi tehdit edecek bir kaç durumun ortaya çıkma ihtimaline neden olacaktır.

a) Moskova-Tehran hattında bölgesel ve uluslararası güvenlik konularında karşılıklı işbirliğinin artması ihtimal dâhilindedir. Bu stratejik yakınlaşma, tek kutuplu dünya oluşumuna karşı girişimlerle ilgili uluslararası siyasi durumun, global çapta gelişmesiyle açıkça belirlenmiştir. Orta Asya bölgesinde bu birliğin “üçüncü” partneri büyük ihtimalle Özbekistan olacaktır. Taşkent o zaman, elinde eksik olan ikinci dengeleyici unsuru bulmuş olacaktır.

Bu durumda Astana, büyük ölçüde jeoekonomik yönelimlerin değişiminden dolayı Çin'e yüzünü çevirecektir. Moskova-Astana-Pekin hattı perspektifte daha gerçekçidir. Bu hattın stratejik niteliği olacağı düşünülmekte ve onun iç uyarıcısı Kazakistan'ın Pekin ve Moskova arasında sürekli denge kurmaya çalışması olacaktır.

b) Özbekistan'a gelince, burada büyük ihtimalle aynı durum söz konusu, yani Taşkent'in Moskova ve Pekin arasında denge kurmaya çalışması. Astana ile kıyasla Taşkent, daha bağımsız oynamak için nispeten daha fazla imkanlara sahiptir. Özbekistan'ın İran ve Rusya ile ortak sınırları yoktur. Homojenlik endeksi (ülkenin etnik olarak tek türden olmasını niteleyen) açısından Özbekistan, diğer Orta Asya

ülkelerine kıyasla daha homojendir. Bunun dışında, Taşkent enerji açısından Rusya'dan fiilen bağımsızlık kazanmış durumda ve aktif bir şekilde milli bağımsızlık temelleri artırma stratejilerini hayata geçirmeye çalışmaktadır.

Şekil 6: Bölge içi Dengeler

Bu şekilde *Moskova-Tehran-Taşkent* ve *Pekin-Astana-Moskova* üçgenlerinin ortaya çıkması teorik olsa da büyük ölçüde gerçekçidir. Hatta, Taşkent'in Tehran'la, Astana'nın ise Pekin'le ortak jeopolitik hat oluşturma konusunda daha bağımsız bir tutum izlemeleri mümkündür. Her halukarda, eğer oluşmakta olan hatlar karşılıklı kutuplaşma eğilimli bloklara dönüşürlerse, bu durum sadece küçük ülkelerin entegrasyon gruplarının dağılması değil, aynı zamanda Orta Asya'da daha kesin jeopolitik yüzeyin oluşması eğilimini kesecektir.

Olayların bu şekilde gelişmesi büyük Avrasya devletlerinin, onların Orta Asya da rekabetleri ve işbirliği bağlamındaki kendi aralarındaki ilişkilerini ilgilendirmektedir.

c) Global çapta, tek kutuplu dünyanın oluşmasına karşı koyacak tahmin edilen Moskova-Tehran-Pekin birliği(üçgeni)'nin ortaya çıkması durumunda Orta Asya'nın kıta içi bölgeleri teorik "üçgenin" daha sıkı birleştirilmiş jeostratejik kontrolü

altına girecektir. Bu bölge, temel rekabet noktalarından biri olup, merkezkaç kutupların güçlü bir dezentegre etkisini hissetmektedir; bu etkinin sebebi başta ABD olan karşı koyan grubun, Avrasya kıta devletlerinin birliğinin jeopolitik ayırma çabalarıdır.

Şekil 7 : Bölge İçi Dengeler

Şu anda bölgedeki uluslararası ilişkiler sorunsuz değil ve yakın gelecekte jeopolitik ve jeoekonomik bağlamda uzlaşmazlıkların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Aynı zamanda entegrasyon süreçlerinin Orta Asya alanında büyük ölçüde Kazakistan ve Özbekistan'ın pozisyonlarına dayanacağı kesindir. Çoğunlukla bu iki ülke Orta Asya birliğinin bir çeşit vitrinini oluşturacaklardır. Bu şartlar altında tabii ki ortak nokta ve karşılıklı kabul edilir şartların arayışı olmadan Orta Asya entegrasyonu rekabet ve hegemonya iddiaları altında ezilme riskiyle karşı karşıyadır. Yine de, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yeri entegrasyon projelerinde epey önemlidir ve yapay olarak gölgeye itilmemelidir. Objektif şartlar altında Bişkek ve Duşanbe Orta Asya'nın şu ya da bu ülkesine doğru kuvvetlice yönelecektir.

Türkmenistan'a gelince daha önce bahsedildiği gibi onun Orta Asya entegrasyonunda katılımı ihtimal dahilindedir. Bu süreç büyük ihtimalle ülke içi siyasi

rejimin değişmesinden sonra hızlanacaktır. Öyle ya da böyle, Türkmenistan, Orta Asya alanının bir parçası olarak, kendi bağımsızlık temelini sağlamlaştırdıktan sonra entegrasyon grubunu güçlendirebilir: bunun için henüz hayata geçirilmemiş ekonomik, askeri ve siyasi, kültürel ve diğer alanlarda potansiyeli vardır.

5 Ocak 2001 Almatı'daki OAEB üye ülkeleri liderlerinin zirvesi bir kez daha katılımcılarının entegrasyon beklentilerindeki çelişkileri gözler önüne sermiştir. Özbekistan lideri, isim değişikliği ve grup tarafından çözülen uluslararası meselelerin dairesinin genişletilmesini öngören OAEB'nin yeni kurumsal reformunu teklif etmiştir. "Orta Asya zirvesi" Özbekistan liderinin düşüncesine göre ekonomik meseleleri olduğu kadar siyasi olanları da çözecektir. Burada, 1998 kurumsal değişikliklere kadar faaliyette bulunan OAB modeline kısmen geri dönüş de olabilir.

Özbekistan liderinin OAEB reformu konusundaki Ocak girişimi birliğin diğer katılımcıları arasında destek buldu. Bir sene içinde taraflar programın gerekli belgelerini hazırladılar. Birliğin dört ülkesi liderinin olağan toplantısında 28 Aralık 2001'de Taşkent'te bütün taraflar görüşülen meselelerin ve öncelikle de bölgesel istikrar ve güvenlik meselelerinin çapını genişletme konusuna büyük ilgi gösterdiler. Bu yaklaşımın yansıması ise OAEB'nin Orta Asya İşbirliği (OAİ) örgütüne dönüştürülmesi olmuştur.

OAB liderlerinin son kararı bölge devletleri arasında kurulmuş olan siyasi ve ekonomik ilişki düzeylerinin kurumsal yansımasıdır. Bunun "kurumsal geri gidiş" (birlik-topluluk-işbirliği) olmasına rağmen, forumun gelişmesinin mantıklı devamı çok taraflı anlaşmaların ve mutabakatların yoklanması ve işbirliğin uluslararası hukuki temellerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi olacaktır.

Bu girişim Taşkent'in mevcut entegrasyon modelinden memnun olmadığını göstermektedir. Büyük ihtimalle bu yaklaşımı, anlaşması Ekim 2000'de Astana'da imzalanan Avrasya Ekonomik Birliği'nin fikirlerini hayata geçirmede Kazakistan'ın aktif olması etkilemiştir. Bilindiği gibi, MAB üye ülkelerinden Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan AAEB üyesidir. Özbekistan eski GUUAM üyesidir. Gelecekte, MAB'ni etkilemesi muhtemel olan bu faktörleri göz ardı etmemek lazım. Bu iki birliğin büyük katılımcıları daha şimdiden önemli trans-kıta nakliye ağları konusunda değişik

(alternatif) tutum izlemektedirler (GUAM – Doğu-Batı, AAEB – Kuzey-Güney). Bunun ötesinde, AAEB'nin dört ülkesi Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan Ağustos 2001'de Kırgızistan'da (merkez ofis Bişkek) Kollektif Hızlı Konuşlandırma Güçleri (KHKG)'ni mevzilemişler, bu da kısmen Orta Asya istikametinde BDT ülkelerinin Kollektif güvenlik anlaşmasına işlevsellik katmaktadır. Özbekistan KHKG'ya üye değildir ve çok taraflı askeri ve siyasi oluşumlara katılmaktan uzak durmaktadır.

Bu şekilde, Orta Asya'da devam etmekte olan siyasi süreçler birkaç, bazen hatta birbirinin tam zıddı olan istikametlerin varlığını göstermektedir:

1) geçmişin izlerinden zorlama bir şekilde kurtulma denemeleriyle ilgili olan dezentegrasyon eğilimleri;

2) siyasi ve ekonomik alanlarda rekabet;

3) dış dünya ile- buna eski Sovyet cumhuriyetleri dahildir- yeni esaslar üzerinde ilişkiler kurmak;

4) bölgede devam etmekte olan entegrasyon süreçleri.

Sonuncusu büyük ölçüde Orta Asya ülke yöneticilerinin siyasi iradesine dayanmaktadır. Burada, entegrasyonun fikrinin bizatihi kendisi Orta Asya devletlerinin başkentlerinde değişik yorumları içermektedir. Yine de, entegrasyon grubu çerçevesinde bölgesel işbirliği ve ortaklığının belli başlı kaliteli sonuçların korunması ve güçlendirilmesi için gereken sürecin sonucu olduğu farkına varılmıştır. Bölgenin jeoekonomik, jeopolitik ve jeokültürel alanları için tarihi eşitlik geçerliydi. Bölgeyi dış çevreden ayıran avantajlar ve etkili entegrasyon birliğin güçlü temeli olabilecek birçok faktör vardır. Düşünülür ki, bölgesel sistemin kendisinin ve onunla birlikte altkısımlarının da gelişiminin başarısı, henüz tam kapasite kullanılmayan imkanların faaliyete geçirilmesine ve bu potansiyelin gerçekleştirilmesine bağlı olacaktır.

Orta Asya Birliği inisiyatif sahiplerinden olan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 2005 Şubat ayında Kazakistan Parlamentosunda fikrini seslendirirken şöyle demiştir: “*Şimdi bizim önümüzdeki seçenek: dünya ekonomisine ebediyen hammadde sağlayıcısı olarak kalarak ikinci bir sömürgeci devletin gelmesini*

beklemek veya Orta Asya bölgesinin ciddi bir birliğini sağlamaya girişmektir. Ben ikincisini teklif ediyorum. Bizim böyle bir birlik kurmamız, bölgenin istikrar ve gelişmesi, ekonomik ve askeri-siyasi bağımsızlığının bir yolu olacaktır. Ancak bu takdirde, bölgemiz dünyada saygınlık kazanacaktır. Ancak biz bu şekilde, güvenliğimizi sağlayacak ve terörizm ve ekstremizm ile etkili bir biçimde mücadele edebileceğiz. Böyle bir birlik, nihayetle, bölgemizde yaşayan halkın ihtiyaçlarına cevap verecektir.

Orta Asya Devletlerinin Birliğini kurmayı öneriyorum. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki ebedi dostluk anlaşması böyle bir birliğin temelini oluşturmaya hizmet edebilir. Bölgenin diğer ülkelerini de bunun haricinde tutmuyorum.

Hepimizin ortak ekonomik çıkarları, kültürel ve tarihi bağları, dili, dini, ekolojik problemleri ve dış tehditleri var. Avrupa Birliği'ni kuranlar, belki de böylesine önkoşulları ancak hayal edebilmişlerdi. Biz yakın ekonomik entegrasyona gerçekleştirmeli, ortak market ve ortak para birimine geçmeliyiz.”

Araştırmacıya göre, entegrasyonun jeopolitik faktörlerinin önemine rağmen orta vadedeki entegrasyon süreçleri için kısıtlayıcıların bulunması da önemlidir. Bu kısıtlayıcılar bir yandan Orta Asya devletleri ekonomik sistemlerinin nispi homojenliğiyle, diğer yandan ise bir bütün olarak bölgenin siyasi alanının homojen olmamasıyla ilgilidir. Bu süreçleri büyük ölçüde öznelştiren mevcut siyasi sistemin değişmeden devam etmesi durumunda Orta Asya toplumlarının siyasi, sosyal ekonomik ve kültürel hayatının değişik alanlarında optimal şeffaflık imkansızdır.

Entegrasyon sisteminin daha ahenkli gelişiminin temelleri yerli (lokal) şartların maksimum düzeyde hesaba katılmasında olacaktır. Bu ise ancak Orta Asya ülkeleri temsil organlarının milli hakim kaynakların bir kısmına gerçekten sahip olması durumunda mümkün olacaktır. Bu ise entegrasyon ülkelerinin çıkarlarını daha net ve tam olarak yansıtacaktır. Gelecekte bu eğilim milletlerüstü temsil organlarının ortaya çıkmasına götürecektir, bu da kural olarak, kendi kendine gelişen bölgesel sistem şeklindeki mevcut kaynakların optimal yerleştirilmesi temelinde entegrasyon sürecini somutlaştıracaktır. Orta Asya devletleri temsil organlarının entegrasyon projelerini gerçekleştirmeye aktif bir şekilde katılmalarıyla, Araştırmacıya göre, entegrasyon

potansiyelini rasyonalize etmek ve netleştirmek, entegrasyon sürecinin nihai ürünü ile birlikte iyice düşünülmüş çok esnek ve çok seçenekli plan oluşturmak mümkündür.

Orta Asya devletleriyle kadim kültürel, tarihi ve manevi bağlara sahip olan Türkiye'nin, özellikle Soğuk Savaş sonrası ilk dönemlerde takip ettiği ve daha çok "romantik" olarak tanımlanabilecek ilişkiler sistematiğini, küresel çapta liderliğe giden yolda, Orta Asya politikasındaki söylem tarzını değiştirmesi olmazsa olmaz şartı haline gelmiştir.

Sovyetler dönemindeki tecrübe birikimine dayanarak bölge elitini kullanan Rusya ve bölge reelpolitığıne uyum göstermeye çalışan İran'ın aksine, Türkiye'nin Orta Asya politikası ABD gibi küresel aktörlerin stratejik tercihlerin ekseninde gerçekleştirilmiştir. Küresel çapta belli avantajları olan bu tutumun, bölge içi dengelere yansması Türkiye açısından negatif hal almaktadır.

ABD desteğinin arkasına sığınan Türkiye, bunun sonucu olarak, bölgesel güçlerle çatışmacı duruma düşmektedir. Buna bir misal olarak, Türkiye'nin hem İran hem de Rusya ile aynı anda yaşanan gerginlikler, son yıllarda Özbekistan örneğinde olduğu gibi, ülke yönetimi ile yaşanan gerginlikler, Türkiye'nin bölge içi taktik esnekliğini belirli ölçüde zayıflatmaktadır.

Basit coğrafya realitesi şunu gösteriyor ki, Orta Asya'da etkin olmak isteyen Türkiye, hem İran hem de Rusya ile aynı anda çatışmaya girmemeli, söz konusu ülkelerin herhangi biriyle sürekli gerginlik içinde olmamalıdır.

Avrupa ile yoğun temasları sürdüren Türkiye, müzakereler sürecinde elini güçlendirme açısından Orta Asya havzası ile uzun dönemli stratejiler geliştirmek mecburiyetindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA DÖNÜŞÜMLER VE BÖLGESEL SENTEZLER

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER SİSTEMİNDE ORTA ASYA ENTEGRASYON SÜRECİ

Bilindiği gibi “Entegrasyon” terimi 1930’lu yıllarında bazı Alman ve İsveç düşünürler⁸⁶ tarafından ilk defa kullanılmaya başlanmıştır. Entegrasyon teriminin anlamı bir hayli geniş ve ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi unsurları ihtiva eden bir takım olgu ve süreçleri barındırmaktadır. Entegrasyon süreçlerini dört gruba ayırmamız mümkündür: sosyal, devletlerarası, etnisiteler arası ve grup entegrasyonları. Bunların dışında, siyasi-askeri, teknik-bilimsel, teknolojik v.s. gibi entegrasyon biçimlerinden de söz etmek mümkündür⁸⁷.

Entegrasyon süreçleri ile ilgili geniş literatür yelpazesinin bulunmasına rağmen henüz ortak ve herkes tarafından kabul edilen yegane Entegrasyon tanımı ve tarifi yapılmamıştır⁸⁸. Öte yandan bilim adamı V. Baranovski⁸⁹,ye göre, entegrasyon, “parçalanmış şeylerin bir bütün olarak ortaya çıkan hal veyahut bu hale götüren yoldur”⁹⁰. Entegrasyon sorunsalı konusunda cevap verebilecek işte bu popüler sistematik yaklaşımdır.

Örneğin, Structural Functionalism (yapısal işlevselcilik) yaklaşımının kurucularından T. Parsons tarafından ortaya atılan entegrasyon tanımına ilişkin iki temel

⁸⁶ Zhuravskaya, E.G. **Regional'naya Integratsiya v Razvivayushemsya Mire: Nemarksistskie Teori i Relnost (Na Primere ASEAN)**, Moskova: Nauka1990, s.7.

⁸⁷ Kushkumbayev, S.K. **Tsentrlnaya Asiya na Putyah Integratsii: Geopolitika, Etničnost, Bezopastnost**. Almaty: “Kazakstan”, 2002, s. 9.

⁸⁸ Daha fazla bilgi için bkz.: Machlup, Fritz. **A History of Thought on Economic Integration**. London, 1977. s.3-12.; Machlup, Fritz. **Methodology of Economics and Social Science**. New York; San Francisco; London: Academic Pres, 1978, s.567.

⁸⁹ Baranovski, V.G. **Politicheskaya Integraciya v Zapadnoy Evrope. Nekotorye Voprosy Teori i Praktiki**. Moskova: Nauka, 1983, s.31.

⁹⁰Baranovski, s.32.

unsuru katmaktadır. İlki, entegrasyon elementlerinin uyumluluğudur. İkincisi, dış çevreden entegrasyonu ayıran spesifik şartların özenle korunması ve beslenmesi⁹¹.

Öte yandan, Amerika'lı siyaset bilimcisi M. Kaplan'ın tanımı en kısa olanı, fakat eksiklikleri de mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Kaplan'a göre, entegrasyon, iki veya daha fazla parçanın bir araya gelmesi veyahut bir sistemin bir diğer sistemi yutmasıdır⁹².

Uluslar arası ilişkiler sisteminde entegrasyon, sistematik karaktere sahip bir bütünü ifade etmesi gerekmektedir. Günümüz itibariyle, sözü edilen bütünlüğün birimi olarak devlet kavramı olabilir.

Rus siyaset bilimcisi Baranovski'ye göre entegrasyon sürecinin üç kriterinden bahsetmektedir. Birincisi, bazı devletler arasında vuku bulan bağ ve ilişkilerin tespit edilmesi ve ortaya konulmasıdır. İkincisi, entegrasyon süreçlerinde gerçekleşen yönetimdir, yani entegrasyon sürecinde devletler tarafından gerçekleştirilen şuurulu organizasyon mekanizması ki bu da entegrasyon sürecini diğer gelişigüzel ortaya çıkan ilişkilerden ayırmaktadır. Üçüncü kategoride de entegrasyon kompleksinde özel ve bütün yapısal elementlerin karşılaştırılmasıdır, ki bu da en belirgin kriter olduğu söylenebilir. Gerçekten, yeni meydan okumalara (değişen şartlar) karşı yapısal elementlere (devlet) koordineli ve birbirini tamamlayan stratejileri uygulaması için gereksinim duyulduğu zaman entegrasyon süreci gerçekleşebilir⁹³.

Bölgesel entegrasyon süreçleri ile ilgili ilk kuramsal çalışmalar neo-liberal akımının temsilcisi siyaset bilimcileri (A.Predol, B.Repke) tarafından 1950'li yıllarda yapılmıştır. Piyasa konseptini bir küresel ekonomi düzenleyicisi olarak algıladıkları bu düşünürlere göre entegrasyon, birkaç ülkeyi ihtiva eden bir jeo-ekonomik alandır. Bu amaçlara ulaşabilmek adına dış ticaret ve finans alanları tamamen devletin kontrolünden kurtulmalıdır. Bu düşünce ilgili dönemin Batı siyaset ve hukuk biliminde yaygınlık kazanan liberalist görüşüyle tıpatıp örtüşüyordu.

⁹¹ Baranovski, s.34.

⁹² Baranovski, s. 35.

⁹³ Baranovski, s.36.

Bu görüşü savunan düşünürler entegrasyon süreci sorunsalını entegrasyona girecek ülkelerin serbest piyasalarının uyumu neticesinde dış ticaretlerin liberalleştirilmesi düzleminde algılamaktadırlar. Böylece, entegrasyon sürecinin başarısı ekonomilerini birleştirmek isteyen devletlerin iradesine kalmıştır. Bu yaklaşımda uluslar arası ilişkilerde bölgeselcilik konseptinin başlangıcını sezmemiz mümkündür⁹⁴.

B. Balassa'ya göre, entegrasyon, sadece bir süreç değil aynı zamanda bir halin (vaziyetin) ta kendisidir⁹⁵. Balassa'ya göre entegrasyon'un aşağıdaki beş şekli söz konusudur:

1. Serbest Ticaret Bölgesi burada üye-devletler arasında tarife ve ticaret hacmi engelleri ortadan kaldırılmıştır;

2. Gümrük Birliği; üçüncü ülkelerle yapılan dış ticarete tek tarife uygulanmaktadır;

3. Ortak Pazar; burada hem ticari kısıtlamalar hem de üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) hareket sınırlandırılması ortadan kaldırılmıştır.

4. Ekonomik Birlik; mal ve üretim faktörlerinin hareket serbestliğinin yanı sıra üye devletler ayrımcılıklara konu olan ulusal politikaların düzenlemeleri de söz konusudur.

5. Tam Ekonomik Entegrasyon; Ulusal ekonomik politikalar tek çatı altında toplanmış ve devletler üstü organlar tesis edilmiştir. Artık Örgüt siyasi birliğe ulaşmıştır.

Ulusal egemenlik kurumlarının bazıları – dış politika ve ulusal güvenlik – ulusal üstü kurumlara devredilmiştir.

Balassa'ya göre entegrasyon kavramını diğer uluslar arası ekonomik işbirliği formlarından ayıran en temel unsur hukuki ve politik mekanizmalar bütünüdür. Hollandalı bilim adamı J. Tinbergen entegrasyon problemi analizinin çerçevesinde *negatif ve pozitif entegrasyon* kavramlarını ortaya atmıştır.

⁹⁴ Kushkunbayev, s.12

⁹⁵ Balassa, Bela. **The Theory of Economic Integration**, London, 1962, s.11.

Neoliberal yaklaşımının temsilcilerin konseptinde belirlenen entegrasyon şartlarının yani mal, sermaye ve işgücü serbest dolaşımını, *negatif entegrasyon* olarak adlandırmıştır. Bunların yanı sıra, sürecin ulusal üstü seviyede siyasi düzenlemesi Tinbergen'e göre optimal bir model olarak tanımlamakta ve buna da "*pozitif entegrasyon*" demektedir.

1.1. Orta Asya'da Entegrasyon Dinamiği: Tecrübe Ve Problemleri

Orta Asya'daki entegrasyon süreçleri, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişim çerçevesinde dikkate değer bir fenomen olarak karşımızda durmaktadır.

V. Belokrenitski'ye göre entegrasyon, "ulus-devlet ve/veya bölgesel politik sistemlerin koruma ve güçlendirme sürecidir"⁹⁶. Bu süreci ayrıca, bölgesel işbirliği aracılığıyla ulusal politik-ekonomik sistemin güçlendirme süreci olarak da adlandırmamız mümkündür.

Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerini ilginç ve incelemeye değerli kılan hususlardan biri de söz konusu entegrasyonların eski Sovyet Birliği üyeleri olan bu ülkelerin desintegrasyon (ayrışma) süreciyle iç içe ilerlemektedir. Açıklığa kavuşmayan hususlardan biri de Sovyet sonrası Orta Asya bölgesinde hangi süreç ağırlık bastığı henüz anlaşılmamıştır: Sovyet mirasının güçlü bir süredurumu (inertia) mu yoksa bağımsızlıkla beraber gelişen ekonomik ve siyasi gereksinim olarak ortaya çıkan entegrasyon süreci mi?

Her şeyden önce, entegrasyon inisiyatifleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasına karşılık ortaya çıkan süreçlerdir. Söz konusu inisiyatiflerin ilki Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov tarafından ortaya atılmıştır. Onun önergesi – Orta Asya Devletleri Konfederasyonu'dur.

1991-1993 yılları arasında BDT (Birleşik Devletler Topluluğu) gibi kurumun ortaya çıkmasına rağmen, post-sovyet devletleri arasındaki sosyo-ekonomik, siyasi ve politik bağların kopuşu hızla devam etmektedir. Bu süreçte göze çarpan en büyük özelliklerden biri yeni bağımsız devletlerin entegrasyon güdüsünden ziyade

⁹⁶ Belokrenitski, V.J. *Geopoliticheskaya Vertikal v Serdce Azii* . Pro et Contra, C.2, No:2:1997, s.99.

uluslaşmaya ve ayrışma süreçlerine ağırlık vermeleridir. BDT kurumu çerçevesinde alınan kararların birçoğu işlevsiz ve gereksiz olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır.

Genel olarak BDT çerçevesinde gelişen bu ayrışma sürecinde Orta Asya devletleri de meydana gelen sosyo-ekonomik bağların kopuşundan büyük zararlar çekmiştir. Söz konusu devletler, önlerinde duran ve meydan okuyan bu gelişmelere engel olabilmek adına reform niteliğinde kararlar almak mecburiyetinde kalmışlardır.

1993 yılındaki Taşkent'te gerçekleştirilen devlet başkanları zirvesinde ilk alınan karar jeopolitik tanımlama ile başlanmıştır. Böylece, bölge devlet başkanları, Sovyet terminolojisinde “Orta Asya ve Kazakistan” (*Srednyaya Aziya i Kazahstan*) olarak adlandırılan bölgeye “Merkezi Asya” (*Tsentrāl'naya Aziya*) adını vermişlerdir. Bu şekilde, dünya kamuoyuna verilmek istenen mesaj şöyle idi : küresel sistemde artık bu bölge makro seviyede bir oyuncu olarak devreye gireceğini ima edilmekteydi. İlgili zirvede önem arz eden hususlardan biri de ekonomik sorunlardır. Bunların yanı sıra, bölgenin askeri-politik ve bölgesel güvenlik meseleleri de gündemdeki maddelerdi. Söz konusu zirvede gelecekte kurulması planlanan birliğin de sınırları çizilmişti.

Orta Asya'da entegrasyon süreci hızlı başlamıştır. 1993 yılında bölgenin iki büyük devleti olan Kazakistan ve Özbekistan, 1994–2000 yılları için ekonomik entegrasyonu derinleştirme kararını almışlardır. Ocak 1994 yılında ise yine bu iki devlet arasında Ortak Ekonomik Alanın kurulmasına ilişkin Anlaşma imzalanmıştır⁹⁷.

Nisan 1994 yılında Kırgızistan'ın Çolpon-Ata banliyösünde Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan başkanlarının zirvesinde Ortak Ekonomik Alan'ın kurulmasına ve koordinasyon merkezinin oluşumuna ilişkin anlaşmaya varılmıştır.

Aynı yılın temmuz ayında, Orta Asya entegrasyon üçlüsü Almaty'daki zirvede artık ulusal üstü yapılaşmaya giderek Devletlerarası Konsey'in kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzalamışlardır. Nisan 1995 yılında Entegrasyon süreci üye devletleri

⁹⁷ Orta Asya'daki entegrasyon sürecinin başlangıcı için bkz.: Belokrenitskii, V.J. **Tsentrāl'noAziatskoe Edinstvo: Mif ili Real'nost?**, Vostok İlimi Dergisi, Sayı:6, Moskova, 1996; Herr, G. **Valyutnaya Kooperatsiya v Tsentrāl'noy Azii: Preimushestva, Modeli I Predposylki. Regional'naya Integratsiya v Tsentrālnoy Azii**. Almanya Uluslararası Gelişim Fonu, 1995; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri Devlet Başkanlarının bölgesel entegrasyon sürecinin derinleşmesine ilişkin demeçler, Kazakhstanskaya Pravda Gazetesi, 28 Mart, 1998.

Başbakanları zirvesinde 1995-2000 yılları için Ekonomik Entegrasyon Programı kabul edilmiştir. Haziran 1995 yılında Issyk-Kul (Kırgızistan) troyka'nın başkanlar zirvesinde Bölgesel İşbirliği Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bunların yanı sıra, Başbakanlar Konseyi, Dış İşleri Bakanları Konseyi ve Savunma Bakanları Konseyi ihya edilmiştir. 1995 – 2001 yılları arasında 150'den fazla belge ve kararlar devletlerarası işbirliği konusunda entegrasyon troykası arasında imzalanmış oldu⁹⁸.

BDT'deki bazı analistlere göre, Orta Asya devletlerinin entegrasyon çalışmaları Moskova ile olan stratejik oyunlardan ibarettir. Her ne kadar gerçekten bu çalışmaların altında politik arka plan olsa bile, bölge içi yapı karakteristiği entegrasyon süreci için objektif nedenleri de barındırmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'nin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi fragmanı olan söz konusu Orta Asya devletleri entegrasyon potansiyeli açısından tüm gerekli başlangıç altyapısına sahiptir. SSCB döneminde sosyal-ekonomik gelişme temposu ile seviyeleri temeline dayalı bölgesel ayırışıma söz konusuydu. Sovyet ekonomik sisteminde sanayileşmiş ve tarım-hammadde temeline dayalı bölgeler mevcuttur. Orta Asya daha çok ikinci bölge tipine giriyordu.

Orta Asya devletlerinin entegrasyona zemin hazırlayan unsurların başında ortak jeo-kültürel, jeo-ekonomik ve jeo-politik geçmişi ve geleceğe dönük amaçlar gelmektedir. Bunların yanı sıra unutulmaması gereken pragmatik nedenler de söz konusudur.

Her ne kadar bazı analistlere göre Orta Asya bölgesini jeopolitik olarak ya Müslüman Kuzey'e veyahut "Güney Avrasya" alt-kıtaya katmak isteseler de, bu devletler güney komşulardan hem laik devlet yapısıyla hem de dinin siyasi yapıya müdahalesi konularında Güneydeki komşulardan farklı yapı sergilemektedir.

⁹⁸ Baş döndürücü hızla gelişen bu entegrasyon sürecinin hızlandırıcı etkenlerden biri ve en önemlisi genel olarak BDT teritoryasında ve özel olarak bölgede vuku bulan olumsuz jeo-ekonomik ve jeo-politik vaziyetidir. Bir diğer önemli hususlardan biri de Kazakistan'ın Rusya ile olan ilişkilerin soğuması olarak gösterilebilir. Bu dönemde Moskova bir taraftan iç siyaset meseleleriyle meşgulken, diğer taraftan dış politik yenilgileriyle boğuşmaktaydı – Baltık ülkeleri, Ukrayna, Balkanlar ve Kafkas bölgesinde Rus dış politikası ağır zaafı vermektedir. Orta Asya devletlerine yönelik Rusya politik yapımcılarında neo-imperial eğilimler ağırlık kazanmaktaydı – Moskova'ya göre jeo-ekonomik ve jeo-stratejik olarak "kısaçta" bulunan Orta Asya devletlerini kolayca sindirebileceği düşüncesi hâkimdi.

Entegrasyon sürecinin en önemli adımlardan biri de politik entegrasyonun sağlanmasıdır: ulusal üstü yapılar, devlet organları, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları. Söz konusu unsurların entegrasyonunu başarabilmek için bunları oluşturan parçaları entegre edebilmek gerekmektedir.

Bölgedeki entegrasyon süreci aynı zamanda ilgili devletlerin sosyo-ekonomik, politik ve kültürel modernizasyonu, ulusal bağımsızlık temellerini oluşturan kurumların işleyişini sağlamlaştırmak ve dünya arenasına re-entegrasyonu ile paralel kulvarlarda seyretmektedir. Bölgedeki entegrasyon süreci içinde bir çok objektif karakteristiği ve iç ve dış faktörleri barındırmaktadır. G. Miloslavski'ye göre, “ Orta Asya'nın sınırları küresel makro seviyedeki bölgesel yapılaşma olarak sergileyen üç global kesit (jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik) açıkça bölgeyi bir bütün olarak karşımıza koymakta ve sınırların doğal Orta Asya sınırları içinde olduğunu göstermektedir.”⁹⁹

1998 Temmuz Issyk-Kul (Kırgızistan) devlet başkanları zirvesi, kanımızca, bir milat olarak değerlendirilebilir ve entegrasyon sürecinde kurumsallaşmaya gidildiğinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Nitekim, söz konusu zirvede sadece hukuki gelişme ile sınırlanmayıp, birliğin adı da değişikliğe uğramıştır – Orta Asya Ekonomik Birliği (OAEB).

Birliğin önceki ismi entegrasyon yaklaşımına daha çok federalist bir karakter yansıtmaktaydı. Bu karakteristik öncelikle Maastrich Anlaşmasının imzalandığı 1992 yılı sonrası Batı Avrupa entegrasyonunda ve Avrupa Birliği kurulması sürecinde ağırlık kazanmıştı.

Entegrasyon sürecinde ulusal üstü kurumların kurulması ile aynı zamanda bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin ulusal yapılarının güçlendirmeye çalışmaları entegrasyona giden süreçte bazı çelişkilere neden olmaktadır.

Bunların yanı sıra, bölgede vuku bulan ekonomik depresyonlar, silahlı çatışmalar, etnik sorunlardan kaynaklanan problemlerin yönetilememesi, ilgili bölgede dünya güçlerin rekabet alanlarına girmeleri Orta Asya entegrasyonu zorunlu kılan ve aynı zamanda zorlaştıran en başlıca unsurlar haline gelmektedir.

⁹⁹ Miloslavski, G.V. **Integratsionnyi Potencial Regiona**. Vostok Dergisi, No:5, 1996, s.17.

1.2. Jeopolitik Dönüşüm Ve Entegrasyon Süreçlerinin Dinamizmi

Sovyet sonrası Avrasya'nın jeopolitik dönüşümü Orta Asya'da yeni tehditler oluşturdu ve eski tehditlerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Entegrasyon stratejilerinin ve bölgesel güvenliğin potansiyel sistemlerinin gerçekleştirilmesi büyük ölçüde bu tehditlere nasıl karşılık verileceğine bağlıdır. Halihazırda, bölge aslında, uluslararası politik-ekonomik alana dahil olmaktadır. Bunun sebeplerini aşağıdaki gibi yedi maddede göstermemiz mümkündür:

— ilkin, bölge devletleri topraklarının kıta ortasında bulunması, dünya deniz ulaşım ağına doğal çıkışlarının olmaması;

— ikincisi, teknoloji merkezlerinden uzak mesafede bulunması ve bölge sınırları boyunca sosyo-ekonomik dönüşüm geçiren kritik bölgelerin veya toprakların olması;

— üçüncü olarak, bölge devletleri topraklarının gelecekte tranzit iletişimi sağlayabilecek nitelikte olması;

— dördüncü olarak, dağınık şekilde iskâna açılan büyük arazilere sahip olması;

— beşincisi, büyük miktarda stratejik öneme sahip doğal kaynaklarının olması;

— altıncısı, jeokültürel kimliğin (bölge devletlerinin, medeniyet ve kültür olarak, İslam dünyasının dış bölgesinde kalması) birbirine geçmiş olması;

— yedincisi, Orta Asya'nın uzun süre Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği gibi jeopolitik süpersistemlerin içinde kalmasıdır.

Bütün bu faktörlerin toplamı bölgede oldukça karmaşık jeopolitik durumu oluşturmakta, aynı zamanda yakın komşularının ve küresel güçlerin, Orta Asya'ya karşı çıkar amaçlı ilginin oluşmasına neden olmaktadır. Orta Asya, potansiyel olarak, Avrasya alanında oluşmakta olan yeni dünya düzeninde, jeostratejik çıkarların kesiştiği merkez olarak görülebilir.

Bölgesel ve küresel güçlerin - Rusya, Çin, Müslüman ülkeler grubu ve ABD-kesişme noktasında bulunan Orta Asya devletlerinin, bölgede jeopolitik boşluğun oluşmasını önlemeleri gerekmektedir. Objektif olarak, Orta Asya'nın her ülkesinin kendi özel çıkarları vardır, fakat bölge devletlerinin ortak yaklaşım oluşturabilecekleri birçok büyük uluslararası meseleler vardır¹⁰⁰.

Rusya faktörü, Orta Asya entegrasyon grubunun oluşması sürecinde kilit noktalarından biridir.

BDT'nin değişik kurumlarının etkisizliği, ayrıca daha sonra Orta Asya ülkelerinin 1993'te ruble bölgesinden çıkışının, "atlantik" eksenli Moskova'nın dış politikasına denk gelmesi tesadüf değildir. Rusya yönetimi, o dönemde, "gereksiz (fazla yük) devletlerle" işbirliğini kesmesi gerektiğini düşünüyordu. Rusya'nın bu çıkışı, Orta Asya devletlerinin altbölge temelinde destek arayışına çıkmasıyla, aynı sene içinde de Taşkent ve Almatı arasında bir dizi ikili anlaşmaların yapılması ve, ayrıca, eşzamanlı olarak Kazak ve Özbek milli para biriminin yürürlüğe konmasıyla sonuçlanmıştır. Rusya'nın, eski birlik devletlerinden ekonomik olarak uzaklaşma eğilimi, onun siyasi elitlerinin batı toplumlarının ekonomi modellerine yönelmek isteğine bağlıydı. Dış politikada bu strateji Rusya Dış İşleri Bakanlığı'nın başı A. Kozyrev ile hayat bulmuştur. Rus dış politikasının bu dönemi için, Rusya'nın jeopolitik varlığının sadece Orta Asya'da değil, Kafkaslarda, Doğu Batı'da, Orta ve Yakın Doğu'da da küçülmesi tipikti¹⁰¹.

Rusya'nın Orta Asya politikasının bir sonraki dönemi (1996-1998), bir taraftan, eski birlik ülkeleri, nam-ı diğer "yakın yurtdışı"ndaki geleneksel merkezlere dayanma taraftarı olan siyasi güçlerin daha geniş çaplı temsil edilmesi sonucunda ortaya çıkan iç siyasi değişiklikleriyle; diğer taraftan ise, BDT alanında reentegrasyon

¹⁰⁰ Örneğin, Orta Asya dış sınırları boyunca bulunan çatışmacı siyasi sorunlar ("Afgan" meselesi, Sincan ayrılıkçılığı meselesi, Hindistan-Pakistan uyuşmazlığı) büyürse, bu sadece tek bir devleti ilgilendirmekle kalmayacaktır. İç sınırların şeffaflığını göz önünde bulundurursak, sorunların büyümesi Orta Asya alanının büyük bir kısmını içine alacaktır.

¹⁰¹ Konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için, Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanlığında önemli mevkilerde bulunan, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Kazakistan Dış Politikasına damgasını vuran yaklaşımlarıyla dönemin Dış İşleri Bakanı Kasımcomart Tokayev'in çalışmalarına başvurulabilir Tokayev, K. **Kazakhstanskaya Diplomatiya: Pervye Itogi, Perviy Zadachi**. Mysl, No:5, 1995. Tokayev, K. **Nekotorye Aspekty Prakticheskoy Realizacii Vneshnepoliticheskogo Kurasa Kazakhstana**, Sayasat Dergisi, No:5, 1995. Tokayev, K. **Pod Styagom Nezavisimosti. Ocherki o Vneshney Politike Kazakhstana**. Almaty: Bilim, 1997.

eğilimleriyle belirlenmiştir. Son süreçler, ağırlıklı olarak siyasi arayışlardır ki, bu da sabit dayanak değildir, çünkü ekonomi sektöründe hala ters eğilim gözlemlenmektedir-yeni bağımsız devletlerin ekonomi alanlarının dağılımının derinleşmesi.¹⁰² Bunun dışında, bu alanda ayrıca, SSCB sınırları içinde Rusya'nın tekrar oluşturulmasına çalışan radikal güçler vardır.

Yine de, ekonomik anlamda Moskova, gitgide global ekonomideki değişikliklere bağımlı hale gelmektedir. Rusya'nın, kendi konumunun siyasi açıdan yeniden değerlendirmesi sadece anlaşma zeminine götürmüş, bunun yansıması da Y.Primakov'un dışişleri bakanı olarak atanması olmuştur. Özellikle 1998 mali kriziyle hızlanan bu akımın güçlenmesi, Y.Primakov'u Rusya hükümetinin başına getirmiştir.

Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerini etkileyen ikinci büyük faktör, "Çin" faktörüdür. Objektif olarak yeni stratejiler oluşturma konusunda taktik meselelerin neden olduğu Moskova'nın aceleci dış politikasından farklı olarak, Pekin'in etkisi, daha durağan jeostratejik çıkarlarla tanımlanmaktadır. Aslında jeopolitik tehdit (SSCB'nin dağılımı) ÇHC hükümetinden de yeni taktik stratejiler üretmesini gerektirmiştir. Ama yine de ÇHC'nin Orta Asya'nın yeni devletleri konusundaki taktik politikası, SSCB'nin dağılıma döneminde, daha sonuca odaklı gelişmeyle tanımlanmaktaydı.

ÇHC'deki siyasi elit prensip olarak homojen değildir, fakat Pekin'in dış politikası uzun vadeli hedeflerle tanımlanmaktadır. Orta Asya devletleri için olumlu tarafı, ÇHC ile sınır sorunlarının, onların Pekin ile ilişkilerinde temel faktör olmaması oldu. Orta Asya devletlerinin temel ekonomik ortağının iktisadi anlamda mevcudiyetinin azalması haklı olarak Çin ile ticari ve ekonomik temasların artmasına götürdü. Pekin, gerçekçi (pragmatik) davranarak, sınır sorunlarının çözümünü ticari ve ekonomik ilişkilerle karıştırmıyor. 1996 Şanhay anlaşması ve 1997 Nisan anlaşması, Orta Asya'da istikrarlı ve güvenli bölgenin oluşturulması yolunda kilometre taşı olmuşlardır. Anlaşmayı imzalayan taraflar-iki nükleer devlet ve Orta Asya'nın 3 ülkesi-kutuplaşma sonrası yeni dünya kurma yolunda önemli adım atmıştır¹⁰³.

¹⁰² Şişkov Y.V., Yevstigneev V.P. **Reintegratsiya postsovetskogo prostranstva i opyt Zapadnoj Yevropy**. Moskova: İMEİMO RAN, 1994, s.72

¹⁰³ Örneğin, eski Sovyet-Çin sınırları boyunca güvenlik konularından başlayarak, "Şanhay Forumu" giderek daha büyük ölçekteki sorunları çözen kulüp olarak gösterdi kendini. 5+1 formatında

Zirve sonucunda uluslararası ilişkiler sisteminde yeni bir teşkilat örneği ortaya çıktı. Onun haklı devamı, Şanhay İşbirliği Teşkilatı (ŞİT)'nin oluşumunu hazırlayan üst seviyede katılımlı 2001 Şanhay zirvesi olmuştur. Önemli bölgesel ve uluslararası güvenlik sorunları etkilemede ve onların çözümünde ŞİT'in potansiyel imkanları birçok konu uzmanı tarafından takdir edilmektedir. Zirvenin tüm katılımcılarının, en önemlisi de Rusya ve Çin'in, oldukça geniş yelpazede bölgesel ve küresel sorunlara ortak yaklaşım ve bakış açısı oluştu. Perspektifte ŞİT, birçok ülkenin ulaşmaya çalıştığı o çokkutuplu dünyanın en önemli unsuru olabilecektir. Delili ise, ŞİT üye ülke komşularının - Hindistan, İran, Pakistan, Moğolistan - teşkilat faaliyetlerine gösterdiği ilgidir.

Yine de, eski Sovyet-Çin hududu boyunca askeri tehlikenin azalması, jeopolitik ve jeoekonomik bağlamda bölgesel ve küresel nüfuz merkezleri arasında artan rekabeti azaltmamıştır. Orta Asya'da, jeopolitiğin askeri faktörlerini frenleyen, üçüncü güçlerin etkinliğini sınırlayarak dünyanın bu bölgesinde uluslararası ilişkiler sisteminde dengeyi sağlamaya çalışan iki nükleer devlet ile komşuluk olmuştur. En önemli potansiyel askeri tehlikelerin Pekin ve Moskova'dan çıkmasına rağmen, Rusya ve ÇHC, Orta Asya'da uluslararası ilişkilerin barış ve güven ortamında gelişiminden sorumlu en önemli katılımcıları arasındadır. Her iki devlet, nükleer devletler "kulübünün" üyesi olarak, jeostratejik ve jeoekonomik rekabeti barışçıl ortama kanalize etmek için yeteri derecede uluslararası yatırım araçlarına sahiptir. Ayrılkçık, irredentizm, toprak talepleri, dahası askeri karşı koyma ile ilgili diğer bir seçenek ise, bu süreçleri tetikleyen taraf için aslında bumerang etkisi yapacaktır. Bu sorunlar böylece, Pekin ve Moskova tarafından resmi düzeyde karşılıklı bir şekilde görüşülmekte ve araç olarak reddedilmektedir. Perspektifte Orta Asya'da istikrarın korunması, bu devletler için bu bölgedeki dış politikalarının ana çizgisini oluşturmaktadır. Fakat, askeri ve ideolojik rekabetin jeopolitik oyunlar arenasına dönüşmesi, tarafların yukarıda bahsedilen "yasak" araçların kullanımına meyletmeleri dışında, aynı zamanda Orta Asya'da dezenteğrasyonun güçlü faktörü olarak karşımızda hala durmaktadır.

gerçekleştirilen Temmuz 2000'deki Duşanbe zirvesinden sonra (zirveye Özbekistan lideri İslam Karimov davet edilmişti) bütün katılımcılar, forumun, bölgesel ölçekte, hatta daha geniş olarak Asya güvenliği bağlamında, ciddi bir faktöre dönüştürme çabasında hemfikirdi. Zirvenin sonuç bildirisinde Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı sürecinin hayata geçirilmesinin önemi özel bir maddeyle belirtilmişti. Bkz.: Kessikbayev, A. **Şanhay Beşlisi'nden Şanhay İşbirliği Örgütü'ne**. 17.02.2007, <http://www.tasam.org/index.php?altid=54> Tasam Yayınları.

Bunların yanısıra, aslında Orta Asya'nın tüm devletleri, aynı zamanda Batı'nın ve ilk olarak ABD'nin desteğini sağlama almaya çalışmakta, bu da, garantör ülkelerin ve jeopolitik manevralar için daha iyi şartlar hazırlama konusunda artış eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu eğilim ise Washington'dan destek bulmaktadır.

Orta Asya bölgesi ülkelerinin “uydu” olarak gelişimi, daha büyük ülkelerin çekim gücü daha küçük ülkelerin yörüngesini değiştirdiği zaman, oluşmakta olan Orta Asya jeopolitik kompleksinin dağılımını götürecektir. Bölgesel bir yapı olan ve Güneydoğu Asya'nın (GA) “küçük” ülkelerini birleştiren ASEAN'ın kurulması inisiyatifi, zamanında, aynı nedenlerle gerçekleşmiştir. Araştırmacıya göre, kurulan yapı “küçük” devletlerin çabalarını güçlendirmekle ve daha büyük devletlerin baskısını sınırlandırmakla kalmadı, aynı zamanda da belli bir ölçüde GA'da jeopolitik şekillenmeyi, nüfuz merkezlerini daha simetrik dağılımı lehine değiştirdi¹⁰⁴. Bu eğilim, Amerikan askeri varlığının GA'da 100 bin askere kadar sınırlandırılmasıyla daha da hızlandı¹⁰⁵.

Beyaz Saray, toprak sorunları yüzünden çıkabilecek bölgesel çatışma durumunda, GA'da herhangi bir devleti desteklemekten resmen vazgeçti. Özel olarak bu bölgedeki en büyük problemi, potansiyel petrol yatağı Spratli takımadalarını, kapsamaktaydı. ASEAN, bölgede güvenliği sağlama konusunda Washington'un terkettiği mevkiye yerleşerek, bu tehlikeye karşı yeterli derecede cevap verebildi ve bununla kendi mevkiini güçlendirdi.

Orta Asya'daki durum belli ölçüde aynı senaryoda geliştiği söylenebilir, fakat başlangıç olmasındandır ki, bu etapta oluşmakta olan dengelerin bozulma riski çok büyüktür. Şanhay anlaşmasına göre askeri birliklerin sınırdan ulus topraklarının içine çekilmesi(ilk önce ÇHC ve Rusya Federasyonu), küresel rekabetin merkez noktası olmayan bölgede - GA'nın iki kutuplu dönemde olmadığı gibi- “süperdevletlerin” kontrolünü azaltmaktadır. Fakat bahsedildiği gibi, şu anki GA'daki durumdan farklı olarak, Moskova, Pekin, Washington ve Bölgesel Güçlerin bölge güvenliği üzerindeki

¹⁰⁴ Aslına bakılırsa, bu yapı büyük katılımcıların jeopolitik yörüngelerini, tehlikeli yakınlıktan “uzaklaştırarak”, değiştirmeyi başardı. Dahası, ASEAN grubu, sayı olarak artması dışında, aslında uluslararası ağırlık kazanan bağımsız güç oldu.

¹⁰⁵ Maletin N.P. **ASEAN na Poroge XXI veka (problemy bezopasnosti), 30let ASEAN: İtogi i Perspektivy**, Materialı mejdunarodnoy naučno-praktičeskoy konferentsii 24 sentjabrja 1997 g. Moskova: MGİMO University Press, 1998;s.54

sorumlulukları günümüzde daha büyüktür. Orta Asya devletlerinin ekonomik ve askeri kaynakları bölgede etkili güvenliği sağlamada yetersizdir, hâlbuki bölgesel güvenlik sistemi, potansiyel tehlikeleri sıfırlamak için büyük kaynaklara sahip olmalıdır. Bu, Orta Asya'daki entegrasyon grubunun geliştirilmesi gereken asıl ve önemli kriterdir. Bölgesel güvenlik sisteminin etkili çalışması için askeri gücün artırılması değil, ki yakın gelecekte bu imkansız, fakat ekonomik zeminin geliştirilmesi, yakın zamanda Merkezasya entegrasyonu gelişiminde tercih edilen istikamet olmalıdır. Bölgeselcilik, bölgesel çatışmalara profesyonel ve kesif askeri kuvvetlerin etkili olduğu, anında müdahaleyi öngörür¹⁰⁶.

Orta Asya devletlerinin askeri ve siyasi işbirliğini güçlendirme çabaları, anlaşmalar ve diğer tür belgelerin imzalanmasıyla sonuçlanmış, bunların zayıf noktası her zaman, onları hayata geçirme mekanizmalarıydı.

Temmuz 1994'te Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında Askeri ve Teknoloji İşbirliği Anlaşması imzalandı. Aralık 1995'te, Orta Asya İşbirliği (OAI) Devletler arası Kurulu'nun çalışma organlarından biri olarak, savunma alanında politika planlamak ve koordine etmek için üç devletin Savunma bakanları Kurulu oluşturuldu.

Her halukarda, Orta Asya ülkelerinin asker sayısı (Turkmenistan dahil), Afganistandaki geçici askeri birlikleri çıkarırsak, bölgeye komşu olan ülkelerin asker sayısından oldukça azdır. Bu durum, bölge devletlerinin daha fazla askeri koordinasyonu ve dış sınırların ortak çabalarla korunmasına yönelmeyi gerektiriyor.

Aralık 1995'te Cambil'daki toplantıda, üç ülke lideri, BM çatısı altında Orta Asya barış kuvvetleri kurma kararı aldılar. Bu karar, Tacikistan ve Afganistan'da patlak veren olaylarla destek bulmuştur. Mayıs 1996'da OAI ülkeleri yöneticilerinin Bişkek'teki toplantısında Orta Asya barış kuvvetlerine mali ve teknik destek sağlama konusunda anlaşmaya varılmıştır.

¹⁰⁶ Bu nedenler, bölge devletlerinin askeri entegrasyon alanındaki inisiyatiflerini ve Kremlin'in faaliyete geçmesini gerektirmiştir. 1999-2001 yılları arasında, BDT'nin Merkezasya ve Kafkas katılımcıları ile bağlantıları hızlandırarak Moskova, kooperatif güvenliğin daha kabuledilebilir bir şekli olarak Merkezasya alanında hızlı yayılma güçleri fikrini ıslah ederek, aslında, Kollektif Güvenlik Anlaşması (KGA)nı, yoğun biçimde canlandırmıştır.

NATO programı “Barış adına işbirliği” çerçevesinde, bu kuvvetler her sene NATO üye devletlerinin ve Rusya’nın askeri kuvvetleri ile birlikte ortak tatbikatlara katılmaktadır. Orta Asya devletlerinin AGİT’e üyeliği, askeri ve siyasi partnerlerinden biri olan Kuzey Atlantik Alyansına, bölgede kendi mevcudiyetini güçlendirdi.

Tacikistan olayında, Moskova ve Orta Asya ülkelerinin kendileri için, Afganistan ile olan sınırları güçlendirmek ve söz konusu ülkeden Orta Asya ülkelerine iç çatışmanın sıçramasını önlemek hayati önem taşıyordu.

Bilindiği gibi, 1996 sonbaharından itibaren Hindikuş yukarısındaki durum temelden değişmiş, Taliban karşıtı koalisyon (Özbek, Tacik, Hazarey gruplarının liderleri ve ayrıca diğer önderler bu koalisyona dahildi) büyük ölçüde Özbekistan ve Tacikistan toprak sınırlarına yakın bölgede yoğunlaşmıştı. 1996-1998 yılları arasında Pancşer vadisi Mezar-ı Şerif yakınlarındaki Salang geçidindeki Talibanlar ve “kuzey koalisyonu” askerleri arasındaki yoğun çatışmalar, ülkedeki olayların nasıl trajik bir gelişmelere sebep olduğunu göstermiştir. Talibanların (ekseriyetle peştunların) ilerlemesi, peştun olmayan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde kuvvetli bir karşı koyma ile karşı karşıya kalıyordu. En büyük karşı koyma Hazarey etnik grup tarafından yapılmaktaydı ki onlar şii idiler, “Taliban” ların asıl ideolojik rakipleri.

Tacikistan’daki Pandj sınır nehri, Sovyet askerlerinin Afganistan’dan çıkarılmasından sonra aslında öncü rolünü oynamıştı¹⁰⁷. Afgan mücahitlerinin ve Tacik muhalefetin değişik grupları 1992-1996 yılları arasında Tacikistan topraklarına sızmak için zaman zaman sınır nöbet yerlerine saldırmışlardır. Mücadelenin başından beri sınır muhafazasını büyük ölçüde Rus askerleri yapmaktadır. 1995’ten başlayarak Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan askeri birliklerin katılımıyla Kollektif Barış Kuvvetleri (KBK) oluşturulmuştur. Bunun dışında, Tacik askerlerin kendileri de sınır muhafazasına katılmaktadır. Rus askeri birlikler diğer Orta Asya ülkelerinin askerleri ile birlikte 18 bin asker civarındadır. Şu anda, komşu Orta Asya ülkelerin askeri birlikleri Tacikistan topraklarından çıkarılmıştır.

¹⁰⁷ Örneğin, ülke topraklarının çoğunu oluşturan Badahşan, coğrafi olduğu gibi, etnik ve mezhep olarak da Tacikistan’ın diğer bölgelerinden farklıdır. Badahşan nüfusunun büyük bir kısmı İslam’ın İsmailiye kolundandır (Şii akımı), aynı zamanda bu bir kısım Afganlılar arasında yaygındır.

Sovyet Birliği'nin dağılımından sonra Orta Asya ülkelerinde uyuşturucu ihracı için açılan nakliye imkanları, birçok Afgan grupları harekete geçirmiştir. Afganistandaki ekonomik çöküş koşullarında, illegal uyuşturucu ihracının artacağı açıktır. Bölgenin daha "şeffaf" iç sınırları, Orta Asya ülkelerinde asker, polis ve sınır muhafızlığı alanında "acil" entegrasyon sürecini hızlandıran en önemli nedenlerden biri olacaktır.

XX.yy'ın 20-30 yılları arasında Orta Asya'dan Afganistan'a Sovyet iktidarından kaçan büyük bir akım vardı. Buhara emirliği, Fergana ve Türkmenistan'dan çıkanlar o zaman kuzeye yerleşti. Orta Asya göçmenleri ve soydaşları Afgan toplumu içerisinde ezilen azınlık durumuna düştüler. Bununla ilgili ilginç bir olay ise, göçmen liderlerinden biri olan İbrahim Bey, Buhara'dan kaçan emirin himayesinde kuzey Afganistan'da devlet kurmaya çalıştı. Doğal olarak, bu girişim gerçekleşemedi. Bu sadece ülkede etnik arası çatışmayı tetikledi¹⁰⁸.

Kuzey Afganistan'daki 1996-1998 olayları kısmen XX. yy'ın ilk çeyreğinde meydana gelen olayların tekrarıdır. Afgan Özbeklerin lideri general Dostum, çatışmaların siyasi girişimlerle çözülememesi durumunda, ülkenin kuzeyinde bağımsız bir devletin kurulma ihtimalini gözardı etmiyordu. Dostum tarafından kontrol edilen topraklar Talibanlar ve Orta Asya arasında tampon bölge görevini yapıyordu, onun rejimi ise, dışardan yapılan askeri ve ekonomik destekle ayakta duruyordu.

Böylece, Orta Asya bölgesinin güney sınırları boyunca oldukça istikrarsız bir durum oluşmaktadır. En tehlikelisi, Afganistan ile olan 2.5 bin km'lik sınır çizgisidir. Ülkede bir türlü durulmayan çatışma, etnik kökenli sürtüşmelere denk gelirse, bölgede jeopolitik durumun değişmesine ve Orta Asya'da toprağın yeniden dağılımına götürebilir.

Avrasya'nın merkezinde ve bir nevi Müslüman anayurdunun dış bölgesi olan Orta Asya ülkeleri önünde şu anda, değişen İslam dünyası karşısında kendi konumlarını net bir şekilde belirleme meselesi durmaktadır.

¹⁰⁸ İskandarov K. **Vlijanie afganskogo krizisa na situatsiju v Tadjikistane**, Tsentral'naja Azija.- 1998, № 2. s.54.

2. “GÜNEY HİLAL” ÜZERİNDEN DÜNYA İLE ENTEGRASYONA DOĞRU

“İslam dünyası” kavramına, daha çok mezhep ve jeopolitik damgası vurulmaktadır. Sistemli bir şekilde yaklaşacak olursak, yapılan ülke konumlandırmaları öne konulan amaçlar ve gayelere bağlı olarak yapılmakta ve bu durumda, bu tarz konumlandırmanın kendi iç sebepler ve şartları vardır. Burada, ülke gruplarının, eğer aralarında sisematik düzeyde bağ varsa, dışardan gelen tehditler ve tetiklemelere karşı cevap verme kabiliyeti oldukça önemlidir. Ve bu dış tehditlere bağlı olarak, ona cevap vermek için ülkelerin gruplaşması gerçekleşmektedir. Yine, tehdide bağlı olarak, sistem daralabilir, genişleyebilir yahut da dağılabilir¹⁰⁹.

Yine de, İslam dünyası, genel anlamda, Akdeniz ve Kuzey Afrika’dan Huanhe nehrinin üst kısmına ve Güneydoğu Asya’daki Müslüman ülke ve yerleşim bölgelerine kadar uzanan ülkeler ve topraklar topluluğudur. Bu betimleme kesin olarak, söz konusu bölgede yaşayan milletler için mezhepsel(dini) damgalamanın özünün altını çizmektedir.

SSCB’nin dağılımından sonra Orta Asya ülkeleri birçok uzman tarafından kayıtsız şartsız İslam dünyasına dahil edildi. Bununla birlikte hatırdta tutmalıyız ki, Orta Asya ülkelerinin, jeopolitik öneme sahip, bölgeyi güneyden çevreleyen İslam kuşağında kendi konum ve rollerini belirlemeleri lazım. Birçok önemli altbölge özellikleri, İslam dünyası ile olan ilişkisinde Orta Asya’nın konumunu özellikli kılmaktadır¹¹⁰.

Burada SSCB’nin varlığı zamanında İslam’ın, günlük hayat ve kültürden uzun süre çıkarılmaya çalışılması kendince bir rol oynamıştır. Pratikte İslam dini, İslam öncesi inanışları, adet ve gelenekleri içeren ve böylece asıl İslam’dan oldukça uzaklaşan bir çeşit halk İslamı şeklinde varlık gösterdi. Bunun dışında, önceki Sovyet parti yöneticileriyle selef-halef ilişkisi olan bu ülkelerin yönetici elitlerin seküler kökenleri; bunların tümü Orta Asya ülkelerinin İslam dünyasına büyük ölçüde sadece isim olarak

¹⁰⁹ Türkiye, İslam toplumunun bir üyesi olarak, diğer çoğu Müslüman ülkelerin davranış modelinden farklı kendi davranış modelini tutabilir ve gerçekleştirebilir.

¹¹⁰ İlginçtir, post-Sovyet Müslüman ülkeler kendi aralarındaki ilişkilerde, hatta “dış” Müslümanlarla da genel olarak İslami dayanışma prensiplerine dayanmamaktadırlar. Tacikistan’daki Aşırı dini muhalefet ve Fergana vadisindeki dindarlık düzeyinin artışı dışında İslam, halihazırda bu ülkelerdeki siyasi rotanın belirlenmesine elle tutulur bir etki yapamamaktadır.

dahil edilmesini öngördü. Kazakistan ve kuzey Kırgızistan örneğinde ise bu durum, İslam'ın nispeten daha geç yayılması, geniş göçebe halk kitlesi ve onların sonraki nesilleri arasında onun derin kök salmaması, ayrıca büyük gayrimüslim nüfusun oranı ile tamamlanmıştır. Bu faktörler bazı Orta Asya ülkeleri ile Müslüman dünyası arasında kültür ve mezhep planında mevcut olan belirli ayrılıkları göstermektedir. İslami devletler ile olan ilişkilerinde Orta Asya ülkeleri belirli bir mesafe hissetmektedir, bu mesafe, bir taraftan onlara İslam dünyasının taşrasında bulunmaya, diğer taraftan da batılı ülkelerle işbirliği içinde olmaya, onların değerlerini benimsemelerine, teknolojik kazanımlarını ithal etmelerine- hem de bunları yaparken ideolojik yönergelerin yükünü taşımadan- imkan vermektedir.

Tartışmasız, Orta Asya ülkeleri ile İslami ülkeler arasında kültürel ve tarihi baskınlık var olacaktır, fakat bu da belli ki, onlar Çin, Rusya ve batılı devletlerle ilişkilerinde güçlü bağımlılık hissedeceklerdir.

Şu anda postsovet Asya'da etkili olmak için yukarıda ismi geçen bütün merkezlerin rekabetlerini gözlemlemek mümkündür. Burada da İslam topluluğu stratejilerinde hemfikir değildir. SSCB'nin dağılmasından sonra Doğu'daki önde gelen Müslüman ülkeler bölgede değişik gayeler hedefleyerek kendi siyasetlerini faaliyete geçirdiler: ekonomik ilişkilerin genişletilmesi, mezhepsel nüfuzun artırılması vs. Birçok İslam ülkeleri için, bölge ülkeleri aracılığıyla kendi jeopolitik nüfuz alanını genişletme, bunun dışında aralarındaki rekabetlerinde kendi lider konumunu güçlendirme imkanı doğdu.

Orta Asya alanında faal olma derecelerine göre kendine özgü ülke gruplarını tanımlayabiliriz. Hareketli siyasi temaslar ve ticari ve ekonomik işbirliğinde Orta Asya ülkelerinin en önemli partnerleri bilindiği gibi Türkiye, İran ve Pakistan oldular. Daha önce değinildiği gibi, söz konusu ülkeler değişik gayeler hedefleyerek aslında Orta Asya ülkeleri için devlet- siyaset ve sosyal-ekonomik gelişmenin alternatif modellerini sunmuş oldular. 1991-1993 döneminde Orta Asya ülkelerin değişik gelişme modellerini dikkatlice incelediler. Türk modeli daha çok tercih ediliyordu. Bu tercih büyük ölçüde Orta Asya'nın dört ülkesinin ve Türkiye'nin kültür, etnik ve mezhep yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Bu faktörleri kullanarak Ankara, Orta Asya ülkelerini ve

Azerbaycan'ı dahil ettiği hipotetik "Türk dünyası" modelini jeopolitik ve jeokültürel olarak tanımlamaya ve geliştirmeye çalışmaktadır.

Orta Asya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli yönünü laik devlet düzeni teşkil etmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Ankara Orta Asya'daki siyasetini hızlı bir şekilde faaliyete geçirdi¹¹¹. Her sene Türkiye'de her postsovyet Türki cumhuriyetten 2 bin öğrenci eğitim görmektedir. Bunun dışında, Türkçe konuşan ülkelerin devlet ve toplum adamlarının katıldığı birçok kongre ve kurultaylar yapıldı. Türkiye'nin başkentinde yeni Türkçe konuşan ülkelerin devlet başkanlarına büyük önem veriliyordu. Bu dönemde Türk devlet ve toplum adamları gelecekte kendi rolleri ve yerlerini görmekten çok memnun olmaktadır¹¹². Bir taraftan Ortadoğu'daki komşularıyla olan zor ilişkilerden sıkılan, diğer taraftan ise Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin birliğe kabulü konusundaki tavrından hayal kırıklığına uğrayan Ankara yoğun bir şekilde yeni Türki cumhuriyetlerde destek bulmaya çalışmaktadır.

Yine de, NATO'nun doğudaki ileri karakolu olarak Türkiye, gerçek lider rolüne soyunmuştur ve Batı gözünde hipotetik "Türk dünyası"nda nüfuzunu artırarak kendi ağırlığını koymaya çalışmaktadır. Ankara'nın davranışı aynı zamanda jeostratejik sebeplerden, yani jeopolitik rakiplerinin Orta Asya'da nüfuzunun artmasını engelleme çabalarından etkilenmiştir.

1992-1998 yılları arasında Orta Asya ülkeleri ve Türkiye arasında ticari ve ekonomik ilişkiler farkedilir bir şekilde hızlanmıştır. Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın uzak yurtdışı ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerinde Türkiye önemli partner olmuştur. Fakat, Orta Asya ülkeleri ve Türkiye arasındaki anlaşmaların hayata geçirilmesi sırasında Ankara'nın mali ve ekonomik imkanları, yeni bağımsız devletlerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamayacağı gittikçe açık olmaya başladı. "Gerçekte, güney komşularının ekonomik imkanları Orta Asya'nın yeni bağımsız devletlerinin geniş ekonomik açılım ümitlerini boşa çıkardı; bunu ciddi bir şekilde engelleyen çünkü

¹¹¹ Türkiye'nin Almatı Elçiliği ABD'den sonra ikinci olarak açılmıştı.

¹¹² Türkiye'de Türk kurultayları // İTAR-TASS "Kompas".-M.1994.-No167.-S.3-10

Sovyet cumhuriyetlerin ve onların yeni partnerlerinin ekonomik yapılarının farklılığı oldu”¹¹³ fikrine katılabiliriz.

Başta Türk gelişme modelini takip etme isteği, bölge ülkelerinin dünyadaki kendi konumlarını yeniden değerlendirmelerine bağlı olarak son zamanlarda azalmıştır. Ekonomik imkanlarının geniş çaplı işbirliğini tesis etmede yetersiz olduğunun farkında olan Ankara, vurguyu işbirliğin tarihi ve kültürel yönlerine geçirmeye çalışıyor. Ortak tarihi, dil ve kültürel kökenlerini Ankara, ortak Türki Devletler pazarını oluşturmada kullanmak istiyor. Ankara özellikle Kazakistan’daki petrol ve doğalgaz çalışmaları ile ilgilenmekte ve Orta Asya bölgesinde sahneye konan ve birçok araştırmacı tarafından aceleden “ikinci büyük oyun” adı verilen jeopolitik çıkarlar oyunu da büyük ölçüde bununla ilgilidir. “Türk modeli” aynı zamanda Washington tarafından da desteklenmekte ve direk etkileme dışında, eşzamanlı olarak Tehran ve Moskova’nın nüfuzunu azaltmaya ve sınırlandırmaya çalışarak ABD, Türkiye aracılığıyla bölgedeki varlığını genişletmeyi ve güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Bilindiği gibi Ankara, 1990’dan beri Irak’a uygulanan ticari ambargodan dolayı hidrokarbon geçişinden ücret almayarak, ayrıca enerji kaynaklarının istikrarlı ithalinden mahrum kalarak büyük finansal maliyetlere katlanmaktaydı. Stratejik hammaddenin Hazar bölgesinden nereye ve hangi devletin topraklarından geçeceği sorusuna verilecek cevaplar, Orta Asya bölgesinde jeopolitik ve jeoekonomik nüfuz ve rekabet imkânları açısından Orta ve Yakın Doğu ülkelerini gelecekte büyük ölçüde birbirine bağlayacaktır.

Bununla ilgili olarak, bölge devletleri arasındaki ilişkilerde Hazar, ortaya konmaya çalışılan oyunun ve “nakliye jeopolitiğinin” temel taşı olarak gittikçe önem kazanmaktadır.

Orta Asya bölgesi ile direk sınırı olan ve aslında jeopolitik anlamda kilit ülke olan İran da, bölgede kendi çıkarlarını ve prensiplerini uygulama ve korumada faaldir. Tehran aynı zamanda, gerçekçi davranarak ideolojik (dini) meselelerle bağdaştırmadan bölge ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkileri hızlandırmaya çalışmaktadır. Kısa süre

¹¹³ Mukimdjanova R.M. **Gosudarstva Tsentral’noy Azii i ih yujnie sosedi**, Almaty: Vostok. 1999.No 6.-S.57

zarfında İran, Kazakistan ve Türkmenistan'ın büyük dış ticari ortağı oldu. Yine de, yeni bağımsız Orta Asya ülkelerinde, ilk başta büyük medya kuruluşları tarafından oluşturulan stereotip ilişki, sonrasında ise Tehran ve Washington'un ilişkilerinden dolayı İran'a karşı bir temkinli yaklaşıma dönüştü.

İran, aynı zamanda, Türkiye, Pakistan, Afganistan, Azerbaycan ve beş Orta Asya ülkesinin de üye olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)'nin kilit ülkesidir. Ekonomik işbirliği, özellikle iletişim, enerji alanlarındaki projeler, bu teşkilatın Orta Asya ülkelerindeki faaliyetlerine karşı yoğun bir ilgi doğurmaktadır.

Müslüman ülkeler kuşağının nakliye ve transit geçiş imkanları, Orta Asya ülkelerinin güney yönünde aktif olmasını öngörmektedir, fakat bölge devletleri ve İran arasında oluşmakta olan ve ekonomik ilişkilerin daha derin gelişmesi çabalarıyla ortaya çıkan daha sıkı nakliye bağları ABD'nin ambargosuyla karşı karşıyadır. İran ise, Hazar ülkesi olarak Araştırmacıya göre Hazar'a çıkışı olan Orta Asya ülkelerine, bununla ilgili olarak elinde bulundurduğu yönlendirme mekanizmalarını ustalıkla kullanmaktadır¹¹⁴.

İran'ın rakiplerinden biri olarak Pakistan öne çıkmaktadır. Yine de İslamabad, siyasi ve ekonomik bağlantılarını daha mütevazı bir şekilde ortaya koydu ve Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinde çokyönlü işbirliğini geliştirmeye dayanmaktadır. Diğer ülkelerin değişik modellerinin aksine Pakistan, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde belli ölçüde dini değerlerin ortaklığına dayanmaya çalıştı. Bu çeşit uygulama, Tehran ile olan ilişkilerinde olduğu gibi bölge devletlerinde aktif bir destek bulamadı, hatta 1995'te Pakistanlı diplomatların resmi olmayan yollarla genç Kazakları kendi ülkelerindeki dini okullara eğitim almaya göndermeye çalışmaları Kazak tarafından olumsuz karşılanmıştır¹¹⁵.

Uluslararası siyasi ilişkiler alanında İslamabad ve Orta Asya ülkeleri ilişkilerinde en azından iki konu Pakistan'ı sıkı işbirliğinde ilgili kılmaktadır:

¹¹⁴ 1995-1997 döneminde Orta Asya'nın en büyük ülkesi olan Kazakistan ve İran arasında oldukça hareketli petrol ticareti vardı. Şu anda ise Astana, paralel beyanlarıyla Bakü-Ceyhan uzantılı trans-Hazar hattını ayrıca Çin'e olan petrol boru hattını destekleyerek; Rusya üzerinden ihracat borusu Hazar Petrol Hattı Konsorsiyumu(HPHK)'na büyük umutlar bağlamaktadır. Bu nedenlerden dolayı ayrıca Washington'un bitmek bilmeyen baskısı ile güneye doğru enerji kaynakları ticaretinin faaliyeti azalmıştır. Öyle ya da böyle, düşünülür ki, nakliye jeopolitiğinde Tehran en aktif ve önde gelen katılımcılardandır ve onun Ortadoğu'da gittikçe artan nüfuzunu görmezden gelmek basiretsizlik olur.

¹¹⁵ **Kazahstanskaja Pravda**.-1996.-23 Şubat.

-birincisi, Afgan meselesi;

-ikincisi, İslamabad ve Yeni Delhi ilişkilerindeki “Keşmir düğümü”dür.

Pakistan, hem birinci hem ikinci konuda Orta Asya'nın yeni ülkeleri şahsında kendine yandaş bulmaya çalışmaktadır. Fakat, bilindiği gibi, Afganistan meselesinde Orta Asya'nın dört ülkesi-Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan- İslamabad tarafından desteklenen Taliban hareketinin karşısındaki tarafla birlikte oldular. Pakistan'ın Hindistan ile olan meselesinde ise, Orta Asya ülke liderleri açıkça tarafsızlık ilkesini benimsemişlerdir. Dahası, Orta Asya ülkelerinin çoğunluğu bu meselenin çözümünün karşılıklı olarak, Hindu tarafının ısrar ettiği Siml Anlaşmaları(1972) bazında mümkün olduğunu düşünüyorlar¹¹⁶. 1998 yazında Güney Asya'da yapışan nükleer denemeler de Orta Asya ülkeleri ve İslamabad'ın nükleer güvenlik konusuna yaklaşımlarının farklılığını göstermektedir.

Kazakistan lideri N.Nazarbayev'in bağımsız devlet başkanı sıfatıyla ziyaret ettiği ilk ülkelerden biri de Hindistan'dı. Yeni Delhi'de ilk defa Orta Asya devlet başkanını karşılıyorlardı (21-22 Şubat 1992). Ziyaret sırasında görüşmelerin özel konusunu savunma ve güvenlik alanında işbirliği oluşturdu. SSCB zamanında Kazakistan da silah tedarikine katılmış ve bu stratejik ortaklık daha küçük çapta olsa da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra devam etmiştir¹¹⁷.

Pakistan'ın, Orta Asya ülkeleri ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerin düzeyi onun baş rakipleri İran ve Türkiye'den oldukça geride olmasına rağmen yine de Orta Asya ülkeleri yöneticileri ekonomik anlamda işbirliğini genişletme konusunda istekli olduklarını gizlemiyorlar¹¹⁸. Pakistan'ın Karaçi limanı coğrafik olarak Orta Asya'ya en yakın deniz ulaşım yoludur. Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dan Pakistan'a petrol boru hatlarının döşenmesi, ayrıca Hint Denizi'ndeki limanlara çıkışı olan kara ve demiryolları hatlarının geliştirilmesi Orta Asya ülkeleri ve İslamabad için işbirliğini derinleştirme ve genişletmede asıl dayanak olarak görülebilir.

¹¹⁶ Şaumin T.L **İndija i gosudarstva Tsentral'noy Azii**. Vostok.-1996.-No5.-S.86-92

¹¹⁷ Bunun dışında, Kazakistan'ın “nükleer” konusundaki tavrını hesaba katarsak, Orta Asya ülkeleri şahsında İslamabad'ın kendine tam anlamıyla taraftar bulamayacağı aşikardır. Yine de, Orta Asya ve Pakistan'ın yöneticilerinin ayrıca değişik hükümet heyetlerinin karşılıklı ziyaretleri sırasında ticaret , ekonomi ve iletişim imkanları genişletme yönünde birçok anlaşmalar imzalanmıştır.

¹¹⁸ Moskalkenko V.N **Pakistan- kurs na Tsentral'nuju Aziju**. Vostok.-1996.-No5.-S.85

Orta Asya ülkeleri için yeni teknolojik gelişmelerle ilgili projeler – transkontinental fiber-optik hattın kurulması; telekomünikasyon; trans-Asya demiryolu hattının kurulması; uluslararası petrol boru hatları sistemleri -önem arz etmektedir.

Öyle ya da böyle, bu projeler Müslüman ülkeleri ve topraklarını ilgilendirecektir. Burada Orta Asya ülkeleri, onları tam olarak kullanabilmek ve projeleri gerçekleştirmek için kendi stratejilerinde jeokültürel, jeopolitik, jeoekonomik faktörlere dayanabilirler.

Suudi Arabistan ile olan ilişkilerinde büyük ihtimalle özel yaklaşımların geliştirilmesi gerekecek. Bu ülke de dış siyasi ihtiraslardan yoksun değildir ve bilindiği gibi İslam Topluluğunda ve Arap dünyasında liderlik iddiası vardır. Buna bağlı olarak Suudi Arabistan'ın bölgenin dini ve ideolojik alanına sızma çabalarına (Orta Asya Cumhuriyetlerine 1 milyon Kuran'ın bedava dağıtılması) Orta Asya ülkelerinin temkinli yaklaşması doğaldır. Aslında, Orta Asya ülke yöneticileri Müslümanların mukaddes emanetlerinin hami ülkesi ile görünürde bağlantı kurduktan sonra, aynı zamanda sıkı dini ilişkilere mesafeli durmaya çalıştılar. Belli ki, Orta Asya ve Suudi Arabistan ülke ekonomilerinde tarımsal üretimin baskınlığını koruması ekonomi alanında herhangi bir geniş çaplı işbirliği objektif kısıtlara maruz kalacaktır.

Merkes Asya'dan enerji kaynaklarının ihracı OPEC'in lider ülkesi dünyanın en büyük petrol üreticisi ile zamanla belli fikir ayrılıklarına (ihracat ve ona bağlı dünya fiyatları meselesi) neden olması muhtemeldir.

Yine de, Orta Asya ülkeleri İslam Konferansı Örgütü gibi saygın örgüte üye oldular; merkez ofisi Suudi Arabistan'da olan İslam Kalkınma Bankası'nın (İKB) üç yurtdışı ofisinden biri bölgede bulunmaktadır. Bugün Orta Asya ülkelerinden her yıl Arabistan'a sorunsuz bir şekilde hacc yolculuğuna çıkmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin stratejik dış politika stratejilerinin ana yönünü “Müslüman istikameti” oluşturmaktadır. Orta Asya post-Sovyet ülkelerinin Müslüman ümmet alanına geri dönüşünü isteklice kabul eden Müslüman topluluğu birlikten daha çok uzaktır. İç çelişkiler, siyasi sorunlar, ideolojik ve ekonomik rekabetle can çekişen Müslüman dünyasında herhalde 21. yüzyılda da mevcut sorunların çoğu güncelliğini

koruyacaktır. Düşünülür ki, bu şartlar altında Orta Asya post-Sovyet ülkeleri sırasıyla ve aşama aşama Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmeli, tarihi çatışmaların içine çekilme çabalarından kaçınmalı ve üç önemli konudaki- milli güvenlik, ekonomik işbirliği ve kültürel bağlantılar- tutumlarını gerçekçi bir şekilde ortaya koymalıdır.

3. ENTEGRASYON VE BÖLGESEL GÜVENLİK SİSTEMİ PERSPEKTİFLERİ

Global yoğun ekonomik ve kültürel komunikasyondan yeterli uzaklıkta bulunan Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerinin birçok büyük spesifik özellikleri vardır. Bu düzeydeki entegrasyon belli ölçüde bütün Asya altkıtasının karakteristik özelliği değildir. Asya'daki entegrasyon grupları genelde uzun gelişme süresi içinde ortaya çıkıyordu- pozisyonların, yaklaşımların yakınlaşması, zamanla ufak düzeyde birleşmeye vararak. Yine de, Araştırmacıya göre, belli dikkate değer entegrasyon gelişmeleri 1994'ten beri gerçekleşmiştir. Şu anda, Orta Asya entegrasyonunun sebeplerini ve şartlarını anlamak, onu potansiyelini ve hedeflerini kesinleştirmek, başarıya ulaşmanın temel koşullarını ortaya çıkarmak daha önemlidir. Orta Asya'daki entegrasyon hareketlerini henüz faaliyette olan SSCB zamanında görmek mümkündür. SSCB

tarihinde 1990'ların başı, milli elitlerin hakim kaynakların yeniden paylaşılması konusunda merkez yönetim organları ile mücadelelerin hızlanması ile ilgilidir.

Belli ki, 1985'te başlatılan sosyo-politik değişimlerin yönü Orta Asya toplumlarının siyasi elitleri tarafından yanlış anlaşıldı. Bir yandan, etnik çatışmalara bağlı olarak oluşan istikrarsız durum onları korkutuyordu, diğer yandan ise bölgesel ve boyların elitleri arasındaki ilişkilerde dengesizlik ihtimalinin artması, çünkü, genelde, bu denge KPSS merkez organları tarafından korunuyordu. Bu şartlar altında, tabii ki, Orta Asya devletlerinin ileri gelenleri, kendi liderlerinden o sırada Rusya'nın kendisinde ve dağılmakta olan SSCB'nin batı cumhuriyetlerinde yoğun şekilde gelişen olaylardan korumalarını istemiştir. Bilindiği gibi, SSCB zamanında, 1991'de Orta Asya ve

Kazakistan cumhuriyetlerinin Cumhuriyetlerarası İstişare Kurulu'nun oluşturulmasına dair anlaşma imzalanmıştı, fakat SSCB'nin dağılması ile bu fikir hayata geçirilemedi¹¹⁹.

Orta Asya toplumlarının gelişim yönü aralarında belli farklılıklar içerse de, SSCB'yi oluşturan diğer cumhuriyetlerin yönlerinden daha çok ayrılmaktadır. Düşünülür ki, bu gelişimin doğal sürecidir, çünkü Almatı'daki Aralık olayları tecrübeleri, Novouzen ve Fergana yıkımları, sonrasında Tacikistan'daki iç savaş bütün bu olaylar SSCB'nin dağılması sırasında Orta Asya devletlerini yakalayan modernizasyon kriziyle ortaya çıkmıştı.

1991'de bağımsızlık statüsü elde eden Orta Asya devletleri, tabi ki hemen o anda siyasi, ekonomik, kültürel alanda yeni bir şekilde kendilerini gösteremediler.

1991-1993 dönemini merkezkaç eğilimlerin harekete geçme dönemi olarak tanımlanabilir. BDT kurumunun ve onun alt kurumlarının oluşturulmasına rağmen, katılımcılarının büyük çoğunluğu bağımsızlıklarının milli temellerini kuvvetlendirme ile meşgulüydü. Bu da doğaldır, çünkü oluşan ekonomik uzmanlaşma sonucu Orta Asya devletleri, uçları eski Sovyetler'in değişik bölgelerinde kalan üretim süreçlerine büyük ölçüde bağımlı kalan ülkeler oldu.

Bu arada, Moskova halen Orta Asya devletlerine ana baskı mekanizmalarını elinde tutuyordu. Oluşan sosyo-ekonomik zorlukları DT mekanizması aracılığıyla çözme girişimleri etkisiz kaldı. 1993'te Orta Asya devletlerinin başkanlarının Taşkent'teki toplantısında etkili bölgesel işbirliği meselesi keskin bir şekilde masaya yatırıldı. Büyük ihtimalle, Moskova'da, Orta Asya devlet yöneticilerinden, kendi milli çıkarlarını belirlemede bu kadar etkinlik beklemiyorlardı. Bu entegrasyon girişimleri, galiba, dış nedenlerle belirlenmişti, yani ekonomik bağların çözülmesinden doğan darbeleri yumuşatma çabalarıyla.

Bunun dışında, burada birçok eğilim birbiriyle örtüştü, bir yandan eski SSCB'nin tamamlanamamış dezintegrasyonu, diğer taraftan ise bir dizi doğal coğrafi faktörlerin baskısına karşı durabilmek için karşılıklı çekim. Bu iki eğilim, ekonomik ve

¹¹⁹ Primbetov S. **Regional'naya integratsiya tsentral'noaziatskih gosudarstv: itogi, opit, problem, perspektivi. Regional'naya integratsiya v Tsentral'noy Azii.**- Berlin.: Germanskiy fond mejdunarodnogo razvitiya, 1995. s. 121

siyasi bağımsızlığı sağlamanın ciddi ihtiyacını karşılayan bölgesel entegrasyona ulaşmada belirleyici olmuştur. Bu özellikler, Orta Asya bölgesinde entegrasyon birlikteliklerine özel benzersiz bir hal kazandırmaktadır.

Biçimsiz BDT alanında bulunan Mekez Asya devletleri için “post-Sovyet alan”ın durgunluğundan ve bağlayıcı etkisini aşmak oldukça zordu. Bu arada, bölgenin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel özellikleri, dünyada kendi konumlarını etkin bir şekilde belirlemede baskın temellerin arayışını gerektiriyordu. Aralarında sıkı bir şekilde bağlantılı iç ve dış faktörler, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan tarafından temelleri atılan entegrasyonun başlangıcının etkili baskın unsurları olmuştur. Uzmanlar arasında Orta Asya’daki entegrasyon gruplarının nitelikleri konusunda değişik fikirler vardır. Teorik yaklaşımlara bağlı olarak birçok uzmanın görüşü, Orta Asya’daki entegrasyonun 1994’ten beri belirgin başarılarla ulaştığı yönündedir. Bu yaklaşımın delilleri önemli kurumsal başarılar, birçok devletlerarası anlaşmalar, bildirimler ve mutabakatlardır.

Diğer grup uzman ise, entegrasyonun oldukça yüksek düzeyde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi gerektirdiğini düşünerek tam tersi görüşü savunmaktadır. Bütün Orta Asya devletlerinin geçirmekte olduğu dönüşüm ortamında derin entegrasyon düzeyi imkansızdır. “Fakirlerin” entegrasyonu, kural olarak, olumsuz etkiler göstererek, sonunda entegrasyon hedeflerine ulaşmayarak yeni engeller ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmacıya göre, yaklaşımın her ikisi çokyönlü devletlerarası entegrasyon sürecinin değişik yönlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Başlangıçta biz, modern uluslararası ilişkiler sisteminde genel eğilimin, süreçlerin bölgesel çapta gerçekleşmesi yönünde olduğundan yola çıkıyorduk, bir yandan daha büyük çapta küreselleşme, diğer yandan uluslararası hayatın bölgeselleştirilmesi. Devletlerarası entegrasyon haklı bir şekilde entegre olan ülkelerin daha yüksek düzeyde sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimini öngörmektedir. Ekonomik ve sosyal hayatın kanunları objektif bir şekilde değişik ülkelerin daha çok karşılıklı bağımlılığına ve karşılıklı birbirini tamamlamaya götürmektedir. Buradaki entegrasyon süreçleri gizlice yürümektedir. Fakat buna bağlı olarak, bu eğilimin kurumsallaştırılmasının, ona düzenli aşamalı özellik kazandırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir ki, Araştırmacıya göre bu daha

kaliteli entegrasyonel değişikliklere götürebilir. Meselenin bu yönü, devletlerarası entegrasyon meselelerinin derin kurumsal işlenmesini öngörmektedir.

Bu şekilde, devletlerarası entegrasyon hedefe ulaşmada kararlılık ve belirli ölçüde planlanabilirlik öngörmektedir. Birinci yaklaşımın taraftarlarının iddiaları bu bakış açısından entegrasyon grubunun formal (kurumsal) niteliklerine dayanmaktadır. Bu durum Araştırmacıya göre, entegrasyon sürecinin aynı şekilde önemli bir yönüdür. “Üçlü”nün, Orta Asya’da 1994’te entegrasyon grubunun oluşturulmasının siyasi bildirisi, birlik faaliyetlerinin hukuki çerçevesini belirlemiş oldu. Fakat, Orta Asya Birliği (OAB)’nin faaliyetinin pratikteki tecrübeleri imzalanan anlaşmaların çoğunu gerçekleştirmenin zorluğunu gösterdi. Başlangıçta (bu OAB’nin kurumsallaşmış modelinden bellidir), Orta Asya devletleri bu tarz grupların dünyadaki başarılı örneklerini, öncelikle AB’yi, bölgede oluşan koşullara uygulamaya çalıştılar. Onun için, Orta Asya çerçevesinde bir dizi anlaşmaların etkisiz oluşu doğal karşılanmalıdır. Bölgede, Sovyetler Birliği’nin tamamlanamamış dezentegrasyon süreçleri ve buna cevap olarak birçok katılımcı tarafından (özellikle Kazakistan tarafından) ortaya atılan yeniden entegrasyon eğilimleri birbirine karışmış oldu. Entegrasyon kurumuna addedilen yüksek çıta, bir dizi sorunu çözmede belli ölçüde “federalizasyon” öngörüyordu, ki bu, nispeten kısa bir süre önce elde edilen bağımsızlık koşulunda, entegrasyonun bazı katılımcıları için kabul edilemez şart oldu. Belli ki, entegrasyon şeklinin kesinleştirilmesi meselesi er ya da geç OAB devletlerinin önüne çıkacaktı.

Temmuz 1998’de Orta Asya enegrasyonun üye devletleri birliği Orta Asya ekonomik birliği (OAEB) olarak değiştirdiler, bu durum grubun üyelerinin entegrasyon potansiyelininin geçerli yansıması oldu. Bu bağlamda, Batı Avrupa entegrasyon grubu Avrupa Ekonomik Topluluğundan (AET) gelişerek 1992’deki Avrupa Birliği’ni (AB) oluşturma anlaşmalarına ve entegrasyon sürecinin hızlandırılması hakkındaki Maastrih anlaşmalarına doğru gitmeleri ilginçtir. Orta Asya’da ise daha derin entegrasyon öngören OAB’den, Araştırmacıya göre entegrasyon sürecinde ancak bir aşama olması gereken OAEB’e

Doğru belirgin bir “kurumsal gerileme” gözlemleniyordu. 1994-1996 yılları arasını, OAB’nin değişik organlarının oluşturulduğu ve şekillendiği kurumsallaşma aşaması olarak tanımlayabiliriz. 1996-1998 yılları arasında imzalanan belgeleri birçoğu

etkisiz kalınca Orta Asya “troykası” çerçevesinde belirgin soğuma ortaya çıktı. 1998’den başlayarak, entegrasyon grubunun üyeleri (Tacikistan’ın katılmasıyla) genişlemiş mevcutla kurumsal şekle oluşan duruma uygun içerik vermeye çalıştılar.

Yine de, daha önce bahsedildiği gibi, Orta Asya entegrasyonunun üye ülkelerinde mevcut olan hızlandırılmış kurumsal dönüşüm ve sosyo-ekonomik ve en önemlisi siyasi koşulların eşzamanlı süreçleri oldukça doğal karşılanmalıdır. Buna bağlı olarak, bölgedeki entegrasyon düzeyi konusundaki yukarda bahsedilen tutumlar büyük ölçüde haklı nedenlere dayandıkları düşünülebilir, ama yine de şu anda biz bu çokyönlü sürecin ancak bazı aşamalarından söz edebiliriz. Ekonomik ortaklık ve işbirliği etkili entegrasyonun yerini gerçekten almasa bile, entegrasyon eğilimlerinde başlangıç aşamaları olarak gözükmektedir bize.

Bölge devletlerinin askeri ve siyasi alanda entegrasyonunda belirgin ilerleme gözlemlenmektedir. Bölgesel güvenlik alanındaki entegrasyon, bölgede oluşan jeopolitik koşullar altında gelecek vadeden akımlardan biri olduğu düşünülmektedir. OAEB, birliğin ekonomik özelliğini vurgulasa bile, uluslararası ilişkilerin değişik alanlarında işbirliğini öngörmektedir. Orta Asya entegrasyonu katılımcılarının daha en önemli meselelerden biri olan entegrasyonun nihai meyvesi (hedefi), karşılıklı kabul edilebilir yollar ve şekiller konusunda karara varması gerekiyor. Bu bağlamda entegrasyonun itici güçleri meselesi çok önemlidir.

Bir çok uzman, Kazakistan’ın, Orta Asya’daki enegrasyon’un “lokomotifi” olduğunu düşünmektedir. Bir ölçüde bu doğrudur. Post-Sovyet alanda Kazakistan liderinin Avrasya Birliği (AAB) kurulması düşüncesi kabul edilmeyince ülke Orta Asya komşularına yönelmeye çalıştı. Kazakistan, tartışmasız, Orta Asya entegrasyonunun aktif savunularındandır. BDT’nin değişik kurumlarının başarısız faaliyet tecrübelerini Kazakistan, Orta Asya bölgesinde etkili uluslararası işbirliği çeşitleriyle telafi etmeye çalışıyordu. Siyasi açıdan Orta asya entegrasyonu şüphesiz Astana için uluslararası ağırlık ve nüfuzu güçlendirme araçlarından biridir. İşbirliğin değişik mekanizmalarını kullanarak Kazakistan, BDT, Avrasya Ekonomik Birliği (AAEB), OAB, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İKÖ ve diğerleri gibi değişik entegrasyon gruplarına katılarak, ilan edilen çokyönlü dış politika çerçevesinde ülkenin güvenliği için çok gerekli olan

bağlantıları çeşitlendirmeye ve genişletmeye çalışmaktadır. Orta Asya alanında Astana ülkenin ağırlığına ve nüfuzuna uygun durum oluşturmaya çalışmıştır.

Bununla birlikte, B/OAEB'nin kurulmasının en başından beri entegrasyon süreçleri ile birlikte bölgenin siyasi atmosferi katılımcıları arasında gizlice geçen rekabetle tanımlanmaktaydı.

Merkezkaç alanların oluşumu bölgesel gruplar bağlamında objektif eğilimlerin işareti olarak görülmektedir. Astana ve Taşkent'in çıkarları birçok konuda örtüşmeyebilir. Entegrasyon sürecinin başlangıç aşamalarındaki bu geri gidişler olağandır. Yarışın sağlıklı rekabet çerçevesine kanalize edilmesi bu durumdan normal çıkış yolu olarak görülmektedir. Bu ise, entegrasyonun daha küçük katılımcıları için belirli manevra alanı vermektedir.

Araştırmacıya göre, Kazakistan'ın ve Özbekistan'ın birçok jeoekonomik ve jeopolitik özellikleri sistemin dengesini bozarak bölgesel terazinin bir kefesinin kesin olarak bir yana aşağı çekilmesine izin vermiyor. Mesele ancak bir ya da diğer tarafın taktik kazanımları ile ilgili olabilir, fakat stratejik olarak, yukarıda bahsedilen jeopolitik ve jeoekonomik özelliklerden yola çıkarsak, birçok büyük belli başlı ortak sorunlar konusunda koordinasyon gereklidir.

Astana'nın önemli miktarda hammadde kaynakları, geniş nakliye/ulaşım imkanları, mevcut iç siyasi rejim bağlamında daha olumlu dış siyasi imajı vardır. Bunun dışında, Kazakistan'ın Tacikistan ve Afganistan'daki çatışma noktaları ile ortak sınırı yoktur. İç sınırların "şeffaflığı" koşullarında bu faktör oldukça zayıflamış olsa bile yine de etkilidir. Fakat Astana, ayrı ayrı entegrasyon girişimlerine konsantre olmayarak şu anda taktik olarak bölgedeki pozisyonunu önemli ölçüde zayıflatmıştır. OAB'deki mevcut pozisyonunu güçlendirmede Kazakistan'ı engelleyen üç temel meseleden bahsedebiliriz:

-birincisi, Orta Asya devletleri için Kazakistan büyük ölçüde tarım ürünleri tedarikçisi olarak kalmaktadır, fakat siyasi nüfuz ise herşeyden önce büyük sermaye ve modern teknolojiye dayanmaktadır;

-ikincisi, Astana'nın Orta Asya bölgesindeki işlere tamamen yoğunlaşmasını kaynakların dağılımı ve bunun sonucu olarak başka uluslararası birliklerde de sorumluluklarını yerine getirme gerekliliği;

-üçüncüsü, ülkenin jeopolitik konumu Rusya ve Orta Asya arasında bir çeşit kapı rolü oynamasına izin verebilir, fakat bölgenin ulaşım sisteminin genişlemesi ile birlikte Kazakistan daha az kullanışlı olmaktadır (Çin'den Kırgızistan üzerinden Özbekistan'a Kazakistan dışından geçen demir yolu yapımı anlaşması buna bir örnektir).

Taşkent, gelişiminin bağımsızlık yolunun başından beri çeşitli entegrasyon projelerine ve tekliflerine, ülkenin ekonomik çıkarlarına uygunluğunu inceden analiz ederek, dikkatle yaklaşmıştır. Orta Asya entegrasyon birliğinin kurulmasından itibaren Taşkent OAB'nin Özbekistan için ekonomik gereklilik olduğunu defalarca ifade etmiştir.

Şu anda bölgesel işlerde Taşkent'in rolü gittikçe daha etkili olmaktadır. Bu durum birkaç nedenden dolayıdır:

-birincisi, jeopolitik merkez haline gelen Özbekistan'ın coğrafi konumu;

-ikincisi, ülkenin nispeten bağımsız hammadde ve enerji temelleri vardır, ayrıca büyük insan kaynakları ve nispeten geniş tüketici pazarı;

-üçüncüsü, Orta Asya'nın diğer 4 devletleri ile ortak sınırların olması. Askeri ve siyasi anlamda Özbekistan'ın toprakları Orta Asya'nın stratejik öneme sahip parçasıdır, onun "kalbi"dir;

-dördüncüsü, tarihi Maveraunnehir bölgesi genel olarak entegrasyon merkezlerinin bulunma noktası mahiyetindedir.

Brzezinski'ye göre "Özbekistan potansiyel bölge lider adayıdır".

Ülkenin, diğer Orta Asya devletleri gibi denize çıkışı yoktur, fakat çevresinde aynı şekilde dünya ulaşım komunikasyonuna serbest çıkışları olmayan ülkeler vardır. Kısıtlı toprak ve su kaynakları, aşırı yoğun Fergana vadisinin demografik baskısı,

tarımla uğraşan nüfusun fazlalığı öncelikle iç meselelerde yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Bunun dışında, ülkenin iç istikrarı sürekli ülkenin bir kısım aşırı dini yorumları bulunan kesim tarafından sürekli tehditlere maruz kalmaktadır. Özbekistan'ın laik yönetici elitlerinin temel stratejisi, radikal dini eksenini siyasi alana çıkmasını engellemekle ilgilidir. Diğer deyişle, temel iç siyasi rekabet çizgisi, radikal muhalefet ve laik taraftarları (yöneten elit) arasında geçecektir, bu durum büyük ölçüde bölgesel entegrasyonun diğer katılımcıları için söz konusu modelin çekiciliğini kısıtlayacaktır.

Taşkent, ülkenin uygun dış siyasi imajını oluşturmaya çalışmaktadır. İstikrar, işgücü kaynaklarının ve üretim temellerinin olması Özbekistan'ı, Japonya, Çin, Güney Kore gibi Asya-Pasifik ekonomik işbirliğinin önde gelen üyelerinin en önemli bölgesel partnerlerinden biri olabilecek potansiyeldedir.

Özbekistan'ın bölgesel lider olma yolundaki handikapları aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür:

1. Özbekistan'da demokrasi kurumunun geliştirilememesi;
2. Din eksenli aşırı grupların Özbekistan'da varlık göstermesi, Tacikistan ve Afganistan'la olan sınır komşuluğundan da kaynaklanan aşırı grupların ilgili ülkelerde mevzilenip Özbekistan'da çeşitli eylem çalışmalarında bulunmaları
3. Ekonomi'de kalkınmaya dayalı uygun ekonomi-politiğin oluşturamaması, jeo-ekonomik bir zaaf meydana getirmiştir.

4. ORTA ASYA'DA GÜVENLİK SORUNSALI: YAKLAŞIMLAR EVRİMİ

4.1. Bölgesel Güvenlik - Jeo-Stratejik İstikrarın Temeli

Birçok entegrasyon birliğinin yapılaşmasındaki en temel olmasa bile başlıca önem arz eden konulardan biri de bölgesel güvenlik sorunsalıdır.

Entegrasyon meselesinde yaklaşımların sistematiği bölgedeki jeo-politik yapılaşmanın doğru tasavvur edilip anlamlandırılmasından geçmektedir. Devletler arası

entegrasyon süreçlerinde işte bu jeo-politik faktörler kimi zaman uyum için ön ayak olurken kimi zaman da engelleyici karakter taşıyabilmektedir¹²⁰.

Jeopolitik kavramının şu tanımını da kabul etmemiz mümkündür: “modern anlamda *jeopolitik*, tabii-coğrafik yaklaşımlara dayanan, devletin politik doktrini. *Jeopolitik güvenlik* ise, dünya veyahut bölgesel stratejinin eşanlamlısı olmayıp, bir kavramsal, bakış açısı, metodolojik butlarda dolaşarak politik öngörü ve analizin en önemli faktörü haline gelmektedir”¹²¹. Belirtmemiz gerekir ki, burada artık güvenlik kavramı ulus-devlet sınırlarının dışına taşığından dolayı, kavramın jeo-politik izdüşümüne özellikle dikkat vurgulanmaktadır. Şüphesiz, günümüz uluslar arası ilişkiler sisteminde ulusal güvenlik kavramının önceliği hala önemini koruyarak gelmektedir. Bununla beraber, küreselleşme ve uluslar arası ilişki sürecinde, ulusal güvenlik meselesi bölgesel veya bölgesel üstü güvenlik kavramlarıyla örtüşmektedir.

Her ne kadar teorik olarak “ulusal, bölgesel ve uluslar arası güvenlik” tanımları birbirinden yalınlaştırılmış ise de, pratikte bu kavramlar komplike bir şekilde iç içe geçmiş durumda ve bir birini tanımlamaktadır. Modern dünyada ulusun dış güvenlik sorunsalını çözmesi ancak bölgesel işbirliği kesitinde aramak mümkündür.

Bunların yanı sıra, eklemek gerekir ki, kavramsal planda güvenlik meselesini, her toplumun ben-idrakini¹²² oluşturan değerler olarak kabul edilmelidir. Öte yandan

¹²⁰ Coğrafik faktörlere dayanma olgusu eskiden de kullanılan bir yaklaşımdı, yalnız ağırlıklı olarak yaklaşım askeri ve siyasi güvenlik konularının ve milli gücün kuvvetlendirilmesinde kullanıldı. Bu tür fikirler klasik jeo-politik konularının gelişim safhalarına ait karakteristik özelliklerdir ve R.Kjellen, F.Ratzel, N.Spykman, H.Mackinder, A. Mahan, K.Haushofer gibi isimlerle bağlantılıdır. Bu yazarların özellikleri ise dünya hakimiyeti formülünün arayışı ile ilgili objelerin global analizidir ki, onların tasarımı da düğümü teşkil eder. Mesela, Mohan deniz ulaşımına çok önem verirdi. Onun için dünya üzerinde hâkimiyet formülü ancak deniz ticari ulaşımının kontrolünden geçerdi.

Alman Jeo-politikacı F.Nauman ise demiryolu ulaşım ağının önemini vurguluyordu. Öte yandan, jeo-politik kuramcılardan olan Mackinder’in sıkça anılan ve “heartland” olarak adlandırdığı -Avrasyanın merkezi- şu anki Orta Asya bölgesini de ihtiva eden hâkimiyet formülü herkesçe bilinmektedir. Jeo-politikacıların İkinci Dünya Savaşı öncesi varsayımlarında oldukça fazla yer alan ve şimdiki disiplinin popülaritesini geniş ölçüde arttıran mistik bileşenler bulunmakta idi, fakat günümüzün birçok bilim adamlarınca bunlar bilimsel alanda kayda değer bir biçimde analiz zeminini taşımadığını vurgulamaktadırlar. Onlara göre, genelde bu durumlar uluslararası ilişkiler analistlerinin imkânlarını sınırlamaktaydılar ve analiz için gerekli jeo-politik ölçüleri kullanmalarına izin vermiyordu. Hatta Sovyetler döneminde söz konusu bileşenler geniş kabul görmüyordu. Klasik Jeo-politiğin teorik konularının büyük bir kısmı şimdilerde akademik araştırmaların konusu haline gelecekmiş gibi gözüküyor.

¹²¹ “**Bezopastnost’ Sotsiuma (Slovar Spravochnik)**”, Progrs Yayınevi, 1997, s.14.

¹²² Bu kavramla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: A.Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre yayınları, 2003.

her politikanın verimliliğini de bireyin, toplumun ve devletin güvenliğini sağlayan şartlar prizmasından değerlendirilmelidir¹²³. Güvenlik kavramı da, bütünlük, göreceli kendine yeterlik ve tutarlılık çerçevesinde olan sosyal sistemin olmazsa olmaz unsurlarındandır¹²⁴.

Böylece, denilebilir ki, güvenlik, bir belli tanımlanmış yapının (*structure*) sistematik karakteridir. Bu bakış açısıyla da *Orta Asya Ekonomik Birliği(OAEB)* örgütü, entegrasyon üyelerin güvenliğini artırma gayesini güden jeo-ekonomik ve jeo-politik bir sistemdir. Burada, güvenlik unsurlarının ulusal düzeyden ulusalüstü yapıya devredilmesi söz konusudur. Bu da haliyle sistem içi üye-devletleri arasındaki bağları sıklaştırmaktadır.

Böylece, güvenlik kavramını, bir yapının sistemik unsuru olarak tanımlamamız mümkündür. Bu manada, Orta Asya Ekonomik Birliği örgütü bir jeo-ekonomik ve jeo-politik yapı olarak tanımlayabiliriz ve entegrasyon üyelerinin siyasi ve ekonomik güvenlik unsurlarını güçlendirme kaygısı taşıdıklarını belirtmemiz mümkündür. Bu şekilde, denilebilir ki güvenlik sorunsalının ulusal seviyeden entegrasyon seviyesine “dağılımı” söz konusudur. Bu da haliyle, sistem içi devletlerin birbirine olan bağımlılığını arttırmaktadır. İlgili sürecin derinlik kazanmasıyla, sistemik bir yapı olarak algıladığımız bölgesel entegrasyon olgusu, söz konusu yapının iç ve dış güvenlik sorunsallarına olumlu katkıda bulunacağını açıkça söyleyebiliriz. Rus siyaset bilimcisi A.S. Panarin’e göre, “bölgesel cemiyet kanunu var ki, buna göre aynı coğrafik bölgede yaşayan uluslar iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi, ekonomik işbirliği, üçüncü ülkelerle ilişkileri ve günümüz küresel sorunlara bakış açıları itibariyle ortak ilgi alanları söz konusudur”¹²⁵.

Öte yandan, askeri-siyasi temel üzerine bina edilen ASEAN bölgesel örgütü uluslar arası arenada da belirgin bir ağırlığa kavuşmuştur. 1994 yılında söz konusu örgüt bünyesinde kurulan ASEAN Bölgesel Güvenlik Forumu’nda 12 devlet ve

¹²³ Makeev, A. “**Politika i Bezopastnost: Vzaimosvyaz i Sootnoshenie**”, Vestnik MGU Dergisi, Seri 18, Sotsiologiya i Politologiya, No:1, Moskova, 1998, s. 132.

¹²⁴ Molchanovski, V.F. **Bezopastnost’ kak Attribut Sotsial’noy Sistemy // Sotsialno-politicheskie Aspekty Gosudarstvennoy Bezopastnosti v Sovremennyh Usloviyah**. Granitsy Yayınevi, Moskova, 1994, s.105.

¹²⁵ Panarin, A. **Filosofiya Politiki**, Novaya Şkola Yayınevi, Moskova, 1996, s. 111.

birlikleri barındırmaktadır. Bunların içinde, ABD, Rusya Federasyonu, Japonya, Kanada, Çin, Hindistan, AB v.s. saymamız mümkündür.

Entegrasyon süreçlerinin ön ayaklarının biri de şüphesiz güvenlik sorunsalıdır. Diğer entegrasyon tandansların (her şeyden evvel jeo-stratejik) yanı sıra entegrasyonların temellerinde güvenlik örgütlenmeler gelmektedir. Bununla ilgili olarak, Barry Buzan'ın "güvenlik grubu" kavramı önem kazanmaktadır. Güvenlik grubu olarak, coğrafik olarak bir birine yakın olan ve ulusal güvenlik sorunsalları ortak olan devletleri kastetmektedir ki, bu da haliyle ilgili entegrasyon bloğunu diğer bloklardan ayırmak için önemli bir unsur haline gelmektedir¹²⁶. Buzan'a göre güvenlik grubunu tanımlamak açısından aşağıdaki dört temel faktöre dikkat çekmektedir.

Birincisi, devletlerin coğrafi sahanlık açısından yakınlığı; ikincisi, güvenlik çerçevesinde devletlerin birbirine olan bağımlılıkları; devletler arasında güce dayalı ilişkilerin mevcudiyeti ve ulusal çıkar çatışmaları; dördüncü faktör ise devletler arasında vuku bulan güçlü komşuluk ilişkilerin, korunma, destek, şüphe ve korku dürtülerinin de varlığıdır¹²⁷. Genel olarak bu durumla hemfikir olabiliriz, çünkü dünyadaki tecrübeler gösteriyor ki, toprak açısından çok geniş çapta kurulan güvenlik yapıları etkin değildir¹²⁸. Düşünülür ki, öncelikle Avrupa devletlerinin ekonomik, askeri-siyasi entegrasyonunun çeşitli süreçlerinin eşzamanlı olması bir bağlamda istikrar ve güvenlik kaynaklarının artışı oluşturmaktadır. Avrupa'da birçok birliklerin üstüste kurulması-herşeyden önce Kuzey Atlantik ittifakı ile Batı Avrupa Birliği(BAB)- işbirliği içinde etkili tepki önlemleri almaya izin veriyor. Aslında AGİT ve AB siyasi-ekonomik yapılar olarak, BAB ve NATO'nun askeri-siyasi mekanizmalarına dayanmaktadırlar. Görünüşe

¹²⁶ **Etnicheskie i Regional'nye Konflikty v Evrazii**, Kitap 1, "Tsentral'naya Aziya i Kavkaz", Redaksiyon: A.Malashenko, B.Koppiters, D.Trenina, Ves Mir Yayınevi, Moskova, 1997, s. 10.

¹²⁷ **A.g.e.**, s.10-11.

¹²⁸ Örneğin, eski Sovyet ülkelerinin otomatik olarak AGİT faaliyet alanına girmesi veya NATO programlarına katılması, Avrasya'nın bu geniş coğrafyasında etkili güvenlik yapısının oluşmasına yol açmamış, çünkü bu teşkilatın üyelerinin çıkarları tek kutuplu olmasa da büyük ölçüde değişik karakterdedir. Sovyet sonrası alanda, sadece Orta Asya ve Kafkaslarda değil, Trans-Dnestr(coğrafi olarak Doğu Avrupa)'daki büyük çatışmalar, bu çatışmaları yönetmede bu tür yapıların tesirinin düşük olduğunu göstermiştir. Yugoslavya'daki savaş, tam tersine, AGİT Avrupa üyelerinin bu çatışmanın çözülmesinde siyasi, askeri ve ekonomik anlamda büyük ilgisini göstermiştir. Burada, en güçlü askeri karşı koyma (NATO), ekonomik ve diplomatik nüfuz (AB, AGİT) mekanizmaları devreye sokulmuştur. Bu öncelikle, AGİT'nin faaliyet alanının sınırlılığını göstermektedir. Avrupa ülkelerinin çıkarları, onların güçlü askeri ve ekonomik mekanizmalarını harekete geçiren faktör olmaktadır.

göre, uluslararası ilişkiler sisteminin bölgesel olması karşısında, ileride bu işbirliğinin derinleştirilmesi eğilimleri artacaktır.

Sadece AGİT gibi bir yapı önemli derecede işlevsellik gösterememiş değildir, Sovyet sonrası topraklarda da çeşitli mekanizmalar daha etkin olamamıştır. 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te BDT üye ülkeleri tarafından imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın ayrıntılı işlenmiş gerçekleştirme mekanizması yoktur. BDT'nin iki çatışan ülkesinin-Azerbaycan ile Ermenistan-bu belgeyi imzalamaları anlamsızdır, çünkü anlaşmaya göre, belgeyi imzalayan ülkeler saldırıya maruz kalan devlete yardıma gitmek zorundadır.

Bundan dolayı, Orta Asya ülkelerinin, coğrafi olarak önemli ölçüde uzaklıkta bulunan çeşitli güvenlik yapılarına girmesi, bölgesel istikrarın etkili dayanağı olamayacaktır. Bunun ötesinde, AGİT'in asıl fonksiyonlarının Orta Asya'da insan haklarını koruma faaliyetlerine yönlendirme eğilimlerini müşahade etmek mümkün. Orta Asya devletlerinde AGİT insan haklarını koruma temsilciliklerinin açılması; NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve Moskova'nın endişelerinin bundan dolayı artması ile kesişerek, zamanla bölge devletleri ile söz konusu teşkilat arasındaki ilişkilere mesafe girmesine götürebilir. Bu durum, Taşkent'in daha önceleri (1995'te) BM çatısı altında bölgesel güvenlik forumu oluşturma girişimlerini gerektirmiştir. Kazakistan'ın makro bölgesel ölçekte Asya'da işbirliği ve güven tedbirleri Kurulu'nu toplama girişimleri de AGİT'in tecrübesini doğu ülkelerinde uygulanabilir hale getirme gayesi gütmekteydi. Belirtmek gerekir ki, bazı Asya devletler topluluğu bölgesel güvenlik yapıları oluşturmada aslında birçok başarı göstermiştir. Belirgin örneği ise, iki kutuplu devir sonrası, güvenlik konularında ASEAN'nın alt sistemi ASEAN BÖLGESEL FORUMunun (ABF) ortaya çıkmasıdır¹²⁹. Ekonomik, askeri-siyasi, kültürel alanlardaki ilişkilerin sistematik olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi Malezya Başbakanı M.Muhammed'e, ileride ASEAN'nun önde gelen üye devletlerine ek olarak Japonya, ÇHC ve Güney Kore gibi ülkelerle Doğu Asya Ekonomik

¹²⁹ Başlangıçta ortaklık üyeleri kurumsal yaklaşımı olan ve insan haklarına vurgu yapan Helsinki modelini reddettiler. Yine de, topluluğun üyeleri arasında olduğu gibi, bölgenin diğer katılımcıları arasında da derin ayrılıkların sürmesine rağmen, Forum aslında Güneydoğu Asya'da ve bütün olarak ATR'nin güvenliğini etkileyen temel kurum olmuştur. ASEAN'nun entegrasyon tecrübesi, topluluk üyelerinin etkili alt bölgesel alt sistemlerini oluşturma yolunda adım adım ilerlediklerini ve kayda değer başarıya ulaştıklarını göstermektedir.

topluluğunun oluşturulabilir olduğunu ifade etme imkanı vermiştir. Böylece, şekillenen blok, dünyanın en büyük entegrasyonel merkezi olabilir ve Avrupa’da ve Kuzey Amerika’daki topluluklarla rekabet edebilir.

ASEAN ülkelerinde ve Orta Asya bölgesindeki ülkelerdeki çatışma düzeyini kıyaslırsak, objektif olarak Orta Asya ülkelerinin güvenlik konusunda etkili bölgesel yapı oluşturma şansı daha fazladır. Burada tercihli görüş, ekonomik çeşitlilik ve entegrasyon ile bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulması sürecinin eşzamanlı hale getirilmesi olabilir. İlginçtir ki, 90’ların başında ASEAN üye devletlerinin birçoğu, bölgesel güvenlik tehditlerini, uluslararası ilişkilerin iki kutuplu yapısının dağılmasına, süperdevlet düzenlemesinin ani azalışına ve istikrarlı dengenin kaybına bağlıyorlardı.

Bu durum Sovyet sonrası topraklarda da güncelliğini korumaktadır. Bu konumda, altbölgesel ve bölgesel düzeyde, bölge devletlerinin ‘soğuk savaş’ döneminde dondurulan jeostratejik ve jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirme denemeleri, yeni çıkışların oluşmasına neden olmuştur. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbaev’ın ifadeleri bu eğilimi yansıtmaktadır: “Uluslararası ilişkileri düzenleme aracı olarak süperdevletçilik yerini istikrarı destekleme kurumlarının çeşitlenmesine bırakmıştır. Bu da, bir kez daha, bölgesel sistemlerinin rolünün önemli ölçüde arttığını ispatlamaktadır.”

Orta Asya kıta ülkeleri için, Araştırmacıya göre, güvenliğin sağlanması, sınırötesi düzeyde gerçekleştirilebilir, bu da pratikte, devletler arası ilişkilerde geleneksel jeopolitik kanunlarından feragat etmeyi ve dar şekilde anlaşılan milli çıkarlara yaklaşımı gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Herşeyden önce bu etnik ilişkilerin potansiyel çatışmacı alanıyla ilgilidir. Düşünülür ki, bölge ülkelerinin entegrasyonu sırasında önemli mesele, hem etnik içi hemde etnikler arası ilişkilerin uyumlu hale getirilmesi olacaktır.

4.2. Güvenliğin Etnik Parametreleri

Modern jeopolitiğin etnik faktörleri, etnisiteler arası ve bölgesel çatışma sayısının artmasına beklenen etki etmektedir¹³⁰. Özbekistan Devlet Başkanı Karimov'un "Çokulusluluk, sadece birçok devletin değil aynı şekilde bütün bölgelerin de iç siyasi istikrarını ve milli güvenliğini yıkan temel faktör durumuna gelmiştir," ifadesi, Sovyet sonrası alandaki çoğu devletin endişelerini tercüme niteliğindedir.

Bilindiği gibi, insanlığın tarihi geçmişi, büyük ölçüde toprak için savaş ve çatışmalar örnekleriyle doludur. Sınır bölgelerine büyük hareketlilik özgüydü. Önceki asırlarda iskan edilecek toprak parçası her zaman bulunurdu, ülke sınırları büyük ölçüde hareketliydi ve sınırların sabitlenmesi genelde nüfuz alanı düzeyinde veya tabii coğrafi çizgilerde - Çin sınırlarının Çin Seddi boyunca olması gibi, ya da Roma sınırlarının Tuna ve Alplerden geçen savunma hatları şeklindeydi

Roma imparatorluğu devri ve Roma hukukunun yayılmasından beri 'toprak' ve 'sınır' kavramlarının hukuki açıklamalarından da söz etmek mümkündür. İnsanlık tarihinde ilk kez Roma, devlet ve ülke toprağı kavramları arasında net çizgi çekmiştir.

Asya devletlerinden, ülke toprağı konusunda benzer anlayış öncelikle Çin'e özgüydü, fakat Roma hukukunda olduğu gibi net değildi¹³¹.

Araştırmacıya göre 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren, sınır ve toprak rejimi sorunlarında, Roma hukuk geleneklerine dönüş çabalarından söz etmek mümkün. Büyük ihtimalle, bu durum, dünya topraklarının paylaşımı, Dünya okyanusunda büyük ve orta kara parçalarının çoğunluğunun keşfi, Dünya anakara parçasının, sahip olmaya değilse bile nüfuz alanlarına bölünmesi ile ilgiliydi.

¹³⁰ Bu arada, uluslararası güvenliğin modern tehditleri ve meydan okumalarının büyük bir kısmı, çözülmesi için yeni ve daha da önemlisi askeri olmayan yaklaşımlar gerektirmektedir. Bu sadece ekonomik meselelerin ve ilerleyen çevre sorunlarının çözümünde değil, aynı zamanda; kendi kendini yönetme ve ayrı bir kimlik altında gruplanma ile devletin bütünlüğünü koruma çabaları arasındaki, ayrılıkçılığın artması ile sınırların bölünmezliği arasındaki, alt ulusal grupların ve bölgelerin egemenlik çabaları ile onun bir parçası oldukları milli devletin egemenliği arasındaki tezatların hukuki yollardan çözümünün ortak arayışları ile ilişkilidir. Bu bağlamda, "savaş, çözebileceğinden daha çok sorun çıkarmaktadır. NATO'nun Kosova'daki tartışmalı zaferi çözebileceğinden çok daha fazla sorun çıkarmaktadır" yorumuyla hemfikir olmamak mümkün değil.

¹³¹ Eski Dünya tarihi için, modern zamana kadar toprak üzerinde özerkliğin kesin tanımı özgü değildi. Tartışmaların çoğunluğu hanedanlık hakları üzerinden veya defacto olarak çözülmekteydi. Avrupa devletlerinin sömürgelerinde sınır çizgileri daha çok paralel ve meridyenlere göre çekilmesine karşılık, Avrupa'nın kendisinde ülke sınırları, kıtada devamlı süren çatışmalar yüzünden hareketliydi.

Jeopolitik gibi bir bilimin kurumsallaşması, aslında, devlet toprağının yerleşiminin öneminin yansımaları olmuştur. Baburin'in belirttiği gibi: "toprak sorunlarının, toplumsal gelişim sorunları ve devlet iktidarının gerçekleştirilmesi meseleleri ile birleşmesi, jeopolitik biliminin doğmasına yol açmıştır."¹³²

Böylece, dünya topraklarının paylaşımının bitimiyle, milli toprak anlayışında bir yeniden değerlendirme gerçekleşmektedir. Görünüşe göre, kamuoyu bilincinde oluşan bu tarz anlayışın kendisi, jeopolitiğin kurucu babaları F.Ratzel, H.Mackinder, N.Spikeman ve diğerlerini, ileride devlet toprağını kutsallaştırmaya (kısmen de mistik hale getirmeye) kadar götürmüştür. Jeopolitiğe göre devletin temeli, alandır. Bu alanın hukuken açıdan değerlendirilmesi, ona hukuki statü verilmesi, devlet organizmasının doğru işlediğini tanımlar. Toprağın devletten ayrılması ise, devletin, üzerinden atması gerektiği bir hastalık olarak addedilmektedir.

Günümüzde jeopolitiğe, daha rasyonel bir yaklaşım getirme çabalarına rağmen, birçok dünya devletinin faaliyetlerinde, ülke toprakları gibi bir "kutsal" kavram söz konusu olunca, bilimsel tahlile gelmeyen bir şey vardır. Toprak sorunları ve çatışmaları sadece sömürge ülkeleri için değil, aynı zamanda sömürgeciler için de geçerlidir. Pozdnyakov'a göre "Sınır sorununun kendisi, temelinde uluslararası çatışma içeriyor, çünkü o, sınır ile aynı şekilde, milletler arasındaki tartışmalarda; onlar arasındaki, üzerinde yaşadıkları topraklar yüzünden olan, çatışma ve savaşlardan doğmaktadır. Sınır, her zaman için, ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin ifadesidir."¹³³

Bu bağlamda, bu tür çatışma ve tartışmaların derin tanımlayıcıları ve dayanakları hakkındaki sorular temelsiz değildir. Büyük ihtimalle, devletlerarası hukuk ve hukuki ayrılıkları bir tarafa koyarsak, sorunun temelini etnik bilinçte olduğu ve bunun, siyasi ortamı etkilediği ortaya çıkar. Etnisitenin tabiatı, bu olguyla ilgilenen birçok aradisciplinler (etnoloji, etnopsikoloji, jeopsikoloji) olmasına rağmen, sonuna kadar araştırılmış değildir.

20.yy'da toprak sorunlarının tırmanması, herşeyden önce, dünyadaki sınırların, Roma hukuk geleneklerine dayandırılan Avrupa prensiplerine göre düzenlenmesi ve

¹³² Baburin, s. 32.

¹³³ Pozdnyakov, E. **Sistema, Struktura I Process Razvitiya Sovremennyh Mezdunarodnyh Otnoshenii**. MO yayınları, Moskova, 1984. s. 34.

sınırlandırılmasına bağlıdır. Abdulatipov'un bu konudaki: “Kamuoyu, etnik çatışmaların kaçınılmazlığını kabullenmiş durumda. Milli ideolojilerin fikir ve unsurları o kadar kolay ulaşılabilir ve sıradan olmuş ki, bütün toprak talepleri ona dayandırılmaya çalışılıyor. Her türlü çıkarlara etnik bir renk vermeye çalışıyorlar.”

Kabul etmek gerekir ki, modern devletlerin birçoğunun temelini, etnik içerik konmuştur (modern siyasi isimlerin çoğu etnik karakter taşımaktadır, yani siyasi anlamda etnonim devlete isim vermektedir). Ve bunun ta kendisi, devlete, ülke sınırları dışında yaşayan etnik akrabalar ile “ilgilenme” imkanı vermektedir.

20.yy'ın bir diğer önemli olgusu, etnik milliyetçiliğin patlamasıdır. Bu durum, direk olarak, ulusun kendi kendini tanımlamasının, etnik bilincin ve sanayi çağının getirdiği mobilitenin artışıyla ilgilidir. Etnik milliyetçilik, etnik toprak tartışma ve çatışmalar sayısının artmasını direk olarak etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bununla birlikte, taleplerini temellendirmek için taraflar, “tarihi” haklardan uluslararası hukuk normlarının temyizine kadar çeşitli araçlar kullanmaktadırlar.

Burada, taleplerin temelli ya da temelsiz olduğunu söylemek zor, ancak çıkış yolu, her etnisitenin kendi devletini kurması olmasa gerek. Bu kesinlikle uluslararası siyasi sistemi alt üst edeceği gibi, nitekim hâlihazırda 200'den biraz fazla devletin olmasına karşın, dünyada 1,5'ten 3 bine kadar, bazı verilere göre 5 bine kadar etnik grup mevcuttur. Yine de, bahsedilen faktörler direk olarak ayrılıkçılığın ve irredentizmin sürekli artışıyla bağlantılıdır.

Etnik ayrılıkçılık ve irredentizmin, günümüz toprak sorunları ve çatışmalarının önde gelen sebepleridir. Daha önce denildiği gibi, bu sorun gelişmiş ülkeleri kapsadığı gibi, sömürgeci yeni çıkan ülkeleri de kapsamaktadır¹³⁴.

¹³⁴ Örneğin, bu sorun, Fransızca konuşan vatandaşların ayrılıkçı eğilimleri, ülkedeki siyasi ortamı kızıştırdığı Kanada'nın gündeminden düşmemektedir. Bu tür çatışmaları yönetmenin eski geleneklerine rağmen, Avrupa da, ayrılıkçılığın ve irredentizmin artışı üstünde hissetmektedir. İngiltere, İspanya gibi ülkeler uzun zamandır Ulster ve Bask ayrılıkçılığı sorunlarıyla yaşıyorlar. 1975'te AGİT'in kuruluş belgelerinde sınırların ihlal edilmezliği konusu saptanmışsa da, sosyalist ülkeler bloğunun dağılımından sonra ortaya çıkan olaylar, Eski Dünya'da toprak düzenlemesinin daha bitmediğini göstermiştir. Balkanlar'da, Romanya-Macar sınırı, Yunanistan-Türkiye sınırı, Bulgaristan-Türkiye sınırı, Polonya-Litvanya sınırı ve birçok başka çatışma potansiyeli modern status-quo'nun yetersiz olduğunu kanıtıyor. Güney Avrupa ülkeleri arasında toprak konusundaki fikir ayrılıkları, büyük ölçüde AB ve NATO'nun ekonomik, siyasi ve askeri gücüne dayanarak, baş içinde tutulabilmektedir.

Avrupalıların Afrika’da bıraktıkları sınır problemleri, sömürgeci siyasetinin canlı örneği olarak, günümüzde, kara kıtanın birçok ülkeleri arasında şiddetli çatışma konusu olmaktadır.

Asya ülkelerinin büyük çoğunluğu da toprak tartışma ve çatışmaların içine çekilmiş durumda: dünya siyasetinin alışlagelen Ortadoğu sorunu ve tezatları (Arap-İsrail sorunu, Türkiye-Suriye sınır sorunu, İran-Irak sınır sorunu); Hint-Pakistan sorunu; potansiyel Afgan-Pakistan sorunu (Durand çizgisinden dolayı); en büyük Hint-Çin sorunu; kıta sahanlığını olduğu gibi su sınırlarını da kapsayan ve şiddetle yürütülen Vietnam- Çin silahlı çatışması; Güney Çin denizindeki Spratli adaları sorunu. Çin’in şu anda, kendi kara ve su sınırlarının çoğunluğu boyunca birçok toprak üzerinde talepleri vardır. Japonya, Sovyet sonrası alanda bilinen “kuzey topraklar” sorunları dışında, bazı Güneydoğu Asya ülkeleri arasında, Japon ve Güney Çin denizlerindeki birçok adalar için yapılan çatışmaların içine çekilmiş durumda (en büyükleri ise Sinkaku adalar sırası ile ilgilidir).

Eski çokuluslu Sovyet Birliği de kendi dağılımından sonra çözüme kavuşturulmamış birçok toprak sorunları bıraktı. Rusya Bilimler Akademisi’nin Coğrafya enstitüsünün hesaplamalarına göre, Sovyet sonrası alanda 180’e yakın toprak ve etnik çatışma noktaları bulunmaktadır¹³⁵.

Orta Asya devletlerinin sınırları yakın geçmişte oluşmuş olup eski SSCB merkezi yönetim organları tarafından birçok tarihi, kültürel ve diğer özellikler dikkate alınmadan çizilmişti. Orta Asya’daki jeopolitik durumun tahlilinde, herşeyden evvel, mevcut fiziki - coğrafi ve idari-topraksal sınırlardan; ayrıca, mevcut sınırların, ulusların yerleşim alanları ile aynı olmadığı durumundan hareket etmek gerekir.. Bundan dolayı ortaya çıkan açıklıklar, jeopolitik çekim bölgeleri oluşturmaktadır. Bu bölgedeki etnik içeriğin toprak, su, ekoloji ve diğer bölgesel sorunlar demeti, Orta Asya’da güvenliğin gerilimini ve tehdit düzeyinin potansiyelini oldukça artırmaktadır. Sovyet sonrası Orta Asya jeopolitiği, bahsedilenler ışığında, çok içerikli, çok yönlü ve oldukça karmaşık bir olgudur. Tarihi, etnik, mezheb, coğrafi, kültürel, topraksal, yönetsel ve diğer faktörler bölgedeki mevcut durumu gerektiren faktörler olmuştur.

¹³⁵ Isingarın, N. **Problemy Integracii v SNG**. Atamura yayınevi, Almaty, 1998. s 45.

Oluşan durum büyük ölçüde bölgedeki sürecin elemanlarında entegrasyon beklentilerinin özelliklerini etkilemektedir¹³⁶.

Özbekistan, daha BDT ve diğer entegrasyon yapılarının kurulmasından beri, bu tür fikirlere dikkatli yaklaşmaktadır. Devlet Başkanı Karimov, adım adım iç rezervlere dayanma siyasetini yürütmeye çalışıyordu. Örneğin, Özbekistan liderinin BDT içinde çeşitli entegrasyon yapıları çerçevesinde tam kapsamlı milletlerüstü organ oluşturma fikirlerine sıcak bakmadığı bilinmektedir. Konuşmalarında, Karimov, her zaman OAEO'nun Özbekistan için populist fikir değil, ekonomik gereklilik olduğunun altını çizmektedir. Özbekistan, rotasını maksimum otonom gelişmeye ve bağımlılık faktörlerini azaltmaya çevirmiştir.

Birçok uzmana göre, Orta Asya komşularının aksine Taşkent, SSCB'nin dağılmasından sonra ekonomik ilişkilerin kopmasından en az zarar görmüştür. Sanayi ve zirai üretimin düşmesi, uzmanlara göre, önemli derecede değildi. Günümüzde Özbekistan, kendi üretiminin artmasıyla, Rusya'dan petrol ithalinden tamamen vazgeçip, aslında enerji açısından bağımsızlığa ulaşmıştır. Bunun dışında, bilindiği gibi, ülke, en büyük doğalgaz ihracatçılarından ve bu durum bölgesel planda ekonomik ve siyasi nüfuzun en etkili aracıdır.

Bölgedeki siyasi durumu etkileyen belli başlı faktörler, Astana ile Taşkent arasında ortaya çıkan açık ya da daha çok siyasi tartışmalara dökülen fikir ayrılıklarıdır. Bu durum, birçok araştırmacıya, iki ülke arasında kızgın rekabetten bahsetmeleri için olanak veriyor. Gözlemcilerin belirttiklerine bakılırsa, bölgesel çaptaki büyük sorunlar hakkında devletlerin farklı duruş almaları faktörü Orta Asya'da giderek daha önemli hale gelmektedir. Bilindiği gibi, çeşitli ülkeleri, devlet topluluklarını rekabet ilişkilerine itmek, dünya pratiğinde tescil edilmiş uluslararası araçtır ve, genelde, bölgedeki siyasi durumu etkileme aracı olarak kullanılır.

¹³⁶ Örneğin, Kırgızistan, entegrasyon meselesinde (Kazakistan'la kıyasla) daha ılımlı bir duruş sergilemektedir.. Kendi ağırlığı ve nüfuzuna göre, onun için dört öncelikli ülke vardır: Özbekistan, Kazakistan, Çin ve Rusya. Sınırlı doğal kaynaklara sahip olmasından dolayı Bişkek, kendi komşularıyla sıkı ekonomik işbirliğine çok ihtiyaç duymaktadır. Bunun dışında, ülke topraklarında çok sayıda Özbek ve Tacik irredentin bulunmasından dolayı Bişkek'in, Taşkent ve Duşanbe ile ilişkilerinde çok dikkatli olması gerekmektedir. Bütün bunları göz önüne tutarak, Bişkek yine de siyasi alanda daha çok Kazakistan ile işbirliği içindedir.

İşbirliğine dayanan güvenliğin bir diğere önemli yönü de, dünya ve bölgesel devletlerin, ve aynı zamanda da bölge devletlerinin jeoekonomik çıkarları ile ilgilidir. Dünya pratiğı göstermiştir ki, ülke sınırlarının yakınında bulunan değerli, dahası stratejik önemi haiz hammadelerin bulunmasının kendisi, potansiyel toprak sorunlarının kaynağı olmaktadır. 20.yy'ın birçok çatışması, hammadelere sahip ya da onlara ulaşabilir olmak için üstü örtülü ya da aleni mücadeleler üzerinden yürütülmüştür. 1980'de başlayan İran-İrak savaşı; kenarında değışik hesaplamalara göre, Irak'ın petrol zenginliğinin %35'i ve İran'ın %90'ının bulunduğunu Şatte'l-Arab nehrine sahip olmak için, ayrıca, üzerinden enerji kaynakları dünya ihracatının %40'ı geçen Körfez bölgesinde etkili olmak için yürütülmüştür.

Güvenlik tehditleri faktörlerine Orta Asya topraklarında olduğu gibi, dış sınırın yakınındaki çatışmaları da ekleyebiliriz. Örneğın, sürekli genişleyen Afgan sorununa karşı durma, bu konuda tek bir pozisyon çalışmaları, sağlam zemin oluşturmaktadır.

Özellikle Orta Asya'da kendine özgü, Hoca Ahmed Yesevi sufizmine dayalı İslam dini yorumu yaygındır. Bu, her ülkede geleneklerle bezenmiş ve büyük ölçüde törensel geleneklerle ilişkili olmasına rağmen, tarımsal bölgelerin birçoğunda sosyo-ekonomik depresyon bağlamında, İslam'ın pozitif rol oynayan yeri vardır¹³⁷.

Bilindiğı gibi, tarihi Amuderya bölgesinin bazı kentleri zamanında İslam dünyasının manevi merkezlerinden biriydiler (Buhara, Semerkand, Andican, Oş). Buhara'da Sovyet zamanında bile İslam medresesi faaliyeteydi. Bunların hepsi birden güçlü itici kuvvet oluşturuyordu ve İslam dini her halukarde yaşanmaktaydı, manevi kurumların yoğun olduğu bölgelerde güçlü dini gelenekler söz konusudur.

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında kalan Fergana vadisinde de halkın dine yakınlığı yüksektir. Son zamanlarda burada, İslami anlayışı istismar edecek boyutta Radikal hareketlerin organizasyon yapılarına sıkça rastlanabilmektedir. Önemli olanı ise, onların üç Orta Asya ülkesinde sınırötesi ağlarının olmasıdır. Taşken, Bişkek

¹³⁷ Orta Asya ülkelerinin devlet geleneğinin laik yapıda olması, bölgede İslam'ın radikalleşmesi tehdidinden korkan batılı devletlerin gözünde belli bir çekicilik kazandırmaktadır. Orta Asya devletlerinin nüfusunun çoğunluğu, bilindiğı üzere, genelde İslam'ın Sünni koluna girmektedir, ama Dağlık Badahşan'da Şii İsmailiye'ye mensup etnik gruplar da vardır.

ve Duşanbe'nin resmi organları, onlara ilişkin, onların faaliyetlerini kesmek için ortak tedbir politikaları almaya çalışıyorlar, çünkü dini ekstemizm tehlikesi yavaş yavaş bu devletlerin laik temellerini kaydırabilir.

Milli ve ideolojik rekabetin artış eğilimleri, kültürel ve tarihi geçmiş düzeltilmeye çalışılırken, perspektifte belirli tehlike oluşturmaktadır. Örneğin, “devletçiliğin muazzam önemi” fikri çoğu zaman yeni ve tehlikeli ideolojik doktrinlerin doğmasına götürür. Tarihi mirasın şüphe götürmez önemi de, çoğu zaman, geçmişin kahramanlaştırmasına, yeni milli kültürün doğmasına, milli tarihin birçok konseptlerinin yeniden gözden geçirilmesine götürmektedir. Hemen hemen bütün Orta Asya devletlerinin tarihi ve kültürel geçmişe yönelmeleri, soylu ulusçuluğun devlet geleneklerini tasdik eden ve kökleştiren bir diğer argüman olmuştur. Orta Asya devletlerinde bu süreçler, şekil olarak benzerdir. Söz konusu olgu, Orta Asya halkının özbilincinin ve kısmen milliyetçiliğin artmasının doğal sonucu, ayrıca Sovyet Birliği'nin ideolojik mirasını dengeleme aracı ve sonuncunun, araçları kullanılmasına rağmen ona karşıkoyma aracıdır.

Kısa bağımsızlık döneminde Orta Asya ülkelerinde ünlü kumandanlar, yöneticiler, kahramanlar, düşünürler, şairler, şehirler ve hanedanların ideolojik yıldönümleri kutlanmıştır. Halihazırda olan siyasi rejimlerin geleneksel meşruluğunu, devlet geleneğini aktarımını tasdik etme ve kuvvetlendirme gayeleri dışında, yeni bağımsız devletlerin kuruluşu aşamasında bu tür faaliyetler “devletçiliği” ve ayrıcalıklılığı temellendirilmede ideolojik araç olabilir.

Öyleyse, bölgedeki jeopolitik durum, Orta Asya topluluklarında siyasi ve ekonomik süreçlerin istikrarsız niteliğiyle, ekonomik, siyasi ve kültürel milliyetçiliğin artışıyla belirlenmektedir.

Rus siyasetbilimcisi Gadjev'e göre “Yeni jeopolitik sistemde durumu yönlendiren ideolojik faktörlerin birinin; bu zamana kadar hareketsiz durumda bulunan ve merkezkaç eğilimlerin ve çatışmaların katalizatörü durumuna gelebilecek, milliyetçilik olabileceğini göz ardı etmemek lazım.”¹³⁸ Bu eğilimler, iki kutuplu döneme özgü belirliliğin yerine, ülkelerin ve devletlerin birbirine güvensizlik

¹³⁸ Gadjev, K. **Geopolitika**. MO yayınevi, Moskova, 1997. s.95.

duyabileceği belirsizliğin gelmesiyle de harekete geçebilir. Yukarıda bahsi geçen Beauzen'in güvenliğin temel koşulları da, aynı şekilde, rekabetin ve güvensizliğin, güvenlik yapıları oluşturmada yüksek düzeyde etkiyi kastetmektedir.

Bölgedeki iç siyasi durumun analizinde bir diğer önemli yön ise, Orta Asya ülkelerinin yerel elitleri arasındaki dondurulmuş ve gizlice süren çatışmaların yeniden canlanmasıdır.

İç siyaset tansiyonunun, dış siyaset çizgisinin aniden değişimiyle sonuçlanan iniş-çıkışları, bölge içi çıkar dengelerinin bozulmasına götürebilir. Diğer bir deyişle, Orta Asya ülkelerinde siyasi elitlerin bölünmesi ve parçalanmasının güçlenmesi, komşu ülkelerle ilişkilerde artan çatışmalarla sonuçlanabilir. Bütün bunlar, ülkeiçi pekişme süreçlerinin tamamlanamaması ile birlikte ele alınca, Orta Asya'nın yeni devletlerinin siyasi süreçlerinin bölgesel entegrasyon ve istikrar faktörlerinin azalmasına götürebilir.

Sovyet sonrası dönemde, ülke yönetiminde devamlı olan Orta Asya ülkelerinin elitleri, ekonomik, sosyo-politik, ekoloji ve askeri-stratejik alanlarda işbirliği iradesi ve isteği gösteriyorlar. Bu faktör çok önemli olmasına rağmen, stratejik işbirliğinin mutlak koşulu olamaz. Entegrasyon sürecinin başlangıç ve devamı dönemlerinde baskın dayanak jeopolitik, jeoekonomik ve kısmen jeokültürel alanlarda olacaktır.

Bölgenin belirli coğrafi çizgileri ve dinamikleri vardır, fakat dış çevrenin nüfuzu (baskısı) çifte etkiye yol açabilecektir:

- ilkin, pekiştirici faktör olan bu süreç, uluslararası ilişkilerde yeni sistemlerin oluşturulması ile ilgili iki kutuplu dönem sonrasında yeni eğilimlerle şekillenecek;
- ikincisi, parçalanma faktörü olarak komşu devletlerin jeopolitik çıkarlarının değişen gerçekliğinde objektif tarihi canlanmanın karşı eğilimleriyle şekillenecektir;

Böylece, yeni jeopolitik durumda Orta Asya ülkeleri eski Birlik cumhuriyetleri arasındaki milli-devlet sınırlarının çekilmesiyle Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemindeki devletlerarası sınırlardan hareket etmeleri gerekmektedir.

Uzun zaman diliminde Orta Asya bölgesi, parçalanma ara dönemlerine rağmen, makro düzeyde jeopolitik unsurların kısmi bölümünü oluşturuyordu. Devletlerarası farklılaşma eğilimlerinin artması ise, haklı olarak çatışmaya neden olabilecek konuların artmasıyla sonuçlanabilir. Jeopolitik ve jeoekonomik bağlamda kendi kendine yeterliliğin eksikliği gayet açıktır: entegrasyon süreçlerini çeşitlendirme ve derinleştirme yolunda telafi etmeleri gerekmektedir. Yukarıda bahsi geçen faktörleri göz önüne alındığında, bölgesel güvenlik, yeni zaman şartlarında bölgesel entegrasyonun jeostratejik dayanağı haline gelmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın başında çizilmeye çalışılan Soğuk Savaş sonrasında Avrasya jeopolitiğinin kavramsal, kuramsal ve felsefi çerçevede, Orta Asya Bölgesinin günümüz dünyasında global ölçekteki yeri ve entegrasyonu irdelenmiştir.

Global ölçekte gelişen olaylar Avrasya kıtası ile ilişkilendirildiği ortadadır. Çift kutuplu sistemin çözülmesi ve SSCB'nin dağılması Orta Asya'nın uluslararası güç yapılanması ve Avrasya dengeleri içindeki yerini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Çift kutuplu sistemin öngördüğü statik kutuplaşma, Orta Asya bölgesinin kendine has coğrafi, tarihi ve sosyo-kültürel parametrelerinin devreye girmesini engellemekteydi. Fakat sözü edilen statik yapılanmanın dağılması bölgenin sınırları ile jeopolitik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel hat ve havzalar arasındaki uyum problemini de beraberinde getirmiştir.

Tarihi perspektifte Orta Asya bölgesi kendine has toplumsal birlik ve işbölümüne dayalı bir sistemik bütünlük ihtiva etmektedir. Bununla beraber, Orta Asya bölgesi, bir takım farklılıkları da içermektedir.

Gerek kendi içinde gerekse Avrasya dengeleri içinde Orta Asya'nın sahip olduğu özellikler, söz konusu hat ve havzalar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı etkileşimi arttırmıştır. Bölgenin değişen konumun ana parametrelerinin belirlenmesi Orta Asya ülkelerinin bölgeye ve Avrasya hinterlandına yönelik stratejilerin ana unsurlarının tanımlanmasına da yardımcı olacaktır. Araştırmacı, söz konusu çalışmada Avrasya hinterlandının merkezinde yer alan ve kendi içinde hem Asya hem de Avrupa medeniyetlerinin sentezini barındıran ve bir o kadar da ne pür Avrupalı ne de pür Asyalı olan Orta Asya medeniyet havzasının öz parametrelerine kavuşmasıyla hem bölgesel hem de evrensel dönüşümlere yol açabilecek kapasiteye sahip olduğunu öne sürmektedir.

19. yüzyılda, Orta Asya bölgesi tarihinde ilk defa yakın medeniyet çevreleri tarafından edilgen bir duruma düşmüştür. Büyük Oyun'un kurbanı olan Bölge, kültürel, politik ve ekonomik dağılma ve çökme sürecine girmiştir. Bu çöküşle eşzamanlı olarak gerçekleşen Rusya'nın ve Çin'in komünizm idareye geçişi, durumu daha da

kötüleştirmiştir. Çöküşle beraber gelen bunalımlar, hem iç bütünlüğü çözmüş hem de dış etkilere açık bir pozisyona getirmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bölgede yaşanan hızlı değişimler, beklenmedik bir şekilde özgürlüklerine kavuşan bölge devletleri, çelişkili ve karmaşık bir sürece girmişlerdir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Orta Asya'da meydana gelen dönüşüm sürecini 3 ana grupta değerlendirmemiz mümkündür: kültürel, ekonomik ve siyasi. Orta Asya'dakilerin kimliklerini etkileyen kültürel dönüşümde toplulukları iki kimlik türünü ortaya çıkartmıştır: birisi, üst kimlik olan Sovyet kimliği ile ideolojik bütünleştirme, diğeri ise alt yerel kültür kimlikleridir. Böylece, hem tek üst kimlik oluşturulurken, sisteme yönelibecek her türlü muhalevet tehdidini bertaraf etmek için alt kimlikler türetilmiştir. Tek supranasyonalist kimlik türü olan Sovyetler kimliği güçlendirilirken, Orta Asya bölgesindeki halkları birleştiren İslam kimliği ve dine dayalı Türk kimliği, alt kimliklerin türetilmesiyle (Özbek, Türkmen, Kazak, Uygur, Kırgız v.s.) yok edilmeye çalışılmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında bölge ülkelerinde meydana gelen aidiyet hissi ve kimliklerin farklılaşması yeni boyutlara ulaşarak daha da karmaşık ve kompleks bir hal almıştır. Kimlik parçalanmışlığı şöyle özetlenebilmektedir: mesela bir Karakalpak hem Müslüman, hem Türk, hem Özbekistan vatandaşı, hem de otonomiye sahip Karakalpakistan vatandaşıdır. Böylece, kültürel ve toplumsal açılardan bakıldığında kimlik farklılaşması kendini açıkça ortaya koymaktadır.

Ekonomik alanında da geçiş dönemi problemleri etkisini sürdürmektedir. Orta Asya, doğal kaynakları bakımından, içinde barındırdığı nüfus unsurunun değerlendirme potansiyelini çok aşan bir kapasiteye sahiptir. 20.yy başında Avrasya mihver bölgesinin Kuzey Amerika'nın toplam doğal kaynak potansiyeline eş bir potansiyele sahip olduğunu söyleyen ve bu düşüncüyü jeopolitik teorilerine dayanak kılan Mackinder'in bu yaklaşımı son verilerle teyit edilmiş durumdadır. Orta Asya, son dönemde gündeme damgasını koyan doğal gaz ve petrol rezervlerinin dışında zengin bir mineral kaynaklarına da sahiptir.

Siyasi alanda da geçiş dönemi zorluklarını yaşıyan Orta Asya devletleri, siyasi elitin sürekliliği ile kaotik çatışma alanları arasında hassas denge korunmaya çalışıldığı söylenebilir. Tacikistan'daki iç savaş, Çeçenistan ve Karabağ problemleri, bazı bölgelerdeki etnik çatışmalar, Sovyetler döneminden süregelen siyasi elitin büyük kısmının değişiklik olmadan yapının sürdürme abaşarını kolaylaştırmıştır. Bu da haliyle, kökten siyasi reformlarından ziyade zorlu dönemdeki istikrarlı geçiş için bir önayak olmuştur.

Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya'nın küresel ekonomi-politik alana açılmasıyla beraberinde yeni tehditleri de getirmiştir. Söz konusu tehditleri jeo-ekonomik, jeo-politik ve jeo-kültürel boyutta tanımlamamız mümkündür. Yukarıda zikredildiği gibi, Hazar bölgesi zengin enerji ve mineral kaynaklarına sahiptir. Bunları dünya piyasasına ulaştırması, açık denizlere ve okyanuslara çıkışı olmayan Orta Asya için, bölgesel ve küresel güçlerin edilgen duruma düşmesi realitesine götürmektedir. Öte yandan, ünlü jeopolitik teorisyenlerin Avrasya mihveri olarak gösterdikler Orta Asya devletleri, enerji hatları nâkili konusunda küresel, bölgesel ve bölge içi güçlerin strateji oyunların gerçekleştirme alanın içinde bulmuşlardır kendilerini. Jeo-kültürel açıdan bakıldığında, Sovyetler sonrası dönemde, bölge ülkeleri, kimlik aidiyet bunalımları gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Özetlenen bu tehdit ve problemlere karşı, Orta Asya'da Soğuk Savaş sonrasında entegrasyon çalışmalarına hız verilmiştir. Dış tehditler ve enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırma eksenlerinde oturtulmaya çalışılan söz konusu entegrasyon çalışmaları, netice itibariyle şanghay İşbirliği Örgütü ve Orta Asya Birliği olarak güvenlik ve ekonomi alanlarında tezahürü bulmuştur.

Günümüz bölgesinde vuku bulan geniş manada bir arada yaşama ve özelde entegrasyon çalışmaları, köklerini tarihi silsileden almaktadır. Zaman zaman yaşanan ayırırma ve özölme süreçlerine rağmen Avrasya¹³⁹ halkları tarihi süreçte bir çatı altında, ortak tarihi, kültürel ve siyasi tezahürlere sahiptir. Rus Avrasyacı düşünür Aleksandr Dugin'e göre, Bozkır göçebeleri olan kadim Türkler, kıtasal ve karasal kaynağın taşıyıcılarıdır. Onlar Avrasya'nın enginliklerinde bir halk olarak teşekkül

¹³⁹ Burada kullanılan Avrasya tanımı Lev Gumilev'in kullandığı Avrasya tanımıdır. Bkz.: Gumilev, L. **Drevnyaya Rus i Velikaya Step**. Moskova: Airis, 2006.

etmiş ve yayılma, özgürlük ve iktidar enerjisini özümsemişlerdir. Göçebe imparatorluklar, daima tüm Avrasya tarihini kaynaştırıcı, birleştirici unsuru sayılmıştır.

20. yüzyılın başlarında Avrasyacı akımın tezahür etmesiyle, Avrasya hinterlandını felsefik manada Asya ve Batı konseptlerinden ayıran temel hususlar açıklanmış ve irdelenmiştir. Orta Asya, Avrasya hinterlandının coğrafik manada merkezi olmasının yanı sıra, özellikle 20. yüzyılın ilk yıllarında ve Soğuk Savaş sonrasında söz konusu yaklaşıma önemli katkılarda bulunarak, bağımsızlığın kazanmasıyla Avrasyacı yaklaşımın iktisadi manadaki uygulamasını hayata geçirmektedir. 19. yüzyılın başlarında Kazak düşünür ve bilim adamı Çokan Ualihanov'un düşünce atlasında açıkça Avrasyacı yaklaşımların tohumlarını sezme mümkündür.

Soğuk Savaş sonrasında Avrasyacılık yaklaşımın iktisadi yorumun uygulama alanına Orta Asya devletlerinden olan Kazakistan yönetimi tarafından adapte edilmektedir. Avrasya Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü, Orta Asya Birliği, Orta Asya Ekonomik Topluluğu gibi entegrasyon çalışmaları, bölge ekonomileri Avrasyacı yaklaşımın temelinde olan entegrasyon sürecinin uygulamadaki şekilleridir.

Tarihi arkaplana bakıldığında, iktisadi tarihin en önemli ticaret yolu olan ve bütün Avrasya'yı Doğu-Batı istikametinde birleştiren İpek Yolu, dinamik bir aktarım hattını oluşturuyordu. Söz konusu jeoekonomik aktarım hattı aynı zamanda Hind, Çin, Orta Asya, Ortadoğu, Akdeniz ve Avrupa arasındaki jeokültürel iletişimi ve etkileşimi yönlendirmekteydi. Böylece, İpek Yolu Avrasya hinterlandını Doğu-Batı ve Kuzey-Güney istikametlerinde birleştirici rol oynamaktaydı.

Orta Asya bölgesiyle tarihi, kültürel ve dini bağları olan Türkiye, zaman zaman siyasi ve ideolojik konjunktürlere kaynaklanan nedenlerle, Orta Asya bölgesinde güçlü bir varlığı sürdürmesi ve geliştirmesi gerekirken, farklı alanlara yoğunluk vererek söz konusu bölgeye yabancılaşma düzeyine gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyetidir. Böylesine önemli bir mesajla başlanması gereken ve eşitlik düzeyinde devam etmesi gereken etkileşim zamanla romantik söylemlere dönüşerek, Orta Asya cumhuriyetleri ile olan etkileşim zaafa uğramış, ihmal edilmiştir. "Türk modeli" olarak sunulan model, Türkiye içinde

sorgulanmaya başlanmasıyla, çeşitli iktidar ve ekonomik krizlerin beraberinde Orta Asya Cumhuriyetleri ekonomik anlamda model olarak daha ziyade Uzakdoğu ülkelerine yönelindikleri görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Kazakistan Başkanı'nın ekonomik danışmanı Uzakdoğu kökenli ekonomi profesörü olması, Kazakistan ekonomi kurumlarının Japonya, Singapur, Güney Kore gibi ülkelerde çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunması, Uzakdoğu Kaplanları model olarak almalarını göstermektedir.

Türkiye bir yandan AB ve ABD gibi Asya dışı ülkelerle girdiği ilişkileri Asya içinde kullanabilme gayretini göstermeli, öte yandan Asya için dengeleri sürekli takip ederek, aktif bir diplomasi yürütmek mecburiyetindedir.

Orta Asya, tarihindeki en yoğun ve kapsamlı dönüşümlerinden birini yaşamaktadır. Türkiye'de, bölge toplumlarının psikolojisini, sosyal ve kültürel yapılarını, iç dengelerini ve bağımlılıklarını, çelişkilerin, liderlik kurumlarını yeterince ortaya koyamayan ve değerlendiremeyen bir yaklaşım, kalıcı etki oluşturmaktan ziyade geçici bir parıltılar olarak kalacaktır. Sürecin ilk yıllarında yaşanan kısa dönemli romantik ve hissi söylem ve tepkilerin yerini artık kapsamlı dönüşümlerin gidişatını sezebilen ve nabzını tutabilen, kapsamlı analizlere dayalı, hem Türkiye hem de Orta Asya ülkelerin değerleri ve şartları göz önünde bulundurabilen pragmatik ve rasyonel planlama anlayışı almalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulatipov, P. **Zagovor Protiv Naci: Nacionalnoe i Nacionalisticheskoe v sudbah narodov.** S.Petersburg: Lenizdat, 1992.
- Abdullayev, P. **İntegracionnye Processy v Musulmanskom Mire i Turkestanskiye Djadidy.** Evraziiskoe Soobshestvo: Ekonomika, Politika, Bezopastnost. No:2, 1997.
- Abuseitov, K. **Respublika Kazahstan v Razoruzhayushemya Mire.** Almaty: Sayasat. 1995.
- Ahmad, M. **“Harita”**, DİA, İstanbul: TDV, 1997
- Akimbekov, S. **Afganskiy Uzel i Problemy Bezopastnosti Centralnoy Azii.** Almaty: KİSİ. 1998.
- Akimov, A. **Centralnoaziatskiye Alternativy (Rossiya i Centralnaya Aziya).** Evraziiskoe Soobshestvo: Ekonomika, Politika, Bezopastnost. No:3, 1995.
- Aytmarov, C. , Şahanov, M. **Şafak Sancısı.** Da yayıncılık, Çeviri: Damira İbragim, İstanbul, 2002.
- Aydın, M. **İslam Felsefesi Yazıları**, İstanbul: Ufuk, 2000.
- Babak, V. **Centralnaya Aziya: Problemy Postsovetskoy Integracii.** Centralnaya Aziya Dergisi, No:3, 1997.
- Baburin, S. **Territoriya Gosudarstva: Pravovye i Geopoliticheskiye Problemy.** Moskova: MGU, 1997.
- Balassa, B. **The Theory of Economic Integration.** London, 1962.
- Baranovskiy, V. **Politicheskaya Integraciya v Zapadnoy Evrope. Nekotoryye Voprosy Teori i Praktiki.** Moskova: Nauka, 1990.
- Bela, B. **The Theory of Economic Integration**, London, 1962
- Belokrenitskiy, V. **Centralnoaziatskoye Edinstvo: mif ili Realnost?.** Vostok, No:6, 1996.
- Geopoliticheskaya Vertikal v Serdce Azii.** Pro et Contra, Cilt:2, No:2, 1997.
- “Bezopastnost’ Sotsiuma (Slovar Spravochnik)”**, Progrs Yayınevi, 1997
- Braillard Ph., **Filosofiya Mezhdunarodnyh Oynoshenii.** Paris: 1965.

- Braillard, Ph, Djalili, M. *Mezhdunarodnye Otnosheniya*, Paris: 1988.
- Braudel, A **History of Civilizations**. New York: Penguin, 1993
- Brown, L. **The Story of Maps**, New York: Dover, 1977
- Brzezinski, Z. **Büyük Çöküş**. T.İş Bankası Kültür Yayınları, Çeviri: Gül Keskil, İstanbul: 2000.
- Cohen, S. **Geography and Politics in a World Divided**, New-York: Oxford University Pres, 1973
- Chomsky, N. **Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi**. İstanbul: Metis, 2000.
- Classic Readings of International Relations**, Second Ed., Phil Williams, Donald Goldstein, Jay Shafritz, Harcourt Brace College Publishers, 1990.
- Davutoğlu, A. **Medeniyetlerin Ben İdraki**, Divan İlmi Araştırmaları, 1997/1
- Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslar arası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, Beşinci Baskı, 2001.
- Dugin, A. **Osnovy Geopolitiki, Geopoliticheskoe Budushee Rossii**. Moskova: Arktogeya, 1997.
- Eflatun, **Sokrates'in Savunması**, Çeviri: Numan Özcan, İstanbul: Şule Yayınları, 4. Baskı, 2000.
- Erman, J. **İndividualizm i Sistemnyi Podhod v Analize Mezhdunarodnoj Politiki**, M. Jerar (editör). *İndividy v Mezhdunarodnoj Politike*. Moskova, 1996
- Etnicheskie i Regional'nye Konflikty v Evrazii**, Kitap 1, "Tsentral'naya Aziya i Kavkaz", Redaksyon: A.Malashenko, B.Koppiters, D.Trenina, Ves Mir Yayınevi, Moskova, 1997
- Evraziyskiy Vremennik**, Evraziyskoe knigoizdatelstvo, Berlin, 1923.
- Falk, R. **Yırtıcı Kureselleşme, Bir Eleştiri**. Küre Yayınları, Çeviri: Ali Çaksu, İstanbul:2001.
- Fukuyama, F. **"The End of History?"**, The National Interest, 1989/16 (Summer).
- Gadjiyev, K. **Geopolitika**, Moskova: MO, 1997.
- Gantman, V.İ. **"Sistema, Struktura i Process Razvitiya Sovremennyh Mezhdunarodnyh Otnoshenii"**, Moskova: MO, 1984
- Gizatov B. **Kaspiy doljen stat'morem mira, dobrososedstva I sotrudničestva. Vneşnjaja Politika Kazahstana**. Almatı-Moskva, 1995
- Gumilev, L. **Drevnyaya Rus i Velikaya Step**. Moskova: Airis, 2006

- Haushofer, K. **Baustine zur Geopolitik**, Berlin, 1928. Rusça tercümesi : Haushofer, K. **Geopolitika**, Moskova: MO, 2000.
- Herr, G. **Valyutnaya Kooperatsiya v Tsentral'noy Azii: Preimushstva, Modeli i Predposylki. Regional'naya Integratsiya v Tsentralnoy Azii**. Almanya Uluslararası Gelişim Fonu, 1995
- Heykel, M. **3.Petrol Savaşı: Körfez Savaşının Perde Arkası**. Çeviri: Ahmad Asrar, İstanbul: Pınar, 1993.
- Hodgson, M. **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Yöneliş, 2001.
- Hoffmann, S. **Teori Mezhdunarodnyh Otnoshenii**. Cilt.XI. 1961
- İbn Haldun, **Mukaddime**, Çeviri: Turan Dursun, I.cilt, Ankara: Onur, 1977.
- İsingarin, N. **Problemy Integratsii v SNG**. Almaty: Atamura, 1998.
- İskandarov, K. **Vliyanie Afganskogo Krizisa na Situatsiyu v Tacikistane**. Centralnaya Aziya, No:2, 1998.
- Karimov, İ. **Uzbekistan na Poroge XXI veka: Ugrozy Bezopastnosti, Usloviya i Garantii Progressa. Po puti bezopastnosti i Stabilnogo Razvitiya**. Cilt:6, Tashkent: Uzbekiston, 1998.
- Kasenov, T. **Centralnaya Aziya: nacionalnye i regionalnye aspekty Bezopastnosti**. Almaty: KIMS. 1996.
- Kasenov, U. **Kaspiyskaya neft I Mejdunarodnaya Bezopasnost**, Tsentralnaja Azija Dergisi, 1997
- Kedourie, E. **Nationalism**, Londra: Hutchinson University Library, 1966
- Kessikbayev, A. **Şanghay İşbirliği Örgütü: Asya'nın NATO'su**, 04.12.2004, TASAM yayınları, <http://www.tasam.org/index.php?altid=18>
- Kessikbayev, A. **Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütüne**, 17.02.2007, <http://www.tasam.org/index.php?altid=54>
- Kessikbayev, A. **Orta Asya'da Jeoekonomik Dönüşüm: Kazakistan Petrolü ve Aktau-Bakü-Ceyhan İhracat Güzergahı**. Stratejik Öngörü Dergisi, TASAM yayınları, Sayı:6, 2005
- Khrustalev, M. **Tsentralnaya Aziya vo Vneshney Politike Rossii**. Moskova: MGIMO University Press, 1994
- Kissinger, H. **Diplomatiya**. Moskova: 1997.

- Kohn, H. **The Idea of Nationalism**, New York: Mac Millan, 1944
- Kushkumbayev, S. **Centralnaya Aziya na Putyah Integracii: Geopolitika, Etnichnost, Bezopastnost**. Almaty: Kazakhstan yayınları, 2002.
- Kydyrbekuly, D. **Kazakhstan v Sisteme Regionalnoy Integracii**. Mysl, No:8, 1998.
- Machiavelli, N. **The Prince**, New -York: P.F. Collier & Son, çeviri: N. Thompson, 1910.
- Makeev, A. “**Politika i Bezopastnost: Vzaimosvyaz i Sootnoshenie**”, Vestnik MGU Dergisi, Seri 18, Sotsiologiya i Politologiya, No:1, Moskova, 1998
- Minogue, K. **Nationalism**, Londra: B.T. Batsford, 1967
- Morgentau, H. **Politika Mezhdunaciymi**. New-York:1961.
- Nazarbayev, N. **Kazakhstan-2030: Refah, Güvenlik ve Kalkınma Stratejileri**. Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Halka Seslenişi, Almaty: Bilim, 1997.
- Na poroge 21. Veka**, Almaty: Oner, 1996.
- Nicolson M. **Vliyanie Individua na Mezhdunarodnuyu Sistemu. Razmyshleniya o Strukturah**, M.Jerar (editör). *Individy v Mezhdunarodnoj Politike*. Moskova, 1996.
- Nısanbayev, A. **Filosofiya Vzaimoponimaniya**. Almaty: Kazak Entsiklopediyası, 2001.
- Özdoğan, G. “**Turan**”dan “**Bozkurt**”a: **Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, İstanbul: İletişim, 2001.
- Panarin, A. **Filosofiya politiki**. Moskova: Novaya Shkola, 1996.
- Russkoyazychnye Menshinstva v Centralnoy Aziii politika Rossii**. Moskova: RAN, 1994.
- Republic of Kazakhstan / Emerging Markets Research**. – Merrill Lynch, March 1998
- Ross, W. **Aristoteles**. Çeviri ve ed. Prof.Dr.Ahmet Arslan, İzmir: 1993.
- Roy, O. **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**. Çeviri: Mehmet Moralı, 3. Baskı, İstanbul:2000.
- Russkiy Uzel Evraziystva, Vostok v Russkoy Mysli**. Avrasyacılık Yaklaşımı Çalışmaları, Moskova: Belovodye, 1997.
- Sas B. **Kaspiyskoe more: Sporne Pravovie Voprosı i Praktičeskie Posledstviya**, Almaty: Caspian, 1997

Smith, A. **Theories of Nationalism**, Londra: Duckworth, 1971

Savitski, P. “**Evraziystvo**”, *Evraziyskiy Vremennik*, Berlin, 1925

Tokaev, K. **Kazakhstanskaya Diplomatiya: Pervye shagi, Pervye zadachi**. Almaty: Mysl, 1995.

Nekotorye Aspekty Prakticheskoy Realizacii Vneshnepoliticheskogo Kursa Kazakhstana. Almaty: Sayasat, 1995.

Pod Styagom Nezavisimosti. Ocherki o Vneshney politike Kazakhstana. Almaty: Bilim, 1997.

Tsygankov, P. **Teoriya Mezhdunarodnyh Otnoshenii**. Moskova: Gardariki, 2004.

Valihan, Ç. “**Eserlerin Toplami**”, Almaty: 1985, C.:4

Zamyatin, D. **Modelirovaniye Geopoliticheskikh Situacii (Na primere Centralnoy Azii vo vtoroy polovine XIX Veka)**. Moskova: Polic, No:2, 1997.